

**UCHWAŁA NR XXII/145/2020
RADY POWIATU W GRYFICACH**

z dnia 21 maja 2020 r.

w sprawie przyjęcia Powiatowego programu opieki nad zabytkami Powiatu Gryfickiego na lata 2020-2023

Na podstawie art. 4 ust. 1 pkt 7 i art. 12 pkt 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. 2019 poz. 511) oraz art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r. poz. 2067 z późn. zm.) oraz po uzyskaniu pozytywnej opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Rada Powiatu Gryfickiego uchwala, co następuje:

§ 1. Uchwala się Powiatowy program opieki nad zabytkami Powiatu Gryfickiego na lata 2020-2023 (PPOnZ) w brzmieniu załącznika do niniejszej uchwały.

§ 2. Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Zachodniopomorskiego i na stronie internetowej Starostwa Powiatowego w Gryficach.

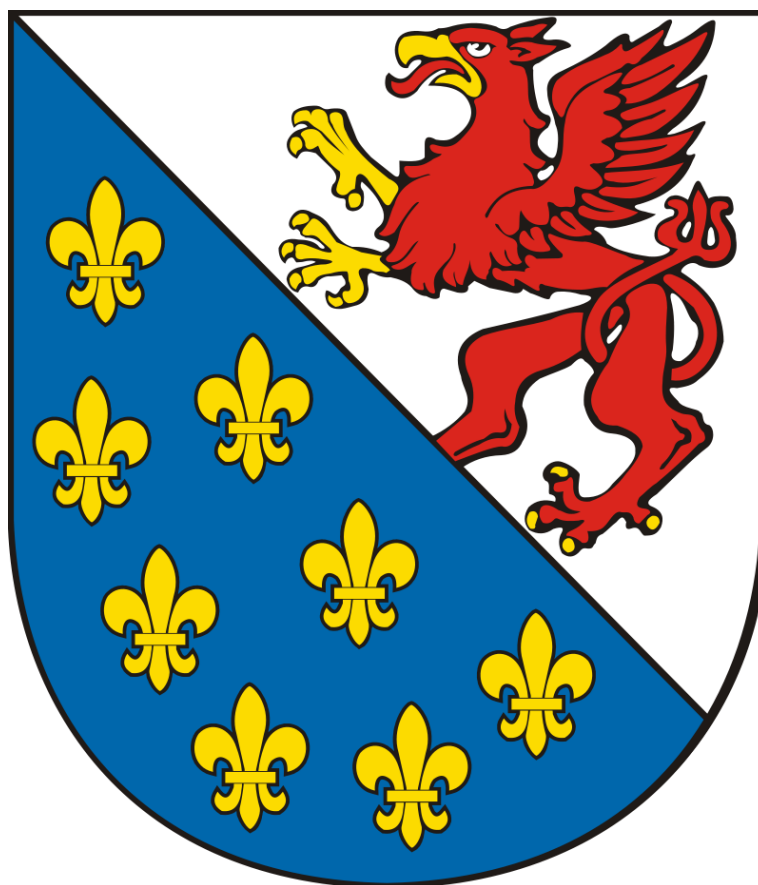
§ 3. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu Gryfickiego.

§ 4. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od jej ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Zachodniopomorskiego.

Przewodnicząca Rady Powiatu

Agnieszka Mackojć

**POWIATOWY PROGRAM OPIEKI
NAD ZABYTKAMI
POWIATU GRYFICKIEGO
NA LATA 2020-2023**

OPRACOWANIE:
mART Marta Danielska
gez.wroclaw@gmail.com

GRUDZIEŃ 2019

Spis treści

1. Wstęp.....	3
2. Podstawa prawna opracowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami	3
3. Uwarunkowania formalno – prawne ochrony i opieki nad zabytkami	4
3.2. Wewnętrzne uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	5
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	11
4.1. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	14
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	16
5.1. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu	16
5.2. Charakterystyka dziedzictwa kulturowego powiatu gryfickiego ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu	19
5.2.1. Charakterystyka powiatu	19
5.2.2. Zarys historii obszaru powiatu	21
5.3. Dziedzictwo materialne	24
5.3.1. Historyczne układy przestrzenne na terenie powiatu	24
5.3.2. Architektura i budownictwo powiatu gryfickiego	30
5.3.3. Zieleń komponowana	36
5.3.4. Zabytki ruchome.....	37
5.3.5. Zabytki archeologiczne.....	39
5.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	41
5.4.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków	41
5.4.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków	46
5.5. Gminne ewidencje zabytków i Gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu	50
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu – analiza SWOT	51
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami	54
8. Instrumentarium realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami	57
9. Źródła finansowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami.....	58
9.1. Dotacje.....	59
9.2. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego	63
9.3. Środki europejskie	64
10. Realizacja i finansowanie z zakresu ochrony zabytków.....	67
11. Bibliografia.....	69
12. Spis tabel	70

1. Wstęp

Przedmiotem Powiatowego programu opieki nad zabytkami Powiatu Gryfickiego (PPOnZ) jest problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego w ramach powiatu. Niniejsze opracowanie sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2067 ze późn. zm.) oraz z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa. PPOnZ sporządzany jest przez Starostę, następnie po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, zostaje przyjęty przez Radę Powiatu. PPOnZ ogłaszany jest w Dzienniku Urzędowym Województwa Zachodnio-Pomorskiego. Sporządza się go na okres 4 lat, natomiast co 2 lata Starosta przedstawia Radzie Powiatu sprawozdanie z wykonania określonych w nim zadań.

PPOnZ, jako dokument strategiczny, ma na celu ukierunkować i zoptymalizować działania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, a w szczególności zabytków nieruchomych i ruchomych, jako elementów o kluczowym znaczeniu dla popularyzacji historii i kultury regionu, ustosunkować się do zachodzących zmian funkcji, jaką aktualnie może pełnić zabytek, zaznaczyć działania w zakresie przemiany świadomości społeczeństwa w kwestii ochrony zabytków i wyznaczeniu dziedzictwu istotnej funkcji w życiu zbiorowym, wspierając kreatywność mieszkańców regionu w zakresie promocji folkloru, sztuki ludowej, rzemiosła artystycznego, rozwoju inicjatyw lokalnych w dziedzinie ochrony materialnego jak i niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

PPOnZ stanowi podwaliny do współpracy z samorządami gmin, właścicielami zabytków i wojewódzkim konserwatorem zabytków. Nakreślona polityka Powiatu w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami nie ingeruje w kompetencje gmin oraz właścicieli zabytków. Zakres działania powiatu względem dziedzictwa kulturowego określa ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t. j. Dz. U. z 2019 r. poz. 511), która w art. 4 wskazuje powiat jako jednostkę wykonującą określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie m. in. kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

2. Podstawa prawna opracowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania PPOnZ stanowi ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2018 r. poz. 2067 z późn. zm.), która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

W świetle ustawy, ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem „opieka nad zabytkami” ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich. W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony zabytków którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, wpisanie na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji

linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zapisy ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków, są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie terytorialnym (o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz o ochronie przyrody). Ponadto ustawa dookreśla zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania GPOnZ, w szczególności są to:

1. Włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju.
2. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
3. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
4. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
5. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
6. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
7. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania formalno – prawne ochrony i opieki nad zabytkami

Regulacje prawne w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami – międzynarodowe konwencje dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego, ochrony i konserwacji zabytków oraz ochrony stanowisk archeologicznych, krajowe akty prawne, krajowe i wojewódzkie dokumenty strategiczne oraz podział kompetencji w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.

3.1. Międzynarodowe uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego

Uregulowania międzynarodowe znaczących dla społeczności zagadnień dziedzictwa kulturowego znalazły swoje odbicie w przyjmowanych konwencjach i rezolucjach jeszcze przed powstaniem Unii Europejskiej i jej administracji. Przykładem są (ratyfikowane przez Polskę):

– **Konwencja o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym oraz Protokół o ochronie dóbr** (UNESCO, Haga, 1954 r.; Dz.U. z 1957 r., 57.46.212) została ratyfikowana przez Polskę w 1956 r.

– **II Protokół do konwencji haskiej z 1954 r. sporządzony w Hadze 26 marca 1999 r.** (Dz. U. z 2012 r., poz. 248).

– **Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury** (UNESCO, Paryż 1970 r.; Dz.U. z 1974 r., Nr 20, poz. 106) została ratyfikowana przez Polskę w 1974 r.

– **Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturowego i naturalnego** (UNESCO, Paryż 1972 r., Dz.U. z 1976 r., Nr 32, poz. 190) ratyfikowana przez Polskę w 1976 r.

– **Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego** (UNESCO, 2003 r.; Dz.U. z 2011 r., Nr 172, poz. 1018) przyjęta w 2003 r., ratyfikowana przez Polskę w 2011 r.

– **Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego** (UNESCO, Paryż 2005 r.; Dz. U. z 2007 r., Nr 215, poz. 1585) ratyfikowana przez Polskę w 2007 r.

Konwencje i dokumenty dotyczące ochrony i konserwacji zabytków:

- Karta ateńska,
- Karta wenecka,
- Karta florencka,
- Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy.

Konwencje i dokumenty dotyczące ochrony stanowisk archeologicznych:

- Karta lozańska,
- Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego – konwencja maltańska,
- Europejska konwencja krajobrazowa,
- Karta ochrony dziedzictwa cyfrowego.

3.2. Wewnętrzne uwarunkowania prawne ochrony dziedzictwa kulturowego

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony, określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

• **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.) w przepisach:

– **Art. 5:** „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

– **Art. 6 ust. 1:** „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”; ust. 2: Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

– **Art. 86:** „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

• **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. z 2018 r. poz. 2067 z późn. zm.), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

– **Art. 3,** który definiuje podstawowe pojęcia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo

minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

– **Art. 4**, który objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwale zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

– **Art. 5**, który określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwale zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii kultury”.

– **Art. 6**, który klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (...),
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) reliktnymi działalnościami gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

– **Art. 7**, który określa formy ochrony zabytków:

1) wpis do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku. Wpisy do rejestru są wolne od opłat (art. 9). Skreślenie z rejestru zabytków następuje na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy, lub z urzędu, na podstawie decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (art. 13). Na podstawie tej decyzji wojewódzki konserwator zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie wpisu z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości. Informacja o skreśleniu ogłaszana jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Wykreślenia wolne są od opłat (art. 14). Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków – na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o wpisie z urzędu – w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.

1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;

2) uznanie za pomnik historii;

3) utworzenie parku kulturowego;

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

– **Art. 16 ust. 1**: „Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”.

– **Art. 17**, który określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; składowania lub magazynowania odpadów.

– **Art. 18**: „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;

2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;

3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami”.

– **Art. 19**, który wskazuje, że: „1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

- 1) ochronę zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) ochronę zabytków nieruchomości, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.

3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków”.

– **Art. 20**, który mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.

– **Art. 21**: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy”.

– **Art. 22**: „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskigo prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych”.

– **Art. 89** który wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków”.

• **Ustawie z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym** (t. j. Dz. U. z 2019 r. poz. 511), w której zostały określone zadania publiczne powiatu o charakterze ponadgminnym. Art. 4 ust. 1, punkt 7 nakłada na powiat zadania w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

• **Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz. U. z 2018 r. poz. 1945 z późn. zm.). Ustawa określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa stanowi także, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

• **Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane** (Dz. U. z 2019 r. poz. 1186). Ustawa normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, między innymi o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

• **Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska** (Dz. U. z 2019 r. poz. 1396), która mówi między innymi o tym, że ochrona środowiska polega na zachowaniu wartości kulturowych.

• **Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (Dz. U. z 2018 r. poz. 1614 z późn. zm.), której przepisy określają między innymi kompetencje dotyczące wycinki i pielęgnacji drzew na terenach objętych prawną ochroną konserwatorską.

• **Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (Dz. U. z 2018 r. poz. 2204 z późn. zm.). W rozumieniu ustawy celem publicznym jest między innymi opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Ustawa określa między innymi postępowanie wobec nieruchomości objętych prawną ochroną konserwatorską.

• **Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (Dz. U. z 2018 r. poz. 1983 z późn. zm.). Ustawa mówi, że działalność kulturalna polega na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury (art. 1 ust. 1). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo. Polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami i ochrony dziedzictwa narodowego w Rzeczypospolitej Polskiej i za granicą. (art. 1 ust. 2). Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego (art. 1 ust. 4). Art. 2 ustawy wymienia formy organizacyjne działalności kulturalnej, wśród których znajdują się obok teatrów, oper, operetek, filharmonii, orkiestr, instytucji filmowych, kin, muzeów, bibliotek, domów kultury, ognisk artystycznych, galerii sztuki – ośrodki badań i dokumentacji w różnych dziedzinach kultury. Jednostki samorządu terytorialnego organizują działalność kulturalną, tworząc samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym (art. 9 ust. 1, 2). Instytucje kultury, a zwłaszcza muzea, jednostki organizacyjne mające na celu opiekę nad zabytkami, ośrodki badań i dokumentacji, biura wystaw artystycznych, galerie i centra sztuki, Filmoteka Narodowa, biblioteki, domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby, ogniska artystyczne, domy pracy twórczej –

prowadzą w szczególności działalność w zakresie upowszechniania kultury. Do podstawowych zadań tych instytucji należy między innymi sprawowanie opieki nad zabytkami.

- **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie** (Dz. U. z 2019 r. poz. 688). W ramach ustawy gminy mogą wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (między innymi stowarzyszenia).
- **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, tzw. Ustawa Krajobrazowa** (Dz. U. z 2015 r. poz. 774 z późn. zm.). Ustawa definiuje pojęcie reklamy, szyldu, krajobrazu, krajobrazu kulturowego, krajobrazu priorytetowego. Nakłada też m.in. obowiązek sporządzania przez samorząd wojewódzki audytu krajobrazowego, w którym mają być zdefiniowane obszary krajobrazów priorytetowych, gdzie sejmik województwa ma mieć możliwość ustalania norm dotyczących wysokości, kształtu budynków i ewentualnego stosowania materiałów miejscowych lub tradycyjnej architektury. Ustawa wprowadza kary za nielegalne reklamy. Ponadto daje samorządom możliwość uchwalenia lokalnego kodeksu reklamowego, w którym określone zostaną zasady sytuowania m.in. tablic i urządzeń reklamowych.
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków** (Dz. U. z 2018 r. poz. 1609).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenie rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem** (Dz. U. z 2011 r. Nr 113, poz. 661) oraz **Rozporządzenie z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem**.
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2017 r. poz. 1674).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”** (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304 z późn. zm.), które określa tryb składania wniosków o przyznanie odznaki, wzór i wymiary tej odznaki oraz sposób jej wręczania i noszenia.
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę** (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510).
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (Dz. U. z 2019 r. poz. 917). Określa podstawowe ramy i zasady funkcjonowania polskich muzeów. Według przepisów ustawy „Muzeum jest jednostką organizacyjną

nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów” (art. 1).

• **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (Dz. U. z 2018 r. poz. 574 z późn. zm.) która mówi, iż biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe, służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

• **Ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach** (Dz. U. z 2019 r. poz. 553).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

PPOnZ jest zgodny z założeniami polityki państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Dokumenty, do których odwołuje się PPOnZ połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym. Są to różnego rodzaju strategie, studia i programy, które dotyczą problematyki ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego.

PPOnZ zbieżny jest ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w następujących dokumentach:

• **Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami**

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami został przyjęty uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.

Głównym celem projektu Krajowego Programu jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami. W okresie 4 lat realizowany będzie we współpracy z państwowymi instytucjami kultury i organami administracji publicznej poprzez trzy cele szczegółowe podzielone na kierunki działania, tj.:

Cel szczegółowy 1: „Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego”, podzielony na kierunki działania:

1. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym.
2. Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.

Cel szczegółowy 2: „Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami”, podzielony na kierunki działania:

1. Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.
2. Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.

Cel szczegółowy 3: „Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa”, podzielony na kierunki działania:

1. Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości.
2. Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

• **Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 wraz z Uzupelnieniem na lata 2004-2020**

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013, przyjęta przez Radę Ministrów 21 września 2004 r., rozwinięta w 2005 r. poprzez przygotowane przez Ministerstwo Kultury uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, jest podstawowym dokumentem rządowym, w którym w oparciu o rzetelną analizę podjęto próbę określenia zasad polityki kulturalnej państwa w warunkach rynkowych. Stanowi ona podstawę do dalszych systemowych rozwiązań w dziedzinie kultury. Misją tej strategii jest „zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej

całości kształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów”.

Uznając kulturę za jeden z podstawowych czynników rozwoju regionów zapisano w strategii następujące priorytety:

- wzrost efektywności zarządzania kulturą,
- wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury,
- wzrost uczestnictwa i wyrównanie szans w dostępie do szkolnictwa artystycznego, dóbr i usług kultury,
- poprawa warunków działalności artystycznej,
- efektywna promocja twórczości,
- zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków,
- zmniejszenie luki cywilizacyjnej przez modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020 wprowadza programy operacyjne służące realizacji strategii. Jednym z nich jest Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”.

W programie wyróżnione zostały dwa komplementarne priorytety:

- rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych. Podstawowym celem priorytetu jest poprawa stanu zachowania zabytków, kompleksowa ich rewaloryzacja, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę,
- rozwój kolekcji muzealnych – zadania związane z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupami starodruków i archiwaliów, konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych.

• **Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)**

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) (SOR) została przyjęta Uchwałą Nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa. W jednolitym systemie programowym przedstawia cele do realizacji do 2020 r. oraz w perspektywie do 2030 r., określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągnięcia oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Głównym celem SOR jest tworzenie warunków dla wzrostu dochodów mieszkańców Polski przy jednoczesnym wzmocnieniu spójności w wymiarze społecznym, ekonomicznym, środowiskowym i terytorialnym.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1). Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

1. Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny:

Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2). Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2020 r.:

– Wzmacnianie potencjału instytucji kultury o szczególnym znaczeniu – wspieranie instytucji kultury, których wieloletnia działalność i tradycja mają szczególne znaczenie dla celów polityki państwa w obszarze kultury

i których dorobek jest ważnym elementem budowania tożsamości kulturowej Polaków oraz narzędziem promocji Polski w świecie.

– Wypracowanie systemu wspierania rozwoju sektorów kreatywnych – stworzenie warunków dla rozwoju sektorów kreatywnych w Polsce, które wpłyną na rozwój całego ekosystemu wspierania kultury.

Działania do 2030 r.:

– Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmocnienia kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).

– Wzmocnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam” w dostępie do kultury.

• **Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020**

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020 została przyjęta Uchwałą Nr 61 Rady Ministrów z dnia 26 marca 2013 r. Jest jedną z dziewięciu tzw. strategii zintegrowanych, służących wdrożeniu Strategii Rozwoju Kraju 2020. Jako cel główny wskazano w niej wzmocnienie udziału kapitału społecznego w rozwoju społeczno-gospodarczym Polski, w ramach którego określono cztery cele szczegółowe. W kontekście ochrony zabytków i opieki nad nimi wskazać można czwarty z celów „Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego i kreatywnego”, a zwłaszcza jego priorytet 4.1. „Wzmocnienie roli kultury w budowaniu spójności społecznej”. Wytyczone tutaj kierunki działań to:

4.1.1. Tworzenie warunków wzmocnienia tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym.

4.1.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz krajobrazu.

4.1.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

Walory i potencjał tkwiący w dziedzictwie kulturowym są postrzegane w strategii jako „kluczowy element potencjału kulturowego”, a tym samym jedna z „szans rozwojowych dla całego społeczeństwa”. W strategii podnosi się także kwestię znaczenia aktywnej partycypacji społecznej w ochronie zabytków i opiece nad nimi.

• **Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030**

Koncepcja Zagospodarowania Przestrzennego Kraju 2030 została przyjęta Uchwałą Nr 239 Rady Ministrów dnia 13 grudnia 2011 r. Jest to najważniejszy dokument dotyczący ładu przestrzennego Polski. Jego celem strategicznym jest efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej zróżnicowanych potencjałów rozwojowych do osiągnięcia konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia i większej sprawności państwa oraz spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej w długim okresie. Koncepcja ta kładzie szczególny nacisk na budowanie i utrzymywanie ładu przestrzennego, ponieważ decyduje on o warunkach życia obywateli, funkcjonowaniu gospodarki i pozwala wykorzystywać szanse rozwojowe. Koncepcja formułuje także zasady i działania służące zapobieganiu konfliktom w gospodarowaniu przestrzenią i zapewnieniu bezpieczeństwa, w tym powodziowego. W znacznie większym stopniu niż dotychczas uwzględnia problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego w systemie kształtowania prawidłowej polityki przestrzennej.

Jako cele polityki przestrzennej w aspekcie ochrony zabytków wskazano:

– ograniczenie presji urbanizacyjnej na obszary dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, poprzez rozwój narzędzi wspierania finansowego ochrony przyrody i krajobrazu,

– wprowadzenie systemu standardów zabudowy i zagospodarowania terenu na terenach o niższym reżimie ochronnym,

– wprowadzenie narzędzi kompensacji utraconych korzyści ekonomicznych na terenach o wysokich restrykcjach konserwatorskich,

– wspieranie rewitalizacji zdegradowanych przestrzeni: starych dzielnic mieszkaniowych, obiektów przemysłowych, pokolejowych, opuszczonych wsi przez przyjęcie regulacji z zakresu rewitalizacji obszarów miejskich i starych zasobów mieszkaniowych.

4.1. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

Przy sporządzaniu PPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu wynikające z dokumentów na poziomie wojewódzkim: Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2030; Audyt turystyczny Województwa Zachodniopomorskiego; Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego; Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2017-2020.

Poniżej przedstawiono analizę ww. dokumentów oraz obszarów – obiektów, które związane są nierozdzielnie z krajobrazem kulturowym powiatu gryfickiego. PPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi w wojewódzkich i powiatowych dokumentach programowych oraz z dokumentami wyznaczającymi kierunki polityki przestrzennej powiatu.

• Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2030

Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2030 została przyjęta uchwałą nr VIII/100/19 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 28 czerwca 2019 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2020 wraz z Prognozą oddziaływania na Środowisko. Strategia określa kierunki działań społeczności regionu oraz mechanizmy monitorowania jego rozwoju. Zgodnie z zapisami dokumentu rozwój kultury stanowić ma fundament tożsamości regionalnej. Realizacji założeń strategii mają służyć programy strategiczne.

Ze względu na swoje położenie dziedzictwo kulturowe Pomorza Zachodniego uwarunkowane wielorakimi i wielowiekowymi czynnikami historycznymi i demograficznymi różni się znacząco od pozostałych województw. Najważniejszymi ośrodkami kultury województwa są Szczecin i Koszalin, gdzie siedziby mają niemal wszystkie teatry, obie filharmonie oraz duża część muzeów. Na Pomorzu Zachodnim znajduje się ponad 400 domów i ośrodków kultury (w tym klubów i świetlic), a także niemal 500 bibliotek i punktów bibliotecznych. Pod względem liczby widzów i słuchaczy w teatrach i instytucjach muzycznych oraz pod względem liczby widzów w kinach województwo nie odbiega od średniej krajowej.

W Strategii określono cztery cele strategiczne, z których wyprowadzono 13 celów kierunkowych. Cele zidentyfikowane są nadrzędnym aktem wyboru – spośród szerokiego katalogu celów rozwojowych dedykowanych poszczególnym obszarom aktywności samorządu województwa. Wskazują one obszary priorytetowe, wyznaczające ścieżkę do osiągnięcia zamierzonej wizji rozwoju regionu w perspektywie do roku 2030.

W zakresie kultury wskazano na następujące cele:

I Cel strategiczny. Wzmocnienie roli województwa w relacjach międzyregionalnych i transgranicznych.

W tym obszarze ważne jest również realizowanie i finansowanie lub współfinansowanie przez samorząd przedsięwzięć ze szczególnym uwzględnieniem specjalizacji gospodarczych regionu, np. w dziedzinie niebieskiej i zielonej gospodarki, infrastruktury turystycznej, ale także kultury i edukacji.

Cel kierunkowy 1. 1. Wzmocnienie bałtyckiego wymiaru polskiej polityki regionalnej i europejskiej.

Polityka inwestycyjna i gospodarcza regionu zostanie oparta w znacznej mierze na założeniach umożliwiających aktywne pozyskiwanie partnerów zagranicznych, w szczególności z obszaru makroregionu bałtyckiego. Jej uzupełnieniem będzie rozwijanie kontaktów w sferze B+R i edukacji, a także w dziedzinie kultury, uwzględniających pielęgnowanie i promowanie polskości i świadomości narodowej mieszkańców Pomorza Zachodniego.

Cel kierunkowy 3.3. Upowszechnianie i podnoszenie poziomu usług publicznych.

Zostanie wypracowany i wdrożony regionalny standard dostępu do usług publicznych, dóbr kultury i mechanizmów rozwoju lokalnego (przynajmniej w odniesieniu do usług świadczonych przez jednostki samorządu regionalnego). Samorząd podejmie działania na rzecz budowy i wzmacniania sieci współpracy na obszarach wiejskich regionu, w oparciu o rozwiązania instytucjonalne (LGD, system dystrybucji funduszy unijnych), projekty rewitalizacyjne, ale i półformalne sieci przepływu informacji i usług.

• **Audyt turystyczny Województwa Zachodniopomorskiego**

Audyt turystyczny Województwa Zachodniopomorskiego przyjęty uchwałą Zarządu Województwa Zachodniopomorskiego w dniu 8 stycznia 2014 r. Przyjęty dokument jest analizą turystyczną regionu. Wnioski płynące z audytu turystycznego służą wykonaniu analizy SWOT – określenia mocnych i słabych stron, możliwości i zagrożeń. W dokumencie zwrócono uwagę na znaczenie potencjału kulturowego, który pozwala zaistnieć i konkurować na rynku turystycznym, na który składają się wszelkiego rodzaju miejsca i obiekty zabytkowe, muzea dysponujące zbiorami o szczególnym znaczeniu lub świadczącymi o unikatowej historii i cechach kultury regionu. W dokumencie przeanalizowano elementy krajobrazu kulturowego i wskazano jego najcenniejsze elementy przywołując konkretne obiekty w regionie, w tym: budowle sakralne, mieszkalne, obronne czy zabytki techniki ale także obszary zieleni komponowanej, tj. parki, ogrody, cmentarze, zieleń przydrożną. Zwrócono również uwagę na elementy historycznego zagospodarowania: pomniki, kapliczki przydrożne, krzyże itp., także z terenu powiatu gryfickiego. Stwierdzono, że te wszystkie elementy stanowią istotny potencjał kulturowy w rozwoju turystyki kulturowej Województwa.

• **Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego**

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa zachodniopomorskiego został przyjęty uchwałą nr XLV/530/2010 przez Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego dnia 29 października 2010 r. W dniu 9 kwietnia 2018 r. przyjęto uchwałę 555/18 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego w sprawie przyjęcia projektu zmiany Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego wraz z Prognozą oddziaływania na środowisko.

Plan jest opracowaniem o charakterze regionalnym, stanowi integralny element szeroko pojętego planowania strategicznego w zakresie przestrzennej koordynacji działań. Dzięki zintegrowanemu systemowi planowania zapewniona jest odpowiednia korelacja planu z koncepcją przestrzennego zagospodarowania kraju oraz ze strategią rozwoju województwa. Ustalenia planu nie stanowią prawa miejscowego i tym samym nie naruszają autonomii gmin w zakresie gospodarki przestrzennej, umożliwiają jednak ubieganie się o środki finansowe regionalne, krajowe i unijne na realizację zadań celu publicznego. Plan określa uwarunkowania i kierunki rozwoju województwa w zakresie:

- organizacji struktury przestrzennej, w tym podstawowych elementów sieci osadniczej, infrastruktury społecznej i technicznej;
- ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego;
- lokalizacji inwestycji publicznych rządowych i samorządu województwa.

Głównym celem świadomej polityki przestrzennej jest właściwe wykorzystanie przestrzeni i jej zasobów oraz istniejącego zainwestowania dla potrzeb rozwojowych zapewniających wzrost poziomu i jakości życia społeczeństwa. Przez właściwe wykorzystanie przestrzeni należy rozumieć między innymi „ochronę i zachowanie jej niezbywalnych wartości jakimi są bioróżnorodność, walory przyrodnicze, krajobrazowe i dziedzictwo kulturowe”. Najistotniejszymi ustaleniami planu dotyczącymi dziedzictwa kulturowego jest umieszczenie listy dóbr kultury współczesnej (budowle i pomniki) oraz rekomendacja do objęcia ochroną poprzez wpis na listę Pomników Historii dziesięciu obiektów na terenie województwa zachodniopomorskiego.

• **Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2017-2020**

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2017-2020 (WPOnZ) został przyjęty uchwałą nr XXII/361/17 przez Sejmik Województwa Zachodniopomorskiego dnia 25 kwietnia 2017 r.

WPOnZ zakłada, że Samorząd Województwa sprawując opiekę nad zabytkami będącymi jego własnością lub przez niego administrowanymi, poprzez swoje działania przyczynia się do ochrony zabytków

leżących w granicach województwa zachodniopomorskiego. Posiadając ku temu instrumenty (finansowe i organizacyjne – Wydział Kultury, Nauki i Dziedzictwa Narodowego, Biuro Dokumentacji Zabytków) inicjuje, wspiera i koordynuje działania na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego województwa, a wobec właścicieli zabytków może pełnić także funkcję wspomagającą, doradczą, opiniodawczą. Samorząd Województwa może tworzyć warunki w zakresie bieżących możliwości finansowych i organizacyjnych stymulowania i wspierania wybranych działań, uznanych za istotne dla zachowania dziedzictwa kulturowego i tym samym dla realizacji zadań Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego.

Samorząd Województwa określa politykę zagospodarowania przestrzennego województwa (m.in. poprzez Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Zachodniopomorskiego) i strategię rozwoju województwa w poszczególnych dziedzinach (m.in. poprzez Strategię Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego, Regionalny Program Operacyjny), w tym w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, zdefiniowaną w Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami. Ponieważ dziedzictwo kulturowe jest przedmiotem ustaleń wielu wojewódzkich dokumentów planistyczno-strategicznych naturalnym jest dążenie do kompatybilności i komplementarności kierunków i zadań obejmujących dziedzictwo kulturowe we wszystkich dokumentach.

W osiągnięciu celów WPOnZ fundamentalną kwestią jest wypracowanie programu finansowania długofalowych działań, ukierunkowanych na osiągnięcie określonego celu, np. poprawa materialnego stanu zachowania zasobów dziedzictwa kulturowego, m.in. poprzez ustalenie pierwszeństwa w przyznawaniu środków na rzecz określonej grupy zabytków, na określony okres, czy poprzez uwzględnienie w priorytetach Regionalnych Programów Operacyjnych Województwa Zachodniopomorskiego.

Samorząd Województwa nie ma kompetencji do stanowienia ochrony zabytków, a jedynie do opieki nad zabytkami. Jego kompetencje i działania mają charakter wspierający zarówno ochronę (poprzez plan zagospodarowania przestrzennego województwa), jak i opiekę (poprzez uchwalanie Regionalnego Programu Operacyjnego, przy pomocy którego otwierają się przed właścicielami zabytków możliwości uzyskania środków finansowych).

Cele WPOnZ to:

- I. Utrzymanie zabytków budujących krajobraz kulturowy województwa zachodniopomorskiego.
- II. Funkcjonowanie zabytków w procesie aktywizacji ekonomicznej i społecznej województwa.
- III. Kształtowanie świadomości regionalnej w oparciu o dziedzictwo kulturowe i potrzebę jego zachowania dla przyszłych pokoleń.

Dla wyznaczonych celów perspektywicznych określono cele operacyjne. Do poszczególnych celów operacyjnych przyporządkowano określone zadania szczegółowe.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

Władze samorządowe w procesie zarządzania powiatem kierują się wytycznymi zawartymi w sporządzonych opracowaniach na poziomie powiatowym, które obejmują całokształt zjawisk i czynników istotnych dla lokalnego rozwoju. PPOnZ jest zgodny z innymi przyjętymi do realizacji dokumentami powiatowymi, dotyczącymi różnych aspektów życia społeczno-gospodarczego.

Uchwała dotycząca przyjęcia PPOnZ podjęta przez powiat obowiązuje na terytorium całego powiatu – wszystkich gmin wchodzących w jego skład. Dlatego poszczególne gminy znajdujące się na obszarze Powiatu Gryfickiego opracowując własne dokumenty strategiczne i planistyczne o charakterze gminnym, będą musiały przeanalizować i wziąć pod uwagę zapisy i działania dotyczące dziedzictwa kulturowego w powiecie zawarte w PPOnZ.

PPOnZ zgodny jest z następującymi dokumentami:

• **Powiatowy plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych**

Powiat Gryficki posiada opracowany Powiatowy plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.

Plan został wykonany zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.

Ochrona zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych polega na planowaniu, przygotowaniu i realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem.

• **Strategia Rozwoju Lokalnego kierowanego przez społeczność na lata 2014-2020 dla Lokalnej Grupy Działania „Gryflandia”**

Strategia Rozwoju Lokalnego kierowanego przez społeczność na lata 2014-2020 dla Lokalnej Grupy Działania „Gryflandia” została przyjęta uchwałą nr 6/2018 z dnia 14.06.2018 r. Walnego Zebrania Członków Stowarzyszenia LGD „Gryflandia”.

Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Gryflandia” zostało powołane na obszarze sześciu gmin powiatu gryfickiego: Brojce, Gryfice, Karnice, Płoty, Rewal, Trzebiatów.

W Strategii określono zestaw realizowanych celów ogólnych i szczegółowych oraz wskazano przedsięwzięcia, które mają przyczynić się do realizacji każdego z nich. LGD „Gryflandia” realizować będzie trzy cele ogólne, korespondujące z ustalonymi w ramach diagnozy problemami społecznymi i gospodarczymi, z uwzględnieniem ogólnych celów realizowanych przez instrument RLKSw całym kraju. Cele ogólne niniejszej LSR to:

Cel I: Wzrost aktywności mieszkańców do 2023 roku.

Cel II: Podniesienie atrakcyjności turystycznej obszaru w oparciu o własne zasoby do 2023 roku.

Cel III: Zachowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego, historycznego i przyrodniczego.

Dla celu III W ramach wyróżniono cel szczegółowy III.1 Produkty regionalne i kultywowanie lokalnych tradycji obszaru LGD do 2023 roku, który realizowany będzie w ramach przedsięwzięcia zatytułowanego Tradycje i produkty regionalne „Gryflandii” oraz cel szczegółowy III.2 Promocja i ochrona dziedzictwa historycznego i przyrodniczego obszaru LGD do 2023 roku, którego realizacja będzie przebiegała w ramach przedsięwzięcia Historia i przyroda atutami „Gryflandii”. Oba cele szczegółowe i związane z nimi przedsięwzięcia rozwijają szczególne aspekty atrakcyjności obszaru LGD – nie tylko turystycznej, ale również inwestycyjnej. Dodatkową korzyścią jaką niosą ze sobą jest walor edukacyjny oraz wzmocnienie świadomości, a więc i więzi mieszkańców z lokalną ojczyzną. W ramach realizacji celu III.1 i przedsięwzięcia Tradycje i produkty planowany jest projekt współpracy międzynarodowy polegający na promocji lokalnego produktu. Działania w tym zakresie posłużą pobudzaniu świadomości mieszkańców obszaru LGD oraz partnerów, podniesieniu atrakcyjności regionu i wymianie doświadczeń z zagranicznymi partnerami.

Wyznaczone przedsięwzięcia związane z ochroną dziedzictwa kulturowego:

Przedsięwzięcie 3: Infrastruktura turystyczna i przestrzeń publiczna „Gryflandii”, sposób realizacji: konkurs: Celem tego przedsięwzięcia jest rozbudowa i poprawa infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej obszaru LGD do 2023 roku, podniesienie atrakcyjności turystycznej obszaru LGD do 2023. Wnioskodawcy będą mogli ubiegać się o wsparcie operacji polegających na rozbudowie, budowie, remoncie, modernizacji lub doposażeniu infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej. Pomoc będzie wypłacana na zasadzie refundacji części poniesionych wydatków, po zakończeniu realizacji operacji. Minimalna wartość projektu to 50000 zł. Pomoc jest przyznawana w wysokości nie wyższej niż 63,63 % kosztów kwalifikowalnych dla jednostek sektora finansów publicznych, a w przypadku pozo-stałych podmiotów pomoc przyznawana jest w wysokości nie wyższej niż 100%.

Przedsięwzięcie 4: Promujemy atrakcje turystyczne „Gryflandii”, sposób realizacji – projekt grantowy: Celem tego przedsięwzięcia jest promocja atrakcji turystycznych obszaru LGD do 2023 roku. Wpierane będą działania promocyjne (publikacje, strony internetowe, imprezy i wydarzenia promujące obszar LGD). Pomoc będzie

wypłacana na zasadzie refundacji (zwrotu) części poniesionych wydatków, po zakończeniu realizacji operacji. Minimalna wartość projektu to 5000 zł, a maksymalna 50000 zł. Pomoc wypłacana będzie na zasadzie refundacji (zwrotu) części poniesionych wydatków, po zakończeniu realizacji operacji. Pomoc jest przyznawana w wysokości nie wyższej niż 63,63 % kosztów kwalifikowalnych dla jednostek sektora finansów publicznych i w wysokości nie wyższej niż 100% w przypadku pozostałych podmiotów. Jednostki sektora finansów publicznych mogą wykorzystać maksymalnie 20% kwoty przypisanej projektowi grantowemu w budżecie LSR.

Przedsięwzięcie 5: Tradycje i produkty regionalne „Gryflandii”, sposób realizacji: konkurs, projekt grantowy: Celem tego przedsięwzięcia jest promocja produktów regionalnych i kultywowanie lokalnych tradycji obszaru LGD do 2023 roku. W ramach konkursu Wnioskodawcy będą mogli ubiegać się o wsparcie operacji polegających na wybudowaniu, utworzeniu, wyremontowaniu, zagospodarowaniu, zmodernizowaniu lub doposażeniu obiektów eksponujących dziedzictwo kulturowe obszaru LGD. Pomoc będzie wypłacana na zasadzie refundacji (zwrotu) części poniesionych wydatków, po zakończeniu realizacji operacji. Minimalna wartość projektu to 50000 zł. Wnioski rozpatrywane będą przez LGD (w zakresie zgodności z LSR i kryteriami wyboru) i Urząd Marszałkowski. Pomoc jest przyznawana w wysokości nie wyższej niż 63,63% kosztów kwalifikowalnych dla jednostek sektora finansów publicznych, a w przypadku pozostałych podmiotów pomoc przyznawana jest w wysokości nie wyższej niż 100%. W ramach projektu grantowego wspierane będą przedsięwzięcia edukacyjne i kulturalne bazujące na lokalnych tradycjach i promujące lokalne produkty. Pomoc jest przyznawana w wysokości nie wyższej niż 63,63% kosztów kwalifikowalnych dla jednostek sektora finansów publicznych, a w przypadku pozostałych podmiotów pomoc przyznawana jest w wysokości nie wyższej niż 100%. Jednostki sektora finansów publicznych mogą wykorzystać maksymalnie 20% kwoty przypisanej projektowi grantowemu w budżecie LSR.

Przedsięwzięcie 6: Historia i przyroda atutami „Gryflandii”, sposób realizacji: konkurs, projekt grantowy: Celem tego przedsięwzięcia jest promocja i ochrona dziedzictwa historycznego i przyrodniczego obszaru LGD do 2023 roku. W ramach konkursu Wnioskodawcy będą mogli ubiegać się o wsparcie operacji polegających na odnowieniu, wyremontowaniu, odrestaurowaniu, zmodernizowaniu, doposażeniu lub oznakowaniu obiektów cennych przyrodniczo, krajobrazowo i pełniących funkcje edukacyjne w zakresie ochrony środowiska. Pomoc będzie wypłacana na zasadzie refundacji (zwrotu) części poniesionych wydatków, po zakończeniu realizacji operacji. Minimalna wartość projektu to 50000 zł. Wnioski rozpatrywane będą przez LGD (w zakresie zgodności z LSR i kryteriami wyboru) i Urząd Marszałkowski. Pomoc jest przyznawana w wysokości nie wyższej niż 63,63% kosztów kwalifikowalnych dla jednostek sektora finansów publicznych, a w przypadku pozostałych podmiotów pomoc przyznawana jest w wysokości nie wyższej niż 100%. W ramach projektu grantowego wspierane będą przedsięwzięcia edukacyjne w zakresie ochrony dziedzictwa historycznego i przyrodniczego (ochrona środowiska i przeciwdziałanie zmianom klimatu). Minimalna wartość projektu to 5000 zł, a maksymalna 50000 zł. Pomoc wypłacana będzie na zasadzie refundacji (zwrotu) części poniesionych wydatków, po zakończeniu realizacji operacji. Pomoc jest przyznawana w wysokości nie wyższej niż 63,63% kosztów kwalifikowalnych dla jednostek sektora finansów publicznych, a w przypadku pozostałych podmiotów pomoc przyznawana jest w wysokości nie wyższej niż 100%. Jednostki sektora finansów publicznych mogą wykorzystać maksymalnie 20% kwoty przypisanej projektowi grantowemu w budżecie LSR.

• **Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Gryfickiego na lata 2017-2020 z perspektywą do 2024 roku**

Program Ochrony Środowiska dla Powiatu Gryfickiego na lata 2017-2020 z perspektywą do 2024 roku został przyjęty uchwałą nr XXXV/214/17 z dnia 31.08.2017 r.

Opracowany dla Powiatu Gryfickiego Program Ochrony Środowiska, zgodnie zobowiązującymi wymogami, inwentaryzuje aktualny stan środowiska oraz określa niezbędne działania dla ochrony środowiska w ścisłym powiązaniu z głównymi kierunkami rozwoju województwa zachodniopomorskiego. Program ten będzie stanowił płaszczyznę koordynacji działań w skali ponadlokalnej (ponad gminnej) na rzecz środowiska.

W Programie opisano zagadnienie turystyki oraz wymieniono zabytki wpisane do rejestru zabytków.

Powiat gryficki jest obszarem atrakcyjnym turystycznie ze względu na liczne walory przyrodnicze takie jak obszary Natura 2000, rezerваты i pomniki przyrody, zabytki o skali krajowej (np. ruiny kościoła w Trzęsaczu) czy położenie nad Bałtykiem.

Przez teren powiatu biegnie wiele szlaków turystycznych. Między innymi są to:

Pieszne szlaki turystyczne:

- Szlak Nadmorski im. Czesława Piskorskiego (Europejski Szlak Dalekobieżny E-9),
- Szlak Pobrzeża Rewalskiego,
- Szlak Liwiej Łuży.

Szlaki rowerowe w ramach projektu „Gryfland”:

- czerwony szlak rowerowy (trasa: Trzebiatów, Brojce, Gryfice) o długości 47,5km,
- zielony szlak rowerowy (trasa: Płoty, Trzygłów, Gryfice, Cerkwica, Trzęsacz) o długości 52 km,
- czarny szlak rowerowy (trasa: Brojce, Górzycza, Otok, Cerkwica) o długości 22,5km,
- żółty szlak rowerowy (trasa: Płoty, Wyszogóra, Lisowo, Płoty) o długości 18 km,
- międzynarodowy szlak rowerowy R-10 –szlak wytyczony wzdłuż wybrzeża Bałtyku (trasa w powiecie: Trzęsacz, Niechorze, Trzebiatów, Mrzeżyno) o długości w powiecie 40,2 km.

W wyznaczonych celach Programu nie ma działań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego powiatu.

5.2. Charakterystyka dziedzictwa kulturowego powiatu gryfickiego ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu

Krajobraz kulturowy to niepowtarzalne, indywidualne oblicze miejsca, którego wizerunek jest syntezą elementów przyrody, klimatu i ukształtowania terenu oraz zachodzących na tym terenie procesów politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, związanych z aktywnością człowieka. Ujawnia się poprzez dziedzictwo materialne, kształtujące krajobraz przyrodniczy na przestrzeni dziejów oraz dziedzictwo niematerialne – zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności, także związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzane przez ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Krajobraz kulturowy jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Jego ochrona jest najistotniejszym czynnikiem kształtowania tożsamości i osobowości mieszkańców, by mogli identyfikować się ze swoim miastem i siedliskiem oraz zrozumieć jego historię. Dziedzictwo historyczne wpływa również na atrakcyjność turystyczną regionu – głównie poprzez jego materialne wytwory, czyli zabytki. Co może być wykorzystane w rozwoju gospodarczym powiatu.

5.2.1. Charakterystyka powiatu

• POŁOŻENIE

Powiat gryficki położony jest w północnej części Województwa Zachodniopomorskiego, w obrębie dorzecza rzeki Regi i kąpielisk nadmorskich. Północną granicę powiatu na odcinku 40 km wyznacza brzeg Morza Bałtyckiego. Granicę zachodnią stanowią powiaty kamieński i goleniowski, granicę wschodnią – powiat kołobrzeski, południową - łobeski, którego utworzenie w 2002 r. wpłynęło na obecny kształt powiatu gryfickiego.

Powiat zajmuje obszar 1018 km², na którym mieszka 61 140 osób w 181 miejscowościach. W jego strukturze administracyjnej jest 6 gmin: 3 miejskie – Gryfice, Płoty, Trzebiatów oraz 3 wiejskie – Brojce, Karnice, Rewal. Stolicą powiatu są Gryfice. Gminy Rewal i Trzebiatów, ze względu na swoje nadmorskie położenie, są gminami turystycznymi, pozostałe to tereny typowo rolnicze, niegdyś zdominowane przez Państwowe Gospodarstwa Rolne.

Powiat gryficki leży na Pobrzeżu Szczecińskim, obejmując w większości Równinę Gryficką, środkową część Wybrzeża Trzebiatowskiego, a także małe fragmenty równin: Nowogardzkiej i Goleniowskiej (płd.-zach. część gminy Płoty). Główną oś hydrograficzną stanowi rzeka Rega, będąca jedną z największych rzek Pomorza, charakteryzująca się dość znaczną gęstością sieci rzecznej. Rzeka płynie przez wszystkie miasta powiatu aż do ujścia w porcie w Mrzeżynie. Wybrzeże powiatu obejmuje teren od Pobierowa do portu w Dźwirzynie (powiat kołobrzeski). Największe zbiorniki wodne to jezioro Resko Przymorskie, jezioro Liwia Łuża oraz zbiornik Rejowice. Inne mniejsze to m.in. zbiornik Likowo (Lisowo) i jeziora: Kołamać, Łopianowskie, Trzygłowskie, Rybokarty. Według podziału hydrograficznego Polski powiat gryficki położony jest w granicach czterech głównych obszarów zlewniowych: zlewni rzeki Regi, zlewni rzeki Dziwny, zlewni jeziora Resko Przymorskie, zlewni przymorza od Dziwny do Regi.

Powiat jest słabo skomunikowany z systemem komunikacji województwa i kraju. Główny ruch pojazdów skupia się na drodze krajowej nr 6 trasa Szczecin – Koszalin – Gdańsk, która przechodzi przez południe powiatu i drogach wojewódzkich: nr 109, nr 108, nr 152, nr 105, nr 110, nr 102, nr 103 oraz linia kolejowa 402 Goleniów – Koszalin, przejeżdżająca przez wszystkie miasta powiatu, a także mniejsze stacje kolejowe.

Największym obiektem morskim na wybrzeżu powiatu jest, ulokowany w ujściu Regi, port w Mrzeżynie – jeden z najmniejszych portów dostępnych dla jachtów balastowych. Wykorzystywany jest też przez kurty rybackie. W porcie Mrzeżyno ustanowiono morskie przejście graniczne, które obejmuje jedynie ruch towarowy statkami rybackimi o polskiej przynależności. Kolejnymi obiektami są dwie przystanie morskie: w Rewalu i Niechorzu, wykorzystywane przez rybaków.

W miejscowościach Pobierowo, Pustkowo, Trzęsacz, Rewal, Śliwin, Niechorze, Pogorzelica, Mrzeżyno, Rogowo, ze względu na nadmorskie położenie, rozwinięta jest turystyka z dużą liczbą ośrodków czasowych, kempingów i kwater wypoczynkowych. Są one wykorzystywane głównie w sezonie letnim, kiedy zwiększa się napływ turystów. W powiecie działa również wiele gospodarstw agroturystycznych. Powiat zajmuje piąte miejsce w województwie pod względem liczby udzielonych noclegów przypadających na 1000 ludności.

• ŚRODOWISKO PRZYRODNICZE – WALORY PRZYRODNICZE I KRAJOBRAZOWE¹

Teren Powiatu Gryfickiego położony jest w obrębie makroregionu Pobrzeże Szczecińskie. Makroregion obejmuje 11 mezoregionów, w tym Równinę Gryficką i Wybrzeże Trzebiatowskie, na obszarze których leży przeważająca część powiatu. Wyjątkiem jest gmina Płoty (płd. część powiatu), która leży w obrębie trzech jednostek: Równiny Gryfickiej, Równiny Goleniowskiej i Nowogardzkiej.

Młodo-glacialny obszar powiatu charakteryzuje się urozmaiconą rzeźbą terenu, przeciętego biegiem rzek i oczkami jezior polodowcowych. Struktura rzeźby terenu, tworząca harmonijne zespoły krajobrazów, wykazuje tendencje pasowego układu równoleżnikowego. Pas wybrzeża morskiego (Wybrzeże Trzebiatowskie) o zmiennej linii przebiegu, zawiera obszary wydmore, mierzeje i jeziora nabrzeżne, a w środkowej części charakteryzuje się stromym brzegiem klifowym skraju wysoczyzny. Pas moreny dennej, tworzący krajobraz lekko falisty lub pagórkowaty (Równina Gryficka i Goleniowska) z licznymi jeziorami i oczkami wodnymi, poprzecinany jest szerokimi obniżeniami i urozmaicony podłużnymi pagórkami. Pas pradoliny pomorskiej jest stosunkowo płaski i poprzecinany rzekami wpadającymi wprost do Morza Bałtyckiego: Regą (na terenie powiatu), Parsętą i Wieprzą. Dostatecznie żyzne brunatnoziemi sprawiają, że Równina Gryficka jest zajęta przeważnie przez pola uprawne, a w pradolinie na piaszczystym podłożu występują bory sosnowe.

Równina Nowogardzka – fragment gminy Płoty – wznosi się na ogół powyżej 50 m n.p.m., przekraczając w poszczególnych miejscach wysokość 80 m. Cechą regionu jest występowanie równoległych wałów i obniżen. W użytkowaniu ziemi przeplatają się pasy pól uprawnych i lasów. Równinę przecinają dolina rzeki Regi i jej dopływu Sapólny.

¹Program ochrony Środowiska dla powiatu gryfickiego na lata 2014-2017 z uwzględnieniem lat 2018-2021, Warszawa 2014

Zróźnicowanie warunków naturalnych (m.in. przebiegu rzek, ukształtowania terenu) miało określone konsekwencje w tworzeniu i rozwoju siedlisk człowieka. Dotyczy to zarówno form przestrzennych miast, wsi, zespołów zabudowań, sieci drożnej i szlaków wodnych, profilu gospodarowania. Wpływa także na budowanie relacji społecznych i tradycji kulturowej.

Powiat gryficki jest obszarem atrakcyjnym również ze względu na walory przyrodnicze: malownicze położenie nad Bałtykiem ale też obszary Natura 2000, rezerваты i pomniki przyrody. Około 600 ha powierzchni powiatu jest terenem o szczególnych walorach przyrodniczych, prawnie chronionym. Na jego terenie występują następujące formy przyrody:

1. Sześć rezerwatów przyrody:

- rezerwat faunistyczny „Jezioro Liwia Łuża” utworzony w 1959 r. dla ochrony stanowiska łągowego, rzadkiego wówczas łąbądzia niemego. Obiekt stanowi ostoję wielu gatunków ptactwa wodno-błotnego;
- rezerwat florystyczny Wrzosowisko Sowno – na zach. od miasta Płoty – rezerwat torfowiskowy, gdzie występują zbiorowiska roślinne oraz rzadkie gatunki roślin porastające torfowisko przejściowe;
- rezerwat florystyczny Roby – w pñ. części powiatu – rezerwat torfowiskowy mający na celu zachowanie stanowisk roślin naczyniowych i zarodnikowych;
- rezerwat leśny „Nadmorski bór bażynowy w Mrzeżynie” utworzony w 2010 r., gdzie występuje w pełni wykształcone zbiorowisko leśnego boru bażynowego na typowym siedlisku wydm nadmorskich;
- rzeka Rekowa – rezerwat wodny utworzony w 2010 r. Celem ochrony jest zachowanie czystej rzeki Rekowa z rzadką roślinnością oraz zachowanie i utrzymanie przyległych olszowo-jesionowych lasów łągowych, grądów grabowych na zboczach i roślinności źródliskowej.
- Mszar koło Siemidarżna – rezerwat torfowiskowy utworzony w 2010 r. Celem jest ochrona cennych zbiorowisk roślinnych charakterystycznych dla torfowisk wysokich i przejściowych oraz ochrona bogatej flory torfowców, innych mchów i charakterystycznej dla mszarów flory naczyniowej.

2. Pięć obszarów Natura 2000: Trzebiatowsko-Kołobrzski Pas Nadmorski, Wybrzeże Trzebiatowskie, Dorzecze Regi, Zatoka Pomorska, Ostoja na Zatoce Pomorskiej.

3. 61 pomników przyrody – głównie buki pospolite (9) i dęby szypułkowe (24) oraz grab pospolity (2), jesion wyniosły (6), kasztanowiec pospolity (2), lipa szeroko- i drobnolistna (8), modrzew europejski (1), platan klonolistny (1), świerk pospolity (1), wiąz szypułkowy (3), żywotnik zachodni (3), ostrokrzew kolczasty (1).

4. 19 użytków ekologicznych zlokalizowanych w gminie Płoty.

5. Pięć zespołów przyrodniczo-krajobrazowych: Dolina Regi, Trzęsacz, Niechorze, Kanał Liwia Łuża, Bielikowe Wydmy.

5.2.2. Zarys historii obszaru powiatu²

Historia powiatu gryfickiego jest nierozzerwalnie związana z historią Pomorza Zachodniego. Nieliczne ślady aktywności człowieka na tym terenie pochodzą już z epoki kamienia. Bardziej regularne osadnictwo natomiast rozwijało się tu od czasu neolitu. Znaleźiska z I w. p.n.e., będące wynikiem handlu wymiennego z państwem rzymskim, wskazują na duże znaczenie gospodarcze regionu. Przerwa w rozwoju osadnictwa, spowodowana wyludnieniem ziem w okresie wędrówek ludów, trwała do pocz. VII w. Zaczęła się wówczas kształtować kultura wczesnego średniowiecza. Na rozmieszczenie osad oraz predyspozycje poszczególnych ośrodków miały wpływ warunki naturalne – zróźnicowanie morfologiczne terenu, jakość gleb, stosunki wodne, które przyczyniały się do nierównomiernego rozmieszczenia osad. Na terenie powiatu gryfickiego osadnictwo skupiało się głównie nad brzegami Regi, odgrywającej we wczesnym średniowieczu rolę ważnej drogi komunikacyjnej.

² Augustyn -Lendzion E., Średniowieczne miasta Pomorza Zachodniego – wynik wpływu różnorodnych czynników, Szczecin 2010, Internet <http://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-article-BPS1-0042-0074> (dostęp 10.10.2019 r.) oraz strony internetowe powiatu gryfickiego: <https://www.gryfice.pl/powiat.html>, <https://nowy.gryfickie.info> (dostęp 10.10.2019 r.)

Początek VII w. to początki osadnictwa słowiańskiego, które na większą skalę rozwinęło się w IX w. – na ten okres datuje się większość osad i grodów. Doszło wówczas do wykształcenia się dwuszczeblowej organizacji terytorialnej złożonej z kilku małych lokalnych wspólnot typu opolnego z grodem na czele i kilku satelickich osad wiejskich. Grody były ośrodkami pełniącymi funkcje obronne, polityczne, administracyjne i kultowe. W ich pobliżu, przy szlakach handlowych powstawały podgrodzia skupiające rzemieślników i kupców.

Pod koniec X w. Mieszko I włączył teren Pomorza (wraz z ziemiąmi obecnego powiatu gryfickiego) w obręb terytorium państwa polskiego. W 1000 r. ustanowione zostało biskupstwo w Kołobrzegu, a przez cały XI w. ukształtowała się książęca dynastia Gryfitów – najstarszy zapis historyczny mówiący o księciu pomorskim Siemomyśle pochodzi z 1046 r. Na początku XII w. Bolesław Krzywousty przyłączył ponownie Pomorze Zachodnie do Polski, a chrystianizację przyniosły działania misyjne biskupa Ottona z Bambergu (1124 i 1128 r.). Jeden z uroczystych chrztów ludności Pomorza Zachodniego – w 1124 r. odbył się w Cerkwicy. W latach 1181-1227 Pomorze znalazło się pod panowaniem Danii, w 1185 r. książę Bogusław I złożył hołd lenny Kanutowi duńskiemu. Mimo zmian przynależności państwowej teren powiatu gryfickiego od poł. XI w. do XVII w. związany był z dynastią Gryfitów i księstwem zachodniopomorskim.

W 2 poł. XII w. na tereny księstwa zaczęli napływać osadnicy. Ale dopiero wiek XIII zapoczątkował okres dynamicznych przemian gospodarczych i ustrojowych, a także intensywną kolonizację, czego naturalnym następstwem stały się nowe lokacje miast na prawie niemieckim – głównie magdeburskim i lubeckim oraz zakładanie wsi. W odniesieniu do obszaru współczesnego powiatu gryfickiego miasta były lokowane na prawie lubeckim: Gryfice – w 1262 r., Płoty i Trzebiatów – w 1277 r. Napłynęli rycerze, kupcy, rzemieślnicy, chłopci niemieccy i flamandzcy, co wpłynęło na strukturę ludności. Nastąpiło też wyodrębnienie się rodów pomorskich – m.in. Osten, Wedel, Eberstein. Znaczącą rolę w kolonizacji odegrali książęta pomorscy, zwłaszcza Barnim I zwany Dobrym i Warcisław III. A także istniejące na terenie powiatu gryfickiego zakony: premonstratenski w Białobokach, których klasztor ufundowany został już w 1180 r., czy żeński klasztor premonstratensek założony w Trzebiatowie w 1224 r. W 1302 r. norbertanie mieli już we władaniu 30 wsi, a kolejne przywileje z rąk Gryfitów przyczyniały się do wzrostu jego potęgi.

Procesy kolonizacyjne trwały do końca XIV w. Obszar obecnego powiatu Gryfice rozwijał się bardzo dobrze, o czym świadczyć może choćby przynależność Gryfic i Trzebiatowa do Hanzy. Na pocz. XIV w. kupcy trzebiatowscy uzyskali pełną kontrolę nad handlem na Redze oraz portem u jej ujścia, co stało się przyczyną konfliktu z Gryficami. W 2 poł. XV w. trzebiatowianie przy współpracy klasztoru z Białoboków zrealizowali budowę nowego portu – Mrzeżyno, wraz z nowym korytem Regi. Natomiast Płoty od początku były miastem prywatnym w rękach kolejnych rodów rycerskich, co nie zawsze sprzyjało ich rozwojowi.

Niebezpieczeństwo ze strony Brandenburgii i Krzyżaków zbliżyło Pomorze Zachodnie do Królestwa Polskiego, czego dowodem było małżeństwo księcia Bogusława V z córką Kazimierza Wielkiego (1343 r.), a następnie adopcja ich syna Kazimierza IV. W 1478 r. całość ziem pomorskich zjednoczył Bogusław X, panujący w latach 1474-1523, a poprzez małżeństwo z Anną, córką Kazimierza Jagiellończyka, utrzymywał żywe kontakty z państwem polskim.

Od lat 20. XVI w. tereny Pomorza objęła fala ruchów reformatorskich, zakończona oficjalnym zerwaniem z kościołem rzymsko-katolickim i ustanowieniem religii protestanckiej, jako panującej na całym obszarze księstwa. Miejsce sejmku pomorskiego decydującego o wprowadzeniu reformacji w 1534 r. był Trzebiatów.

W XVII w. nastąpiły niespokojne czasy wojen. W okresie wojny 30-letniej (1618-1648) tereny obecnego powiatu – podobnie jak całe Pomorze – uległy znacznym zniszczeniom, spowodowanym przez liczne przemarsze wojsk, kontrybucje, plądrowania; szczególnie w 1638 r. przez wojska cesarskie. Zamarł handel i rzemiosło, nastąpił drastyczny spadek liczby ludności oraz zniszczenia materialne miast i okolicznych wsi.

Doszło także do utraty autonomii księstwa, a w wyniku bezpotomnej śmierci księcia Bogusława XIV (1637 r.) nastąpił podział dziedzictwa Gryfitów między Brandenburgię (prawie cały obecny powiat gryficki) i Szwecję (tereny obecnej gminy Rewal). W okresie wojen polsko-szwedzkich (1655-1660) przez miejscowości

powiatu znowu przechodziły liczne kolumny wojsk czyniąc szkody z racji przymusowej aprowizacji. Duże straty wyrządziły też pożary i epidemie.

Od 1720 r. całe Pomorze dostało się pod panowanie Prus (Fryderyk Wilhelm I), a w państwie powołano urzędy nadzorujące dochody skarbowe. W 1724 r. w wyniku reformy Królestwa Prus, Pomorze zostało podzielone na powiaty. Tereny obecnego powiatu gryfickiego należały do utworzonego wówczas powiatu greifenberdzkiego, podległego Kamerze Wojennej i Domen Królewskich. W 1725 r. – król Fryderyk Wilhelm I ustanowił Trzebiatów miastem garnizonowym – stałą siedzibą wojsk pruskich.

W okresie wojen napoleońskich Pomorze ponownie stało się teatrem działań wojskowych. Przez tereny powiatu przechodziły wojska francuskie, pustosząc okoliczne miejscowości. W latach 1816-1918 powiat Greifenberg i. Pom. był jednostką administracyjną Królestwa Prus, od 1871 r. wchodzącego w skład Cesarstwa Niemieckiego, a od 1918 r. należał do Prus – kraju związkowego, w latach 1919-1933 wchodził w skład Republiki Weimarskiej, natomiast w latach 1933-1945 – w skład III Rzeszy.

W 1 poł. XIX w. rozpoczął się proces kształtowania wielkoobszarowej własności szlacheckiej (nowe folwarki) i regulacji gruntów wiejskich. Pod koniec XIX w. rozpoczął się proces przechodzenia części ziemi z rąk wielkich posiadaczy do indywidualnych chłopów, co związane było z tzw. kolonizacją wewnętrzną, inspirowaną przez państwo pruskie, a prowadzoną przez instytucje parcelacyjno-kredytowe.

W miastach z kolei intensywnie rozwijał się przemysł i rzemiosło, a impulsem do przyspieszenia wzrostu gospodarczego stało się uruchomienie linii kolejowej Szczecin – Kołobrzeg, której pierwszy odcinek z Dąbia do Płot został otwarty 1 stycznia 1882 r. – dla pociągów towarowych. W lutym linię przedłużono do Gryfic, a w kwietniu całą linię otwarto także dla pociągów pasażerskich. Pozostałą część do Kołobrzegu otwarto 25 maja 1882 r. Uruchomiono też Gryficką Kolej Wąskotorową. W powiecie gryfickim w 1893 r. powstało Stowarzyszenie do Budowy Kolejki Wąskotorowej z Gryfic do Niechorza. Pierwsze pociągi na tej trasie pojechały w lipcu 1896 r. W październiku 1898 r. oddano do użytku połączenie z Gryfic do Dargosławia, jako odcinek łączący powiat gryficki z kołobrzeskim. W latach 1905-1907 przedłużono tę linię do Trzebiatowa, a do 1913 r. połączono Trzebiatów z Mrzeżynem i Niechorzem. Pierwotnie kolejka służyła do transportu produktów z lokalnych folwarków. Wraz z rozwojem funkcji wypoczynkowych nadmorskich miejscowości, kolejka stawała się popularnym środkiem komunikacji pomiędzy miastami Trzebiatów i Gryfice z wybrzeżem.

W Gryficach uruchomiono cukrownię, fabrykę wyrobów ceramicznych i pieców, wapiennik, fabrykę marmolady i mączki ziemniaczanej, w Trzebiatowie – browar, rzeźnię, mleczarnię i garbarnię, w Płotach powstała Spółdzielnia Mleczarska, ożywiło się rzemiosło i handel.

Wiek XIX to również zmiany w wyglądzie architektonicznym miast, które zaczęły rozbudowywać się w sposób planowy, głównie w kierunku przedmieść. Wymieniano zabudowę z szachulcowej na murowaną, poszerzano trakty, brukowano ulice, zakładano elektryczność, otwierano hotele i restauracje. Powstawały nowe siedziby urzędów i instytucji publicznych, szkoły i gimnazja. W Trzebiatowie, do istniejących szkół dołączyła w 1899 r. szkoła rolnicza, jedna z nielicznych tego typu placówek na Pomorzu, a w 1900 r. zakończono budowę Prowincjonalnego Zakładu Leczniczego dla osób psychicznie chorych.

Krótki zastój gospodarczy przyniosła I wojna światowa, zaś okres powojenny charakteryzował się trudnościami związanymi z szalejącą w Niemczech hiperinflacją, niemniej w dwudziestoleciu międzywojennym rozwój gospodarczy trwał nadal.

Początkowy okres II wojny światowej nie miał większego wpływu na życie mieszkańców i funkcjonowanie regionu. Dopiero w lutym – marcu 1945 r. na terenie powiatu rozpoczęły się zwycięskie walki I Armii Wojska Polskiego i wojsk 1 Frontu Białoruskiego z oddziałami niemieckimi. Rosjanie przez wiele tygodni dopuszczali się gwałtów, mordów i grabieży, zwłaszcza w miastach. Rabowano mienie prywatne, wywożono wyposażenie zakładów i warsztatów, rozbierano tory kolejowe. W efekcie ich działalności, np. celowych podpaleń, zniszczeniu uległo 40% zabudowy miast Gryfice i Płoty.

Po dwóch miesiącach, w maju 1945 r. władza przekazana została w ręce Polaków i zaczęła organizować się polska administracja. Dotychczasową ludność stopniowo wysiedlano do Niemiec, zaś w ramach akcji repatriacyjnej na teren powiatu przesiedlono mieszkańców dawnych kresów II Rzeczypospolitej, a w ramach akcji Wisła – ludność ukraińską z Podkarpacia i Chełmszczyzny.

5.3. Dziedzictwo materialne

Krajobraz kulturowy powiatu gryfickiego jest materialną spuścizną bogatej historii regionu, wynikiem ścierania się wpływów pomorskich, zachodnioeuropejskich, polskich i skandynawskich. Zachowane historyczne elementy krajobrazu, takie jak średniowieczne układy miejskie, XIII-wieczne kościoły granitowe, gotyckie kościoły miejskie i wiejskie, XVI-XIX-wieczne kościoły ryglowe, zespoły rezydencjonalno-parkowo-folwarczne, zabudowania obronne – współgrające z krajobrazem kulturowym województwa zachodniopomorskiego, podkreślają walory regionu.

5.3.1. Historyczne układy przestrzenne na terenie powiatu

Zabytkowe układy przestrzenne to założenia miejskie i wiejskie zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym sieci ulic lub sieci dróg. Są to zarówno urbanistyczne układy miast, ruralistyczne układy wsi, także mniejsze zespoły: założenia pałacowo-folwarczne najczęściej skomponowane z parkami, kościoły i otaczające je cmentarze przykościelne.

• UKŁADY URBANISTYCZNE MIAST POWIATU GRYFICKIEGO

Lokacja miast powiatu gryfickiego, objętych ochroną konserwatorską, związana była z kolonizacją na prawie niemieckim, która rozwijała się w tym regionie w XIII w. Powstały one na miejscu wcześniejszych organizmów osadniczych, związanych z umacnianiem się organizacji osad plemion pomorskich, w węzłowych punktach komunikacyjnych i ośrodkach handlowych. Przeważały lokacje na prawie lubeckim, co wynikało z handlowego charakteru miast oraz z ich przynależności do Hanzy. Członkostwo w tym związku kupców udokumentowane jest w przypadku takich miast, jak Gryfice, Trzebiatów. Oprócz dużych i prężnych miast zarządzanych przez samorządy istniały ośrodki mniejsze, położone na uboczu komunikacyjnych. Taki miastem są Płoty – po lokacji stały się własnością możnych rodzin rycerskich. Około połowy XIV w. struktura miejska była już w pełni wykształcona. Miasta były obwarowane kamiennie-ceglanymi murami, posiadały regularny układ ulic, zabudowę mieszczańską, rynki, ratusze i kościoły oraz inne budowle użyteczności publicznej. Okresem szczytowego rozwoju miast zachodniopomorskich był XIV i XV w.

Średniowieczne układy urbanistyczne miast powiatu gryfickiego zdefiniowane są przede wszystkim przez czytelne, historyczne zasady kształtowania układów komunikacyjnych, wielkości kwartałów zabudowy czy kształty rynków staromiejskich. Relikty obwarowań miejskich oraz korpusy gotyckich kościołów stanowią niezmiennie elementy porządkujące panoramy i krajobrazy miejskie.

Trzebiatów³ posiada dobrze zachowane zabytkowe centrum o harmonijnej kompozycji przestrzennej, z historycznymi dominantami: zespołem pałacu, gotycką farą, kościołem św. Ducha (dawną kaplicą szpitalną, wyjątkowo ulokowana wewnątrz murów), kaplicami szpitalnymi św. Jerzego i św. Gertrudy, klasycystycznym ratuszem (w obecnej formie ratusza zachowały się mury średniowiecznej budowli, czytelne i eksponowane) i bogatym zespołem zabudowy mieszczańskiej, powstałym w okresie od XV do XIX/XX w. Zespół staromiejski wkomponowany jest w zakole rzeki Regi, opasany linią kamiennie-ceglanych murów obronnych o pierwotnej długości ok. 2 km i zewnętrznym pasem zieleni. Obecnie mury miejskie zachowały się na długości 1600 m, czyli na około ok. 70% dawnej długości. Stare Miasto posiada pierwotne szachownicowe rozplanowanie kwartałów zabudowy oraz układ komunikacyjny, z centralnie usytuowanym prostokątnym rynkiem. Kościół farny zlokalizowany jest poza strefą rynkową. Najcenniejsze kamienice znajdują się w zwartej obrzeżnej zabudowie pierzejowej wokół rynku. Średniowieczna zabudowa Trzebiatowa odzwierciedlała zamożność i znaczenie miasta w okresie jego przynależności do Hanzy.

³ Na podstawie: Gmina Trzebiatów. Gminny Program Opieki nad zabytkami na lata 2014-2018, Szczecin 2014, Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Trzebiatów, tekst jednolity Studium – załącznik nr 1 do Uchwały Nr XXIV/191/12 Rady Miejskiej w Trzebiatowie z dnia 28 czerwca 2012 r.

Rozwój przestrzenny miasta poza obrębem średniowiecznego założenia datuje się na koniec XVIII w. (w 1784 r. przystąpiono do częściowej rozbiórki murów miejskich). Dopiero w 2-3 ćw. XIX w. rozpoczęła się intensywna zabudowa wzdłuż traktów prowadzących do Gryfic – Przedmieście Gryfickie i do Kołobrzegu – Przedmieście Kołobrzeskie. W okresie międzywojennym, w związku z przewidywanym, znacznym rozwojem miasta, berliński planista i urbanista Hermann Jansen opracował w 1927 r. plany rozbudowy i modernizacji Trzebiatowa.

W kompozycji układu przestrzennego i architekturze Trzebiatowa dominują formy historyczne, stanowiące świadectwa historii i rozwoju przestrzennego miasta od średniowiecza po początek XX w. Całość tego zespołu miejskiego ma ponadlokalną wartość zabytkową, natomiast teren Starego Miasta chroniony jest wpisem do rejestru zabytków.

Gryfice⁴ – we współczesnym planie miasta wyraźnie zaznaczone są akcenty staromiejskiej zabudowy. Jednak z czasem wchłonięte zostały przez nowożytny elementy zabudowy od płd., zach. i półn. miasta. Stare miasto o wrzecionowatym kształcie zajmuje przestrzeń 650 m, z regularną siatką ulic podłużnych: Wojska Polskiego i Niepodległości oraz poprzecznych: Podgórznej, Kościelnej, Strzeleckiej, Młyńskiej, Szewskiej, Brackiej i Nadrzecznej, przecinających się pod kątem prostym. Centralną część tego układu wyznacza prostokątny rynek przedzielony wąskim pasem zabudowy. Staromiejski układ urbanistyczny jest charakterystyczny dla typu rządowego, spotykanego w miastach portowych Pomorza. Plan powstały po lokacji miasta w 1262 r. i przetrwał do 2 poł. XVII w. Na początek XX w. dopiero można datować regularną zabudowę, która objęła stopniowo wszystkie strony starego miasta. Do tego celu wykorzystano jednocześnie dawne trakty, które zmieniono z czasem w ulice.

Obszar Starego Miasta dawniej otaczała owalna linia murów obronnych (k. XIII-XIV w.). Mury o długości 650 m i rozpiętości od 200 do 350 m, miejscami osiągały 5 m wysokości i wzmocnione wałem ziemnym oraz fosą. W XIX w. rozpoczęto rozbiórkę fortyfikacji. Obecnie pozostały niewielkie fragmenty. Praktycznie odcinki muru o pełnym profilu zachowały się tylko pomiędzy ul. Wałową, Górską a Niepodległości i niepełnym – wzdłuż biegu rzeki Regi aż do mostka dla pieszych i dalej do młyna oraz fragmentami przy ul. Wałowej. Teren starego miasta objęty jest ochroną konserwatorską – wpisem do rejestru zabytków.

Płoty⁵ – najcenniejszy, średniowieczny układ urbanistyczny został znacznie przekształcony. Pierwotnie czworoboczne założenie miejskie, z rynkiem w części płd.-wsch., było integralnie związane z zamkiem, a przelotowe ciągi komunikacyjne krzyżowały się na rynku. W latach 70. XX w. dokonano modernizacji węzła komunikacyjnego w płd.-wsch. części układu staromiejskiego. Splantowano płd.-wsch. kwartał zabudowy mieszczańskiej z częścią rynku, a także wytyczono nowy odcinek trasy przejazdowej. W sąsiedztwie rynku wybudowano dwa wielkokubaturowe obiekty: dom towarowy i restaurację, które zatarty pierwotny obrys kwartałów i pierzei zabudowy, a agresywne bryły zdewaloryzowały sylwetę pierwotnego zespołu urbanistycznego. Z czasem dokonano licznych ingerencji budowlanych w obrębie pierzei staromiejskich oraz nadbudowano i rozbudowano ratusz. Od lat 70. datuje się wzrost ingerencji budowlano-przestrzennych w obrębie ulic po półn. stronie układu staromiejskiego.

Najwartościowsza zabudowa zachowała się w obrębie układu staromiejskiego oraz wzdłuż dróg w kierunku półn. – do zakola rzeki i stacji kolejowej. Czytelne pozostają historyczne podziały działek, struktura zabudowy (w tym budynki gospodarcze związane z działalnością rolniczą i rzemieślniczą) oraz kompozycje fasad kamieniczek (z elementami detalu architektonicznego). Stylowe formy zabudowy występują również na obrzeżach miasta, tj. wzdłuż dróg wylotowych (ul. Nowogardzka i Jagiellonów). Teren starego miasta objęty jest ochroną konserwatorską – wpisem do rejestru zabytków.

⁴ Gminny Program opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017 dla Gminy Gryfice, Gryfice 2014, Zmiana studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Gryfice, Gryfice 2018

⁵ Gmina Płoty, woj. zachodniopomorskie. Gminny Program opieki nad Zabytkami na lata 2018-2022, Szczecin 2017, Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania miasta i gminy Płoty, Załącznik Nr 1 do Uchwały Nr XVIII/117/2016 Rady Miejskiej w Płotach z dnia 26 kwietnia 2016 r.

• **UKŁADY RURALISTYCZNE WSI POWIATU GRYFICKIEGO⁶**

Układy przestrzenne wsi, obok pojedynczych obiektów wpisanych do rejestru zabytków, stanowią najcenniejszy, ale niedoceniany element krajobrazu kulturowego powiatu gryfickiego. W wielu przypadkach kompozycje przestrzenne mają czytelne cechy średniowiecznego rozplanowania, zespoły zabudowy zaś odzwierciedlają historycznie wykształcone podziały własnościowe. Ochrona zespołów ruralistycznych w granicach historycznych kompozycji stanowi jedną z głównych zasad przy określeniu wytycznych konserwatorskich do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

W krajobrazie kulturowym powiatu gryfickiego przeważają wsie o metryce średniowiecznej, najczęściej typu placowego – owalnice czy mniej liczne okolnice lub wsie zaułkowe – o cechach sięgających czasów ich założenia, ewoluujące w kierunku układów wielodrożnicowych bądź osiowych. Wsie typu placowego to np. Gostyń Łobeski, Mechowo, Natolewice, Pniewo – w gminie Płoty, Pruszcz, Tapadły – w gminie Brojce, Ciećmierz i Trzeszczyn – w gminie Karnice, Barkowo, Górzno, Otok, Rybokarty – w gminie Gryfice czy na terenie gminy Trzebiatów: wsie o formie okolnicy – Gołańcz Pomorska, Lewice, owalnicy – Chomętowo, Gosław, Kłodkowo, Sadlno, Trzebusz.

Drugi średniowieczny typ wsi to wsie ulicowe, np. Kołomąc, Prusinowo, Świeszewo, Trzyglów – w gminie Gryfice, Mołstowo w gminie Brojce, czy Gąbin w gminie Trzebiatów, Lędzin w gminie Karnice. Są też układy ulicowo-placowe, np. Kiełpino gmina Brojce.

Część układów przestrzennych średniowiecznych wsi została przekształcona w okresie kształtowania się i rozwoju gospodarki folwarcznej (XVI-XVIII w.) oraz powstawania zespołów rezydencjonalno-folwarcznych. Usytuowanie zespołów w ramach istniejącego układu przestrzennego wsi prowadziło często do częściowego zatarcia pierwotnej kompozycji, co było szczególnie widoczne w obrębie wsi owalnicowych. Przykładami są: Mechowo, Potuliniec, Pniewo, Czarne – w gminie Płoty, Górzno, Otok, Rybokarty, Kołomąc, Prusinowo, Świeszewo, Trzyglów – w gminie Gryfice. Te przekształcenia w niewielkim stopniu dotknęły wsi gminy Trzebiatów, których układy przestrzenne należą do najlepiej zachowanych na terenie województwa zachodniopomorskiego. Po wojnie 30-letniej założono lub odbudowano kilka wsi (np. Kocierz, Makowice w gminie Płoty, Nowelice i Mirosławice w gminie Trzebiatów).

Od poł. XVIII w. w państwie pruskim rozpoczął się okres osadnictwa na terenach dotychczas gospodarczo nieużytkowanych lub zniszczonych. Wsie i osady, zakładane w ścisłym nawiązaniu do fryderycjańskich reguł, charakteryzują się regularnymi kompozycjami rozplanowanymi głównie wzdłuż jednej drogi, np. Rogozina w gminie Trzebiatów.

Początek XIX w. był okresem przełomowym w rozwoju form osadnictwa wiejskiego. Istotne przeobrażenia życia ekonomiczno-społecznego wsi, jak uwłaszczenie chłopów, parcelacja i komasacja gruntów, zanik trójpolówki i wprowadzenie nowych technik uprawy, narzędzi i roślin uprawnych wpłynęły na zmianę układów przestrzennych wsi. Nastąpiła separacja gruntów chłopskich od folwarcznych, likwidacja wspólnych pastwisk i lasów, dynamiczny rozwój gospodarki rolnej, której podstawą był folwark oraz proces kształtowania się dużych zespołów rezydencjonalno-folwarcznych. Jest to okres powstawania nowych folwarków zakładanych na tzw. surowym korzeniu (np. Cieszyce, Darzewo, Karwin, Uniestowo – gmina Brojce), czy zakładania ich na gruntach starych majątków rycerskich (np. Charnowo, Karczewie, Słudwia – gmina Płoty). Jest to też czas wydzielania się kolonii chłopskich na gruntach miejskich (np. Krężel, Wilczyniec – gm. Płoty), wiejskich (np. Wicimiczki – gm. Płoty) oraz folwarcznych (np. Darszyce, Dalimierz – gm. Płoty).

⁶ Na podstawie: Gmina Trzebiatów. GPONZ ibidem, GPONZ dla Gminy Gryfice, ibidem, Gmina Płoty GPON Z.. ibidem, Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania gminy Rewal, Zmiana 2010, Uchwała Nr LVI/389/10, Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania gminy Karnice

Witek M., Witek W., Budownictwo folwarczne gminy Brojce, w: Trzebiatów - spotkania pomorskie 2011, Trzebiatów 2011, Internet: http://www.bdz.szczecin.pl/images/stories/publikacje/budownictwo_folwarczne_gminy_brojce.pdf (dostęp 15.10.2019 r.)

Witek M., Witek W., Charakterystyka budownictwa folwarcznego w gminie Gryfice (architektura niedoceniania , czy niedostrzegana?, Trzebiatów – spotkania pomorskie 2008, Pruszcz Gdański - Trzebiatów 2009 r., Internet: http://www.bdz.szczecin.pl/images/stories/publikacje/Publikacje_2008_-_Charakterystyka_budownictwa_folwarcznego_w_gminie_Gryfice._Architektura_niedoceniana_czy_niedostrzegana.pdf

(dostęp 15.10.2019 r.)

Zwykle w formie jedno- lub kilkuliniowych ulicówek. Ostatnie osady powstały w 1 ćw. XX w. i były analogiczne jak XIX-wieczne (np. kolonia chłopska w Natolewiczkach i folwark w Jarzysławiu – gmina Płoty).

Większość historycznych układów ruralistycznych wsi powiatu gryfickiego zachowała się w formie pozwalającej na odczytanie nawarstwień historycznych krajobrazu. Osadnictwo kolonizacyjne i lokowanie folwarków w średnim stopniu zmieniło średniowieczne układy lokacyjne. W ciągu rozwoju miejscowości wymianie ulegała przede wszystkim zabudowa wsi – obecnie większość obiektów pochodzi z XIX i XX w.

Dla miejscowości o czytelnym, historycznym układach przestrzennych, z licznymi elementami tradycyjnej zabudowy, wyznaczono strefy ochrony konserwatorskiej, które mają zagwarantować ich zachowanie i rewaloryzację:

- gmina Brojce: Pruszcz, Tapadły Mołstowo, Kiełpino, Cieszyce, Darzewo, Karwin, Uniestowo,
- gmina Gryfice: Rybokarty, Dziadowo, Lubieszewo, Rzęskowo, Wilczkowo, Trzyglów,
- gmina Karnice: Ciećmierz, Czaplina Wielka, Janowo, Lędzin, Modlimowo, Ninikowo, Trzeszyn,
- gmina Płoty: Bądkowo, Gostyn Łob., Makowice, Mechowo, Modlimowo (fragment), Natolewice Pniewo, Sowno, Truskolas,
- gmina Rewal: Śliwin – zabudowa chłopska po wsch. stronie drogi wiejskiej, złożona z jednorodnych zagród w obrębie pierwotnego układu ruralistycznego,
- gmina Trzebiatów: Chomętowo, Gąbin, Gołańcz Pomorska, Gosław, Kłodkowo, Lewice, Mrzeżyno, Roby, Rogowo, Sadlno, Siemidarżno, Trzebusz, Włodarka.

Jedną z najlepiej zachowanych wsi jest Trzebusz. W Planie Zagospodarowania Województwa Zachodniopomorskiego Trzebusz jest obszarem wskazanym do ochrony, jako park kulturowy: PK41 „Trzebusz”. Obecnie strefa A ochrony konserwatorskiej obejmuje centrum wsi owalnicowej, nawisnąc z kościołem i jego bezpośrednim otoczeniem, strefa B – pozostałą część wsi.

Nieco inaczej rozwijały się miejscowości nadmorskie – ze względu na odrębny charakter zabudowy i funkcje. Mrzeżyno to port i późnośredniowieczna wieś rybacka (zachowana chata rybacka przy ul. Zabytkowej), od końca XIX w. przystosowywana do funkcji wypoczynkowych, w latach 30. XX w. rozbudowana została o założenie wojskowe po zach. stronie ujścia Regi.

Rogowo – osiedle wojskowe z lotniskiem z lat 30. XX w., z zachowaną zabudową mieszkalną – architektura stylizowana na rustykalną, z elementami ryglówki oraz obiektami dawnego lotniska – hangar odznaczający się unikatową konstrukcją żelbetową.

Większość miejscowości leżących bezpośrednio nad morzem początkowo pełniła funkcje osad rybackich i rolniczych, które przekształciły się w letniska. Napływ turystów rozpoczął się w 1896 r., kiedy otwarto kolej wąskotorową. Turystyka terenach rozwijała się dynamicznie na pocz. XX w. oraz w okresie międzywojennym. Warunki naturalne spowodowały, że Rewal w 1827 r. zyskał status kąpieliska, lecz dopiero w 2 poł. lat 90 XIX w., zaczęły tu powstawać obiekty noclegowe. Rozwój funkcji turystycznej miał istotny wpływ na ich rozwój przestrzenny.

• ZESPOŁY REZYDENCJONALNE⁷

Przez wiele stuleci najbardziej istotnym elementem krajobrazu była rezydencja i związane z nią formy zagospodarowania terenów otaczających. Zespół rezydencjonalny, rozumiany jako zespół zabudowań o cechach reprezentacyjnych, powiązanych przestrzennie i funkcjonalnie z układami zieleni komponowanej i zabudową gospodarczą, był centrum decyzyjnym dla danego obszaru, którego zasięg wynikał ze statusu jego właściciela. Zabiegi formalne stosowane w komponowaniu krajobrazu rezydencjonalnego, miały za zadanie podkreślić rangę rezydencji. W wymiarze przestrzennym stanowiła ona wyraźną dominantę w krajobrazie, wyróżniała się skalą zabudowy, rozwiązaniami architektonicznymi często o dużych walorach artystycznych, obecnością komponowanego parku, czytelnymi powiązaniem z innymi ważnymi obiektami w okolicy, jak kościół, cmentarz, sąsiednie majątki czy miejscowości. Idee te realizowano poprzez lokalizację rezydencji na wyniesieniach terenu, a przy braku takich elementów naturalnych – jej obecność podkreślano układami

⁷ Sikora D., Krajobraz rezydencjonalny – stan zachowania i zagrożenia, w: Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, Nr 32/2016:83-92, Internet: <http://www.cultural-landscape.us.edu.pl/images/seria/32/6.sikora.pdf> (dostęp 16.10.2019 r.)

alejowymi. Szczególnie wyraźne jest to w dobie baroku. W nieco inny sposób komponowane są zespoły rezydencjonalne z przełomu XVIII i XIX w. – na zasadzie tworzenia kompozycji płynnie wtopionej w krajobraz, inspirowanej dziełami malarskimi.

Już na pocz. XX w. rola rezydencji w krajobrazie zaczęła się zacierać – głównie za sprawą zniszczeń wojennych, parcelacji, zubożenia ziemiaństwa. Do zniszczeń w krajobrazie rezydencjonalnym doprowadziły też II wojna światowa i powojenne przemiany ustrojowe. Dwory i pałace przejmowane przez państwo czy spółdzielnie były zagospodarowywane funkcjami użytkowymi, stawały się wielorodzinnymi budynkami mieszkalnymi, magazynami, biurami, nawet oborami czy chlewami. Zabudowa folwarczna ulegała degradacji, parki wycinano na opał. Na terenach rezydencji wznoszono nowe budynki: mieszkalne, biurowe PGR, boiska sportowe, budynki szkolne, etc., co niszczyło historyczny układ przestrzenny. Prywatyzacja obiektów rezydencjonalnych prowadzona po 1989 r. przebiegała dość chaotycznie, bez poszanowania ich integralności i terytorialnej spójności. Również utrata, zniszczenie rezydencji, stanowiącej zasadniczy element kompozycyjny zespołu oraz główny nośnik walorów historycznych i artystycznych, sprzyja dalszej dewastacji kompozycji zespołu rezydencjonalnego. Brak rezydencji zwiększa też społeczne przyzwolenie na przekształcenia, a nawet likwidację zespołu lub jego reliktyw.

Wobec tych zmian rola zespołu rezydencjonalnego w krajobrazie ulega zatarciu. Częściej możemy mówić o relikwach krajobrazu rezydencjonalnego.

Na terenie powiatu gryfickiego wpisem do rejestru zabytków oraz strefą A ochrony konserwatorskiej chronione są pozostałości zespołów rezydencjonalnych (pałace/dwory i parki) w: Otoku – gmina Gryfice, Cerkwicy i Dreżewie – gmina Karnice oraz w Czarnem, gmina Płoty – park dworski z budynkiem podworskim i fragmentem dziedzińca. Znacznie większa część rezydencji chroniona jest strefą B ochrony konserwatorskiej obejmującą cały układ ruralistyczny wsi

Architektura rezydencji omówiona zostanie w rozdziale dotyczącym architektury rezydencjonalnej, parki – w rozdziale: zielen komponowana.

• ZESPOŁY FOLWARCZNE⁸

Założenia folwarczne są niezwykle charakterystycznym elementem krajobrazu kulturowego powiatu gryfickiego, podobnie jak całego Pomorza Zachodniego. Stanowią jeden z głównych wyróżników w krajobrazie wsi, a także dominantę przestrzenną. Powstawały od XV/XVI w. i podlegały procesom przekształcania i rozbudowy aż do XX w. Najczęściej składały się one z budynków gospodarczych (stajni, obór, owczarni, stodoł), kolonii mieszkalnej dla robotników folwarcznych oraz z części reprezentacyjnej – rezydencji mieszkalne właścicieli z parkiem.

Po 1945 r. duże zespoły pofolwarczne zostały upaństwowione i użytkowane były przez: Stację Hodowli Roślin, Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne, Państwowe Gospodarstwa Rolne, zespół w Żukowie gm. Brojce wchodził w skład Stadniny Koni Nowielice. Niektóre majątki zostały rozparcelowane między rolników indywidualnych, w tym przez osadników wojskowych (np. Zielin). Z kolei w końcu lat 50. XX w., po rozwiązaniu kilku Rolniczych Spółdzielni Produkcyjnych doszło wtórnych parcelacji zespołów pofolwarcznych. W pałacach i rządówkach często lokowano, biura PGR-ów, szkoły, kluby, dając im nową funkcję, ale i swoistą ochronę poprzez systematyczne remonty. Decyzją administracyjną w 1991 r. zlikwidowane zostały PGR-y, a całość państwowej gospodarki rolnej weszła w skład zasobu Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa, następnie została włączona w strukturę Agencji Nieruchomości Rolnych. Obecnie większość nieruchomości ziemskich i zespołów pofolwarcznych jest dzierżawiona, m.in. przez spółki, a także stanowi własność prywatną.

W wyniku zmian geopolitycznych, gospodarczych i technologicznych oraz ze względu na zmianę profilu produkcji rolnej nie można było zachować całej substancji budowlanej dawnych folwarków, a część obiektów już dawno uległa przekształceniom. Część uległa dekompozycji, część popadła w ruinę lub uległa

⁸ Wojewódzki program opieki nad zabytkami województwa zachodniopomorskiego na lata 2017-2020, Szczecin 2017; Witek M., Witek W., Charakterystyka budownictwa folwarcznego w gminie Gryfice ... ibidem, Witek M., Witek W., Budownictwo folwarczne gminy Brojce, ..., ibidem

całkowitemu wyburzeniu, część uległa modernizacji. Tylko pojedyncze założenia folwarczne (np. Trzygłów, Baszewice, gmina Gryfice) lub obiekty w ramach podwórz (np. w Prusinowo, Rzęsin gmina Gryfice) są użytkowane zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem. Podobnie zamieszkałe domy robotników folwarcznych.

Wiele zespołów folwarcznych zachowało interesujące wnętrza architektoniczno-krajobrazowe, mimo, że ich kompozycja przestrzenna podporządkowana była funkcjom użytkowym, dostosowanym do profilu gospodarki majątku.

Zespoły zabudowy gospodarczej były zakomponowane wg powtarzalnych schematów. Obejmowały budynki inwentarskie (stajnie, obory, chlewnie), budynki magazynowe, stodoły, które niekiedy zamykały podwórze od strony drogi wiejskiej, często z bezpośrednimi przejazdami przez stodołne klepiska. Uzupełnieniem podwórz były budynki warsztatowe i zaplecza technicznego, kurniki i gołębniki oraz gorzelnie, zwykle stojące poza obrębem podwórz. Także tzw. mała architektura, jak wagi, silosy – piwnice. Poza podwórzami, wzdłuż drogi wiejskiej lub dojazdowej do folwarku lokowane były kolonie mieszkalne dla robotników folwarcznych. Stanowiły z reguły zwarte, liniowe ciągi zabudowy, rozlokowane po jednej lub obu stronach drogi wiejskiej, złożone z wielorodzinnych domów i towarzyszącym nim budynków gospodarczych.

Na terenie powiatu gryfickiego w zabudowie pofolwarczej znajdują się budynki wzniesione w okresie poł. XIX-2. ćw. XX w., przy czym dominują budynki z pocz. XX w. oraz z lat 20. i 30. XX w. Ceglane lub kamienno-ceglane i sporadycznie drewniane (szkieletowe, ryglowe, odeskowane), o regularnych kompozycjach elewacji, skromnej dekoracji architektonicznej (ceglane gzymsy, opaski i lizeny), czasem z ozdobnie rozwiązanymi szczytami. Budynki te charakteryzują się dużą różnorodnością form architektonicznych, skali oraz zastosowanej dekoracji, a także starannością detalu. Cechą charakterystyczną budynków gospodarczych jest modularność, wynikająca z powtarzalnej konstrukcji, a w przypadku domów mieszkalnych – segmentowość związana z powtarzalnymi planami poszczególnych mieszkań:

- gmina Brojce: Brojce, Cieszyce, Dargosław, Darzewo, Grąd, Karwin, Kiełpino, Łatno, Mołstowo, Smokęcino, Strzykocin, Stołąż, Tapadły, Uniestowo, Żukowo,
- gmina Gryfice: Barkowo, Baszewice, Grochowo, Rybokarty, Rzęsin, Rzęskowo, Świeszewo, Skalin, Trzygłów, Waniorowo, Zacisze i Zielin,
- gmina Karnice: Cerkwica i Dreżewo,
- gmina Płoty: Bądkowo, Czarne, Dąbie, Dobiesław Jarzysław, Łączna, Mechowo, Modlimowo, Potuliniec, Słudwia, Wicimice, Wyszogóra, Wyszobór,
- gmina Trzebiatów: Nowielice, Mirosławice, Sadlno, Wlewo,
- gmina Rewal: Trzęsacz.

Jednym z najciekawszych zespołów, posiadający dobrze zachowaną kompozycję przestrzenną i jednorodną architektonicznie zabudowę z 1 ćw. XX w. jest folwark w Żukowie, gmina Brojce – stadnina koni, założony w 1 poł. XIX w. Jest to oryginalnie zaprojektowany zespół folwarczy złożony z dwóch podwórz inwentarsko-gospodarczych rozlokowanych po obu stronach drogi i kolonii mieszkalnej przy esowato wytyczonej drodze wiejskiej. Zespół pofolwarczy w Żukowie stanowi pozytywny przykład zagospodarowania i użytkowania historycznej zabudowy w warunkach współczesnej gospodarki rynkowej.

5.3.2. Architektura i budownictwo powiatu gryfickiego

• ARCHITEKTURA SAKRALNA

Architektura sakralna stanowi jeden z najstarszych i najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego miast i wsi powiatu gryfickiego. W ośrodkach miejskich powstawały kościoły parafialne, z farami usytuowaną najczęściej w pobliżu rynku – kościoły farne w Gryficach i Trzebiatowie – monumentalne obiekty z wysokimi wieżami, stanowiące dominantę architektoniczną w krajobrazie miast. Budowano kaplice szpitalne, założenia zakonne i inne, czasem zachowane już tylko w formie relikwów archeologicznych, jak klasztor w Białobokach. Gotyckie fary w Gryficach i Trzebiatowie, z zestawami sklepień krzyżowo-żebrowych i gwiaździstych oraz bogatym i różnorodnym wystrojem elewacyjnym, pomimo nowożytnych interwencji, prezentują bardzo wysoką jakość artystyczną i należą do najcenniejszych i wyróżniających budynków charakterystycznych dla regionu Pomorza.

Kościół farny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Gryficach – XIII/XIV-XV w. z wieżą z XVII w. Przebudowany w formach neogotyckich w 1870 r. i ponownie w latach 1909-1910. Trójnawowy, czteroprzęsłowy, halowy, z trójprzęsłowym, prosto zamkniętym prezbiterium, z masywną, czterokondygnacyjną wieżą – od zach., oszkarpowany, z piętrową zakrystią i kaplicą Mariacką (XV w.) oraz smukłymi ośmiobocznymi wieżyczkami schodowymi. Portal główny schodkowo profilowany i otwory okienne z maswerkami – ostrołuczne. W dekoracji wieży – triady blend z kolistymi wnękami wieńczące poczwórne wąskie lancety, gzymsy i fryzy międzykondygnacyjne. Szczyt prezbiterium z podziałami blendowymi, poniżej okapu korpusu – fryz arkadkowy i ceramiczne fryzy o motywach wici z rozetkami i winorośli.

Kościół farny pw. Macierzyństwa Najświętszej Marii Panny w Trzebiatowie – Archidiecezjalne Sanktuarium Maryjne Matki Bożej Trzebiatowskiej; w okresie 1534-1945 protestancki. Wzniesiony w I ćw. XIV w. - I poł. XV w., wieża odbudowana w 1784 r., w latach 1864-1867 podwyższona wg projektu Friedricha Augusta Stülera do wys. 90 m i regotyzowana. W 1986 r. prace remontowe.

Murowany z cegły, trójnawowy, czteroprzęsłowy, halowy korpus, z dwuprzęsłowym prezbiterium, zamkniętym trójbocznie. Od frontu masyw wieżowy zwieńczony wieżą: czworoboczną z narożnymi wieżyczkami, w górnej części przechodzącą w ośmiobok. Ściany oszkarpowane, otwory okien ostrołuczne, szczyty schodkowe dzielone blendami z rozetami. Wnętrze nakryte sklepieniem gwiaździstym, w korpusie wspartym na filarach połączonych ostrołuczными arkadami. Na ścianach zachowały się fragmenty gotyckich polichromii. Na wieży zawieszono gotyckie dzwony: Gabriel z 1399 r. i Maria z 1512 r., ten drugi należy do największych.

Wspomniane kaplice szpitalne św. Gertrudy, św. Ducha i św. Jerzego w Trzebiatowie – wzniesione w XIV-XV w., to niewielkie gotyckie budowle murowane z cegły, z pełnym asortymentem elementów charakterystycznych dla swojej epoki. Kaplica św. Jerzego została przebudowana w połowie XIX w. w efekcie adaptacji na przytułek. W kaplicy św. Ducha funkcjonuje kościół parafii prawosławnej, a w kaplicy św. Gertrudy kościół parafii greckokatolickiej.

Jednym z wyróżników kulturowych Pomorza Zachodniego jest zespół kamiennych, granitowych kościołów późnoromańskich z XIII-XIV w. Na terenie powiatu gryfickiego zlokalizowane są dwa takie kościoły: w Gosławiu (2 poł. XIII w., XV w.) i Sadlnie (XIII w., XV w., XVII w.). Z częściowo zachowanymi murami z kostki granitowej, należą do najstarszych na Pomorzu. Granitowy portal kościoła w Gosławiu, o zdobieniu romboidalnym i rytem w formie szachownicy, należy do wyjątkowych. Rysunek szachownicy wyryto także na kamiennych kwadrach narożnych kościoła w Sadlnie, a przy wejściu do kruchty umieszczono kamień z płaskorzeźbą przedstawiającą schematycznie twarz ludzką. Oba kościoły rozbudowywano w XV w. Oba to obiekty wieżowe. Barokowa wieża kościoła w Sadlnie wzniesiona jest w konstrukcji ryglowej, szalowanej deskami w 1622 r., w Gosławiu – monumentalna, gotycka, kamienno-ceglana z XV w., z barokowym hełmem z 1757 r.

Kolejnym wyróżnikiem kulturowym o znaczeniu ponadregionalnym, w grupie zabytków sakralnych Pomorza Zachodniego, jest bardzo liczny zespół wiejskich kościołów budowanych w konstrukcji ryglowej, wznoszonych od końca XIV do XIX w. Wśród najstarszych znajduje się kościół w Ciećmierzu, gmina Karnice

(1604 r.) reprezentujący typ rozwiązania salowego bezwieżowego. Jednonawowy, na planie prostokąta, z charakterystyczną nadwieszką dachu kościoła – od zach., stanowiącą osłonę dla dzwonu, zawieszzonego w XVIII w. Takie rozwiązanie pojawia się tylko w nielicznych kościołach w prowincjach na zach. od Odry.

Zdecydowana większość ryglowych kościołów na terenie powiatu gryfickiego to kościoły z XVII-XVIII w.: Świeszewo (k. XVII w., ze starszą wieżą – XVI w.), Dąbie (XVII w.) z drewnianą wieżą wyprowadzoną nad nawą, Natolewice (1746 r.), Rotnowo (1780 r.) – kościół szachulcowy z wieżą zwieńczoną drewnianą nadstawką i hełmem iglicowym. Najpóźniejszy jest kościół w Gostyniu Łobeskim, wzniesiony w 1840 r., ryglowy z ryglową dzwonnica z pocz. XX w.

Z pozostałych kościołów powiatu gryfickiego najliczniejsza jest grupa murowanych kościołów gotyckich i późnogotyckich. Większość z nich pochodzi z XV w. i z XV/XVI w. W latach późniejszych były niejednokrotnie przebudowywane, ale w większości zachowały charakter gotyku. Są to kościoły w miejscowościach: Brojce, Wyszogóra, Cerekwica, Rybokarty, Karnice, Baszewice, Trzebusz, Roby, Kłodkowo, Mechowo, Witno, Wyszobór. Zwykle murowane z kamienia i cegły, zwykle z nieco późniejszymi wieżami, często drewnianymi (Cerekwica, Baszewice, Wyszobór, Trzebusz, Roby, Kłodkowo) lub w konstrukcji ryglowej (Rybokarty), ustawionymi w elewacji zach. korpusu lub nad zach. częścią nawy. W kilku z nich wnętrza przykryte są drewnianym stropem belkowym, np. Brójce, Cerkwica, Karnice – tu strop pokryty jest polichromią. W Karnicach też zachowały się na drzwiach okucia z XV w.

Warto też wskazać ruiny kościoła pw. Św. Mikołaja w Trzęsaczu (XIV/XV w.) – pozostałość kościoła zniszczonego w wyniku procesów abrazyjnych. Wymiary świątyni oraz detale architektoniczne czyniły z niej jedną z najokazalszych budowli wśród wiejskich kościołów Pomorza Zachodniego. Obecnie ruiny stanowią wielką atrakcję turystyczną – jako obraz siły przyrody.

Najmniej liczną na terenie powiatu gryfickiego jest grupa murowanych kościołów o formach barokowych i klasycystycznych, wznoszonych w XVIII w. Przykłady: kościół w Bądkwie (XVIII w.) i kamienny kościół parafialny w Wicimicach (XVIII w., XX w.) – obydwie w gminie Płoty.

Z budowli XIX-wiecznych najliczniej jest reprezentowana grupa kościołów neogotyckich, z końca XIX w. i pocz. XX w., w miejscowościach: Płoty (1902-1904), Potuliniec, Pniewo, Bieczyn (k. XIX w.), Włodarka (1891 r.), kościół pw. Miłosierdzia Bożego w Trzęsaczu (1874-1880), odbudowany w k. XX w., wg proj. Witolda Krzyżanowskiego, kościół starołuterański w Trzebiatowie (1904-1905), czy kościół św. Jana, ob. cerkiew prawosławna w Gryficach (1911-1913).

Wśród obiektów współczesnych na uwagę zasługują: postmodernistyczny kościół w Niechorzu (1998-2002) wg proj. Haliny Rutyny oraz kościół w Rewalu (1976-1978) wzniesiony na miejscu kapliczki przystosowanej do kultu religijnego z szopy rybackiej, wg proj. Zbigniewa Abrahamowicza przy udziale konstruktora Andrzeja Zimnickiego; autorem witraży jest Bolesław Szulc z Pszczyny.

• ARCHITEKTURA REZYDENCJONALNA

Zamki należą do najstarszych i najcenniejszych zabytków województwa zachodniopomorskiego. Do czasów współczesnych przetrwały tylko nieliczne, w większości przebudowane lub jedynie w formie ruin. Szczególnym miejscem na terenie całego województwa zachodniopomorskiego jest miasto Płoty – przez wiele wieków własność prywatna – gdzie zachowały się dwa zamki: „Stary” Zamek i „Nowy” Zamek.

„Stary” Zamek von Ostenów, obecnie biblioteka miejska – zlokalizowany w miejscu grodziska, gdzie w czasie lokacji miasta (1277 r.) istniała czterokondygnacyjna wieża obronna na platformie, otoczona fosą i, od k. XIII w. – murem obronnym. Kilkakrotnie niszczone i przebudowywane, w 1540 r. został rozbudowany w stylu gotyckim i powiększony został o skrzydło. W 1577 r. składał się z domu mieszkalnego, browaru, wieży i 6 budynków gospodarczych. W pocz. XVII w. został przebudowany w stylu renesansowym. Częściowo zniszczony w czasie wojny 30-letniej, potem nieużytkowany, w XIX w. przeznaczony na siedzibę szkoły i ochronkę, w 1860 r. został spalony i pozostawiony w formie ruiny do 1945 r. Odbudowany w latach 1959-1967.

Jest to typ zamku nizinny, o renesansowej formie architektonicznej. Założony na rzucie lekko nieregularnego prostokąta, trójkondygnacyjny, z ryzalitami i masywną wieżą. Kamienne i ceglane mury

tynkowane, z elementami boniowania w przyziemiu ryzalitu i wieży, zwieńczone gzymsem koronującym. Górną kondygnację wieży, zwieńczoną barokowymi szczytami, wydziela gzymś na konsolkach. Opaski okien profilowane wzdłuż krawędzi, nad oknami wieży – trójkątne naczółki. W licu murów pozostawiono odkrywki otworów strzeleckich oraz strzypia w postaci świadków. Wnętrza w układzie jednotraktowym z klatką schodową w wieży. Na parterze i piętrze skomplikowany system sklepień z plafonami, w płn.-wsch. ryzalicie – sklepienie kryształowe. Zachowana reprezentacyjna „Sala Rycerska” ze sklepieniem wspartym na kolumnie z głowami lwów w kapitelu, architektonicznym kominkiem i renesansowymi drzwiami (rekonstrukcja).

„Nowy” Zamek Ebersteinów – zespół pałacowy z parkiem, XVI-XX w. – wzniesiony w latach 1606-1612 wg projektu Wilhelma Zachariasa – jako trójkondygnacyjna budowla o renesansowej formie. W 1 poł. XVIII w. rozbudowany o skrzydła, w latach 1910-1912 ponownie rozbudowany wg projektu Paula Korffa w stylu renesansu niemieckiego (powstała wieża, skrzydło i brama wjazdowa).

Obecny zamek jest dobrze zachowanym zespołem budynków o charakterze wielkopańskiej rezydencji. Obejmuje zamek o wieloskrzydłowej bryle z wieżą, o dominującym wystroju w duchu neorenesansu niemieckiego, budynek bramny z XVII w. oraz bramy wjazdowe na teren parku, trzy oficyny z XIX w. i park.

Pałac w Trzebiatowie, ob. obecnie Trzebiatowski Ośrodek Kultury i Biblioteka Miejska – klasycystyczny, kryje w sobie relikty średniowiecznych murów (2 poł. XIV w.) klasztoru norbertanek oraz renesansowej i barokowej rezydencji książęcej (XVI w. i XVII w.), rozbudowywanej w XVIII i XIX w. Obecna forma to wynik remontu adaptacyjnego w latach 70.-80. XX w. Obecnie jest to budynek dwuskrzydłowy, na rzucie litery L, dwukondygnacyjny, nakryty czterosпадowymi dachami, z płytkimi ryzalitem na osi fasady, zwieńczonym trójkątnym szczytem. Drugi ryzalit na skraju fasady jest pozostałością po rozebranym skrzydle płn. Ściany boniowane, dzielone i zwieńczone gzymsem, rozczłonkowane prostokątnymi oknami w opaskach, z gzymsem nadokiennym – na piętrze, w ryzalicie – pilastry.

Na terenie powiatu gryfickiego występują również inne dwory i pałace – zróżnicowane pod względem chronologicznym, skali, form stylowych, położone są najczęściej w otoczeniu parków i zespołów folwarcznych. Są to budynki wznoszone od XVII w., przebudowywane bądź wznoszone w XIX w., a najliczniej zachowane pochodzą z przełomu XIX/XX. Dominują obiekty neostylowe, murowane z cegły ceramicznej, o nieskomplikowanej formie i kompozycji elewacji. Do starszych należy klasycystyczny pałac w Mechowie (pocz. XIX w., 1939 r.) wzniesiony w „kostiumie francuskim”, parterowy budynek z dwukondygnacyjnymi alkierzami – obiekt w ruinie.

Pałac w Rybokartach – powstał na bazie starszej rezydencji z 1620 r., o nieudokumentowanej formie. Jest typowym przykładem stylowych przemian dworskiej rezydencji z 2 połowy XVIII w., rozbudowanej w ciągu XIX i XX w. w stylu angielskiego neogotyku, z wystrojem z ok. 1903 r., rozbudowany o jedną os i nowe skrzydło z czworoboczną wieżą w płn.-wsch. narożu. Pałac otoczony jest parkiem krajobrazowym z cennym drzewostanem.

Szczególnej destrukcji uległy XVIII-wieczne dwory ryglowe, np. w Strzykocinie (najstarsza część – XVIII w., XIX/XX w.), Trzyglówiu (1 poł. XVII w., rozbudowany w XVIII w.) czy w Trzęsaczu (pocz. XVII w.), Lisowie (XVIII/XIX w.) – rozbudowany i przebudowany.

Obiekty powstałe od poł. XIX w. do I wojny światowej, nawet jeśli powstały na bazie starszych założeń, nawiązują w swej formie i wystroju do stylów historycznych i reprezentują:

- neogotyki: wspomniany pałac w Rybokartach, pałac w Dreżewie (1863 r., ruina);
- neorenesans: pałac w Wicimicach (1871 r.);
- neoklasycyzm: pałac w Dargosławiu (1890), dwór w Dąbiu (2 poł. XIX w.), dwór w Uniestowie (1841 r., pocz. XX w.), dwór w Cerkwicy (k. XIX w.);
- eklektyzm: pałac w Trzyglowie (XIX/XX w.), pałac w Lisowie (XVIII/XIX w., 1882 r., ruina);
- bezstylowe: pałac w Trzęsaczu (XVII w., XIX w.), dwór w Jarzysławiu (1907 r.), dwór w Łatnie (pocz. XX w.), dwór w Strzykocinie (k. XVIII w., XIX/XX w.).

• ARCHITEKTURA OBRONNA

Miejskie mury obronne – są jednym z bardziej charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego Pomorza Zachodniego. Jest to liczny zasób średniowiecznych miejskich murów obronnych, wznoszonych z kamienia lub cegły w okresie od XIII do XVI w.

Na terenie powiatu gryfickiego mury miejskie zachowały się częściowo w Trzebiatowie. Ich składnikiem jest Baszta Kaszana (1 poł. XIV w., XV w., pocz. XIX w., odbudowana 1994 r.), ob. służąca, jako wieża widokowa.

W Gryficach zachowały się niewielkie fragmenty murów oraz architektoniczne elementy obwarowań w postaci bram: Brama Wysoka (XV w.), ob. Muzeum Ziemi Gryfickiej i Galeria Brama, Brama Kamienna dawniej zwana Młyńska (wzmiankowana w 1333 r., XV w., XVI w.), ob. Dom Pracy Twórczej i hotel, Wieża Prochowa (XIV/XV w., przeb. 2007 r.) . Budynki te odznaczają się wybitnymi wartościami zabytkowymi z uwagi na bogaty detal, formę kompozycji, cechy warsztatu budowlanego. Obecny stan zachowania obwarowań miejskich wynika z zaniku pierwotnej funkcji.

Koszary – zespoły zabudowy wojskowej zachowały się w Trzebiatowie (1895-1910), Mrzeżynie (1936-1940) i Gryficach. Koszary, o zróżnicowanych formach architektonicznych, datowane są na okres od połowy XIX w. po lata 30. XX w. To najczęściej budynki budowane z cegły ceramicznej o prostych, klarownych kompozycjach elewacji, dekorowane detalem architektonicznym typowym dla czasu powstania.

• ZABUDOWA MIAST POWIATU GRYFICKIEGO

Zabytkowa zabudowa mieszkalna powiatu gryfickiego w rejestrze zabytków reprezentowana jest bardzo licznie, co wynika z dużego nasycenia zabytkowej, głównie miejskiej tkanki mieszkalnej. Najwięcej zabytkowych budynków pochodzi z XIX i XX w., lecz spotykane są także budynki starsze, najczęściej XVIII-wieczne, przeważnie wzniesione w konstrukcji ryglowej. Reliktowo występują starsze kamienice, niekiedy o znaczących walorach zabytkowych (np. z przełomu XIV/XV w. – w Gryficach, czy z przełomu XV/XVI w. – w Trzebiatowie). Część historycznej zabudowy mieszkalnej miast charakteryzuje się wysokim i wybitnym poziomem architektonicznym, wyrażonym w kompozycji, zastosowaniu detalu, formach stolarki okiennej i drzwiowej. Za szczególnie cenne zabytkowe obiekty lub zespoły obiektów uznawane są, np.: staromiejski zespół trzebiatowskich kamienic przy Rynku, czy przy ulicach Wojska Polskiego, J. Słowackiego, H. Sienkiewicza w Trzebiatowie.

W zabudowie przedmieść, poza obrębem najstarszych części miast, także dominują historyczne formy. Np. okazałe wille i kamienice z końca XIX i pocz. XX w. posiadające dekoracyjnie opracowane elewacje – w Trzebiatowie czy w Płotach albo stylowa zabudowa wzdłuż dróg wylotowych – ul. Nowogardzka i Jagiellonów w Płotach.

Wśród budynków użyteczności publicznej wymienić należy ratusze (Trzebiatów – ratusz zachował architekturę barokowego założenia z 1701 r., podczas ostatniego remontu odsłonięto w elewacjach i wnętrzu relikty gotyckie; Płoty – znacznie przekształcony, o częściowo czytelnej, klasycyzującej formie architektonicznej, nadbudowany i rozbudowany o skrzydło).

Cennym komponentem miejskiego krajobrazu kulturowego są budynki poczty i szkoły. Budynki pocztowe zwykle pochodzą z przełomu XIX/XX w.

• ZABUDOWA WSI POWIATU GRYFICKIEGO

Podobnie jak w miastach, na wsi dominuje zabudowa z poł. XIX w. i pocz. XX w. Znacznie rzadziej spotykane są obiekty z 1 poł. XIX w., a sporadycznie z XVIII w. Dominują zagrody 3-4 budynkowe, z szerokofrontowymi chałupami nakrytymi dachami dwuspadowymi. Domy mieszkalne lokowane są na froncie siedlisk – kalenicowo bądź szczytowo do drogi albo w ich głębi – wówczas front siedliska zamyka stodoła z przejazdem (np. Trzebusz, Janowo). Budynki gospodarcze – inwentarskie i stodoły – rozplanowane są w kształt czworoboku lub podkowy. Liczne zespoły dobrze zachowanej tradycyjnej zabudowy o wartościach zabytkowych występują w Cieścierzcu, Janowie, Lędzinie, Ninikowie, Trzeszynie – gmina Karnice, wśród nich budynki w konstrukcji ryglowej, z których najstarsze datowane są na 1 ćw. XIX w. W pozostałych gminach

również sporadycznie zachowały się chałupy ryglowe z 1 poł. XIX w., znacznie częściej spotkać można ryglowe stodoły (np. Gostyń Łobeski, Modlimowo, gmina Płoty).

Na obszarze powiatu gryfickiego dość często występują jeszcze zagrody czworoboczne (niekiedy o charakterze zamkniętym jak np.: w Niechorzu czy Gosławiu) z chałupami ulokowanymi w głębi podwórza i budynkami bramnymi na froncie siedlisk.

Systematycznie z krajobrazu kulturowego wsi zachodniopomorskiej znikają ryglowe obiekty gospodarcze. Przeważają obiekty murowane z cegły ceramicznej oraz murowano-drewniane. Powszechnym zjawiskiem jest zanik tradycyjnych elementów architektonicznych, w tym stolarek okiennych i drzwiowych, detalu i elementów wystroju. Są one zastępowane przez nowe elementy, nie związane z tradycją lokalną.

Jedną z najlepiej zachowanych zespołów zabudowy wiejskiej posiada Trzebusz. W Planie Zagospodarowania Województwa Zachodniopomorskiego Trzebusz jest obszarem wskazanym do ochrony, jako park kulturowy: PK41 „Trzebusz”. Obecnie strefa A ochrony konserwatorskiej obejmuje centrum wsi owalnicowej, nawsia z kościołem i jego bezpośrednim otoczeniem, strefa B – pozostałą część wsi.

Jest to duża owalnica z obszernym wrzecionowatym nawsiem i kościołem (XV w.) wraz z cmentarzem otoczonym kamiennym murem (XVI w.) – we wsch. części nawsia. Pierzeje ulic wokół nawsia zwarwie wypełnia zabudowa siedlisk chłopskich, prezentująca zamknięty czworobok ze stodołą z przejazdem zamykającą zagrodę od strony ulicy. Budynek mieszkalny ulokowany w głębi siedliska, ustawiany jest kalenicowo. Ta forma zagrody wywodzi się z tradycji zamkniętej zagrody typu frankońskiego, rozpowszechnionej na obszarze pasa nadmorskiego w XVIII w. i początku XIX w., kontynuowanej do XX w. I tak w zagrodach w zach. części wsi Trzebusz front siedliska zamykają murowane stodoły bramne pochodzące z 1 ćw. XX w. – co jest wynikiem pożaru, który strawił zabudowę w końcu XIX w. We wsch. części wsi zachowała się starsza zabudowa – stawiane w ryglowej konstrukcji stodoły pochodzą z poł. XIX w.

W całej wsi najliczniej występującą formą budynku mieszkalnego jest duża chałupa siedmiodziewięcioosiowa przykryta wysokim dachem z naczółkami (pierwotnie ryglowa, obecnie w większości murowana). Ulica na wsch. od nawsia obsadzona jest obustronnie wiekowymi lipami. Na ulicach zachował się XIX-wieczny bruk – wyprofilowany z obustronnymi rynsztokami i kamienne posadzki – z zagłębionymi, brukowanymi gnojownikami. Wieś posiada też większość podwórek, a na kilku z nich zachowały się żeliwne pompy.

Wiejskie budynki użyteczności publicznej, z racji swojego usytuowania czy formy architektonicznej są elementami organizującymi i waloryzującymi przestrzeń wsi. Wymienić tu można: budynki szkolne, świetlice, remizy (np. w Płotach), a także – nieliczne już dziś – budynki przemysłu wiejskiego: młyny (np. w Mołstówku, Brojcach), wiatraki (Lędzin), kuźnie, stolarnie, mleczarnie, browary, trafostacje (wieżowe, murowane z cegły, nakryte czterospadowymi daszkami (np. Grąd, Łatno, Mołstowo, Smokęcino, Stołąż) i inne.

Do budynków znaczących w krajobrazie wsi należą szkoły, np. w Bieczynie, Gosławiu, Nowielicach, Robach, Siemidarźnie – z 4 ćw. XIX w., czy z okresu międzywojennego: w Gąbinie, Gorzysławiu, Kłodkowie, Rogozinie, Zapolicach, także modernistyczne budynki w Chełmie i Gołańczy czy budynek we Włodarce czerpiący z wzorów ryglowego budownictwa lokalnego.

• ZABYTKI TECHNIKI

Każda epoka pozostawia w krajobrazie kulturowym zarówno budowle, jak i maszyny, urządzenia i wyposażenie techniczne, które z uwagi na historyczne walory i zawartą w nich myśl konstruktorów i budowniczych są traktowane jako zabytki. Specyfika tych zasobów kulturowych uzależniona jest od uwarunkowań miejscowych, wynikających z tradycji i warunków naturalnych. W granicach powiatu gryfickiego są to: latarnia morska w Niechorzu, wraz z budynkami towarzyszącymi – obiekty z XIX w., z częściowo zachowaną historyczną infrastrukturą techniczną i wystrojem architektonicznym z epoki.

Młyny wiatrowe (wiatraki) charakterystyczne niegdyś dla krajobrazu kulturowego wiejskiego i podmiejskiego obecnie stanowią jedynie relikt. Na terenie powiatu zachował się murowany wiatrak holender w Lędzinie, gmina Karnice. Obecnie pełni funkcje mieszkalne. Jest w dobrym stanie technicznym, ale nie zachowały się dawne urządzenia młyńskie.

Młyny wodne i zbożowe zachowały się licznej. Część z nich kontynuuje produkcję do dziś, część została zaadaptowana na inne funkcje. Zachowały się młyny w: Gostyńskim Brodzie, Brójcach (XIX/XX w.), Bielikowie (pocz. XX w.) i Kiełpinie (ok. 1880 r.)⁹, w Płotach, ul. Jagiellońska (1897 r.) oraz zespoły młyńskie w Gryficach, ul. Młyńska (pocz. XX w.) – z kompletnym wyposażeniem i w Trzebiatowie, ul. Słowackiego (1920-1930) – z pełnym wyposażeniem technologicznym, w 2017 r. udostępniony dla zwiedzających. Młyny wodne obecnie nie prowadzą przemiału – część z nich została zaadaptowana na elektrownie wodne (Płoty, Trzebiatów).

Elektrownie wodne zachowały w dużym stopniu historyczne formy architektoniczne i urządzenia hydrotechniczne. Największej transformacji uległy urządzenia techniczne i prądowocze, jak turbiny – napędowe i transmisyjne:

- Płoty (1905 r.) – zespół z historycznymi urządzeniami wodnymi (jazy, stopnie, przepusty);
- Lisowo (1923 r.), na jeziorze zaporowym Lisowo (Likowo) i zaporą wodną;
- elektrownia Rejowice w Smoleńcinie i Rejowski Zbiornik Wodny – zbiornik retencyjny powstały w 1926 r. poprzez spiętrzenie Regi zaporą ziemną;
- w Trzebiatowie, ul. Mostowa 22, na kanale Młynówka (1926-1927), na miejscu spalonego (w 1925 r.) XVIII-wiecznego, ryglowego młyna i stopnia wodnego, przy wykorzystaniu historycznych budowli hydrotechnicznych;
- Port rybacki w Mrzeżynie założony został w 1457 r. – po przekopaniu nowego koryta Regi z pominięciem jeziora Resko Pomorskie i inicjatywy kupców z Trzebiatowa, dzięki którym zyskał znaczenie. Od 1770 r. – z powodu zapiaszczenia – stał się niedrożny dla większości statków i funkcjonował jako port rybacki. W 2 połowie XIX w. rząd pruski rozważał jego rozbudowę, lecz plan nie został zrealizowany. Pod koniec lat 60. XX w. przeprowadzono generalną przebudowę i modernizację portu. 1 lipca 2007 r. rozpoczął działalność „Zarząd Portu Morskiego Mrzeżyno”. W latach 2013-2015 dokonano gruntownej modernizacji portu.

Planowany Obszar Kulturowo-Krajobrazowy (OKK) „Dolina Regi” – obejmujące obszary położone wzdłuż rzeki od jej źródeł do ujścia w Mrzeżynie. Obszar ten łączy walory krajobrazowe (dolina, liczne zakola Regi) z bogatym historycznym zagospodarowaniem: miasta położone nad Regą, lokowane w XIII w. w naturalnie obronnych miejscach, materialne świadectwa gospodarki związanej z rzeką: młyny, elektrownie wodne, urządzenia hydrotechniczne, port w Mrzeżynie, a także krajobraz przyrodniczy.

• ZBYTKI INFRASTRUKTURY KOMUNIKACYJNEJ

Zabytkami są także elementy infrastruktury komunikacyjnej: drogi i ich nawierzchnie oraz aleje towarzyszące, obiekty infrastruktury kolei szerokotorowej (dworce, wieże ciśnień, magazyny), wiadukty kolejowe i mosty, np. żelbetowy most „z delfinami” w Trzebiatowie.

Dla powiatu gryfickiego najistotniejszym zabytkiem techniki w tym zakresie są linie kolei wąskotorowej wraz z towarzyszącą zabudową (1896-1913). Linia kolejowa zachowała się we fragmentach i pełni rolę atrakcji turystycznej na trasie Gryfice – Rewal – Trzebiatów. Planowany obszar Kulturowo-Krajobrazowy (OKK 19) „Rewalska Wąskotorówka” obejmuje tereny przyległe do kolejki wąskotorowej. Obfituje w walory kulturowe: zabytki archeologii, średniowieczne założenia miejskie, architekturę gotyckich kościołów, rezydencje, zabudowę wiejską, kurortową oraz związane z koleją budynki do obsługi pasażerów (1902-1914) w: Trzebiatowie, Gryficach, Niechorzu, Rewalu, Pogorzeliczy, Mrzeżynie, które otrzymały podobny program (poczekalnia, kasy, weranda letnia, mieszkanie dla kolejarzy) i formę wykorzystującą motywy architektury uzdrowiskowej. Ponadto – dziesiątki obiektów inżynierskich (nasypy, mosty, przepusty, kładki). Do najciekawszych należy żelbetowy most kratownicowy nad Regą koło Nowielic, w którego budowie (1912 r.) zastosowano nowatorskie rozwiązania.

⁹ Korek R.T., Młyny nad Mołstową w powiecie gryfickim. Od pomysłu do przemysłu. Materiały opracowane z okazji obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa 2010 w województwie zachodniopomorskim, Szczecin 2010, s. 97-112. Interent: <http://www.ziemiagryfa.org.pl/krotka-historia-mlynow-wodnych-nad-molstowa-w-gminie-brojce/> (dostęp 17.10.2019 r.)

5.3.3. Zieleń komponowana

Parki i ogrody, cmentarze i aleje przydrożne należą do najliczniejszej grupy zabytków.

• PARKI I TERENY ZIELONE

Parki¹⁰ w większości związane są założeniami dworsko-folwarcznymi, tworząc wraz z nimi wnętrza architektoniczno-krajobrazowe, niejednokrotnie o unikalnej wartości. Do najcenniejszych zaliczyć można parki dworskie chronione wpisem do rejestru zabytków, wśród których najstarsze znajdują się w miejscowościach: Stołęż (1 poł. XVIII w.), Trzęsacz (XVIII w.), Wicimice (k. XVIII w.), Wyszobór (k. XVIII w.), Barkowo (XVIII/XIX w.) oraz park miejski przy „Nowym” Zamku w Płotach (2 poł. XVIII w., XIX/XX w.). Pozostałe pochodzą z XIX w.: Cerkwica, Czarne, Dargosław, Dąbie, Dreżewo, Karnice, Kołomąc, Lisowo, Mechowo, Modlimowo Mołstowo, Natolewice, Otok, Rybokarty, Tapadły, Trzyglów, Strzykocin, Uniestowo.

Część z tych założeń nie zachowała się w pierwotnych granicach, lecz mają czytelny układ przestrzenny oraz zachowany starodrzew. Pozostałe obiekty, ujęte w gminnych ewidencjach zabytków mają nieliczny starodrzew, częściowo zatarty układ przestrzenny. Warto zwrócić uwagę na założenia: park leśny nad Regą w Gryficach, park dworski w Baszewicach, parki pałacowe w Rotnowie i Waniorowie oraz park miejski w Trzebiatowie. We Wlewie, gmina Trzebiatów znajduje się jedyny park dworski założony na wysokiej skarpcie nad Regą, z pomnikowymi bukami. Wśród ogrodów chroniony jest ogród w Niechorzu założony w latach 1863-1866.

Starodrzew – zwykle najstarsze drzewa we wsi można znaleźć w sąsiedztwie kościołów, na cmentarzach przykościelnych (m.in. w Gosławiu, Sadlnie, Kłodkowie, Trzebuszu, Cerkwicy, Karnicach, Konarzewie, Łopianowie, Górzycy, Otoku, Trzyglowie, Świeszewie, Rybokartach, Witnie).

Na przełomie XIX/XX w. wykonywano regularne obsadzenia ulic wiejskich (np. w Gąbinie, Trzebuszu, Lędzinie, Dreżewie, Rewalu, Trzęsaczu, Prusinowie czy Zielinie).

Cennym, choć współcześnie zagrożonym, elementem krajobrazu kulturowego są aleje i szpalery przy traktach dróg pojawiające się od XVIII w. (np. Świerżno-Ciećmierz, Raduń, Gryfice-Rotnowo, Przybiernówko – Gryfice). Czasem są to nasadzenia drzew owocowych, głównie czereśni i jabłoni. Mimo iż przeredzone i nie pielęgnowane – są istotnym urozmaiceniem krajobrazu. Charakterystyczne są również tzw. „zielone bramy” – para drzew sadzonych przed wejściem do chałupy (np. w zagrodzie nr 25 w Gosławiu); obecnie w większości wycięte.

• CMENTARZE

Cmentarze stanowią ważny element krajobrazu kulturowego, są elementem dziedzictwa materialnego – opatrzone cennymi zabytkami sztuki sepulkralnej, z zachowanym układem alejek i ścieżek cmentarnych, w otoczeniu starodrzewu, równocześnie odnoszą się do dziedzictwa niematerialnego – jako przestrzenie ukształtowane wg reguł kulturowych związanych z religią i tradycją grzebania zmarłych. Przechowując pamięć o minionych latach, stają się pomnikami historii. W tym kontekście dbałość o miejsca ostatniego spoczynku wydaje się rzeczą oczywistą, bez względu na charakter wyznaniowy cmentarza, czy podziały narodowościowo-społeczne. Obiekty te należy pielęgnować i eksponować w krajobrazie miejscowości, niezależnie od stanu zachowania – oznakować tablicami informacyjnymi.

Do poł. XIX w. nekropolie wiejskie zlokalizowane były przy kościołach. W późniejszym okresie wytyczano poza obszarem zwartej zabudowy. W krajobrazie tworzyły one kępę zieleni wysokiej, często z nasadzeniami alejowymi. Współcześnie znaczna część historycznych nekropolii nie pełni już funkcji grzebalnej. Na terenie powiatu gryfickiego cmentarze historyczne związane były w zdecydowanej większości z luterańskim obrządkiem religijnym lub żydowskim.

¹⁰ Na podstawie: Gmina Trzebiatów. GPONZ ibidem, GPONZ dla Gminy Gryfice, ibidem, Gmina Płoty GPON Z.. ibidem, Studium uwarunkowań ... gminy Rewal, ibidem, Studium uwarunkowań... gminy Karnice...ibidem, oraz Sobisz Z., Parki wiejskie Gminy Brojce, Akademia Pomorska, Słupsk, Internet: <http://www.ziemiagryfa.org.pl/parki-wiejskie-gminy-brojce/> (dostęp 17.10.2019 r.)

Cmentarze żydowskie¹¹:

- Płoty, po zach. stronie ul. Sobieskiego; teren splantowany, bez śladów nagrobków, z nowym blokiem mieszkalnym oraz aleją lipową w kierunku zach;
- Gryfice, po obu stronach ob. ul. Sportowej. Powstał przed 1880 r., ostatni pochówek w 1939 r., (1944 r. ?). Podczas wojny cmentarz został zdewastowany. Obecnie na jego terenie znajdują się tereny zielone, plac zabaw oraz budynki mieszkalne;
- Trzebiatów, przy ob. ul. Sportowej. Cmentarz powstał w 1 poł. XIX w., pierwotnie otoczony był wysokim murem z bramą wejściową. W okresie międzywojennym odnawiany, po II wojnie zdewastowany, w latach 70. zlikwidowany, przeznaczony na skwer. Zachowany starodrzew lipowy i fragmenty macew przechowywane w muzeum Trzebiatowskiego Ośrodka Kultury.

Kilka nieużytkowanych cmentarzy historycznych kilka zmieniły wyznaczenie i są użytkowane na nowo. Cmentarz ewangelicki w Trzebiatowie powstał przy kaplicy szpitalnej pw. św. Gertrudy (XV w., powiększony 1828 r., 1865 r.) i użytkowany był do 1957 r. Od 1993 r. należy do parafii greckokatolickiej. W latach 90. XX w. zlikwidowano najstarsze groby, w 2012 r. utworzono lapidarium. Teren XIX-wiecznej części cmentarza został zajęty przez osiedle mieszkaniowe i park, który zachował układ głównych alei cmentarnych i starodrzew.

Najlepiej zachowane cmentarze powiatu gryfickiego chronione są wpisem do rejestru zabytków. Są to cmentarze w miejscowościach: Konarzewo, Kłódkowo, Bieczyno, Trzęsacz, Wicimice, Dąbie, Karnice, Zielin, Rzęskowo, Otok, Ościęcín, Górzycza, Kiełpino, Brójce, Bielikowo. Ponadto zespół cmentarza w Cerkwicy obejmujący cmentarz wojenny z I wojny światowej, tzw. Gaj Bohaterów z 1920 r. oraz studnię św. Ottona z Bambergu, 1912 r.

Większość cmentarzy wojennych i pomników pamięci na terenie powiatu gryfickiego pochodzi z czasów wojny prusko-francuskiej i obu wojen światowych. Na wielu cmentarzach zachowały się historyczne kaplice i kostnice.

W Płotach, na terenie parku zamkowego zachował się cmentarz rodowy (1 poł. XIX w.): nieogrodzony, wyznaczony przez kilka dębów i klony, z zachowaną klasycystyczną kaplicą – grobowcem z ok. poł. XIX w. W związku z faktem, iż gmina Brójce nie posiada gminnej ewidencji zabytków należy wymienić zlokalizowane tam cmentarze. Na terenie gminy stwierdzono istnienie 19 dawnych cmentarzy¹²: przykościelne (Bielikowo, Brójce, Dargosław, Kiełpino, Pruszcz) i „śródpolne” (Bielikowo, Brójce, Dargosław, Darzewo, Kiełpino, Mołstowo, Przybiernowo, Smokęcino, Stolaż, dwa cmentarze w Strzykocinie, Tapadły, Żukowo) – wszystkie sprzed 1945 r. oraz wojenny cmentarz polowy w Dargosławiu (1945 r.) i 6 pomników – miejsc pamięci z okresu I wojny światowej.

5.3.4. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome to najczęściej elementy wyposażenia bądź wystroju budowli (głównie kościołów i rezydencji), posiadające cechy indywidualnych, niepowtarzalnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Należą do nich m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detale architektoniczne. Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujące historyczne trendy, np.: rzeźby ogrodowe, fontanny, pomniki, obeliski, słupy, krzyże i kapliczki przydrożne, nagrobki, a także np. piece czy kominki. Zabytkami ruchomymi są także, zgromadzone w kolekcjach muzealnych lub prywatnych, dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystyczne, sztuki użytkowej, a także historyczne wytwory sztuki ludowej, instrumenty muzyczne, numizmaty, militaria i inne.

¹¹ Baranowski J., Cmentarze żydowskie w województwie szczecińskim, Warszawa 1963

¹² Kuczkowski A. i J., Dawne cmentarze i miejsca pamięci na terenie gminy Brojce (pow. gryficki), Internet:

<http://www.ziemiagryfa.org.pl/dawne-cmentarze-i-miejsca-pamieci-na-terenie-gminy-brojce-pow-gryficki/> (dostęp: 19.10.2019 r.)

• WYPOSAŻENIE I WYSTRÓJ OBIEKTÓW SAKRALNYCH I ŚWIECKICH

Przeważająca większość zabytków ruchomych stanowi własności kościołów i związków wyznaniowych – najczęściej parafii rzymskokatolickich i prawosławnych. Na terenie powiatu gryfickiego najliczniej reprezentowane są: ołtarze, ambony, organy, chrzcielnice, empory organowe. Przeważnie są to obiekty wykonane z drewna, rzeźbione i polichromowane. Stosunkowo liczną grupę zabytków ruchomych stanowią rzeźby, obrazy tablicowe i sztalugowe, płyty nagrobne, epitafia oraz dzwony. Zabytki ruchome na terenie powiatu pochodzą z różnych epok stylowych: od wczesnego średniowiecza (XIII w.) do modernizmu (1 poł. XX w.).

Wśród kościołów posiadających pojedyncze zabytki ruchome o znacznej wartości artystycznej i historycznej, a także kościołów o bogatym wyposażeniu wewnątrz (na skalę województwa) lokuje się wyposażenie kościoła w Gryficach: wczesnośredniowieczna chrzcielnica (XIII w.), późnogotycki tryptyk (pocz. XVI w.) z figurami św. Anny Samotrzec, św. Katarzyny i św. Jakuba Starszego, wyposażenie barokowe (2 poł. XVII w., ok. 1700 r., 1732 r., 2 poł. XVIII w.), kilkadziesiąt epitafiów i trzy dzwony (1948 r.), z których największy waży 1100 kg i jest największy w Polsce.

W kościele NMP w Trzebiatowie do najcenniejszych zabytków ruchomych należą: fragmenty stalli z XV-XVI w., z polichromowanymi płaskorzeźbami przedstawiającymi sceny pasyjne i biblijne, intarsjowane stalle późnorenesansowe z XVII w. z zapleckami z dekoracją architektoniczną, zespół płyt nagrobnych z XVI-XVIII w., w którym wyróżniają się dwie z dekoracją figuratywną z 1382 r. i poł. XV w., gotycka polichromia łuku tęczowego, epitafia z XVII w.

Stosunkowo niewiele przetrwało elementów wystroju i wyposażenia wewnątrz świeckich. W trzebiatowskim ratuszu, w gabinecie burmistrza, pozostały meble z okresu międzywojennego oraz obraz Petera Ludwiga Lütke (1809 r.) przedstawiający panoramę Trzebiatowa.

Na elewacjach niektórych budynków, głównie w miastach, zachowały się elementy wystroju architektonicznego. Unikatem na skalę województwa jest barokowe sgraffito z przedstawieniem słonicy Hansken z przewodnikiem na kamienicy przy Rynku nr 26 w Trzebiatowie. Utrzymane w odcieniach szarości i bieli, wykonane zostało prawdopodobnie w 1639 r. (1635 r.?). Należy do obiektów wyjątkowych pod względem techniki, tematyki, jak i walorów artystycznych.

• OBIEKTY MAŁEJ ARCHITEKTURY

Obiekty małej architektury usytuowane głównie na placach wiejskich i miejskich, cmentarzach przykościelnych i gminnych oraz przy drogach – elementy zagospodarowania terenu, takie jak: pomniki, rzeźby plenerowe, fontanny, kapliczki przydrożne, pomniki nagrobne, krzyże pokutne, pompy uliczne i inne.

Kapliczki oraz krzyże (przydrożne i kościelne) stanowią autentyczny przejaw ludowej religijności, a na obszarze Pomorza Zachodniego były i są elementem budowania tożsamości narodowej i religijnej po 1945 r. Jest to element nowy, charakterystyczny dla ludności katolickiej.

Do najcenniejszych i najstarszych w regionie zabytków małej architektury należy kamienny średniowieczny (poł. XVI w.) krzyż pokutny z Trzebiatowa zlokalizowany przy ul. Kilińskiego (droga do klasztoru norbertanek w Wyszkowie).

Stosunkowo liczną grupę stanowią pomniki poległych w I wojnie światowej żołnierzy niemieckich, dawnych mieszkańców, usytuowane na placach i cmentarzach przykościelnych, a także na czynnych cmentarzach.

• MUZEA I ZBIORY

Obiekty znajdujące się w zbiorach muzealnych nie są wpisywane do rejestru zabytków, lecz do inwentarzy muzealnych, co wynika z uregulowań ustawowych. W powiecie gryfickim funkcjonują następujące placówki muzealne:

- **Muzeum Rybołówstwa Morskiego w Niechorzu** (samorząd gminny) – gromadzi i zabezpiecza zabytki związane z historią, tradycją i kulturą rybacką Pomorza Zachodniego;
- **Muzeum Pałacowe w Trzebiatowskim Ośrodku Kultury w Trzebiatowie** (samorząd gminny) – posiada dział archiwalno-historyczny i etnograficzny, prezentuje wystawy związane z historią miasta i dziedzictwo materialne wsi pomorskiej;
- **prywatna kolekcja etnograficzna w Gosławiu pod Trzebiatowem**;
- **skansen kolejowy „Stala Wystawa Pomorskich Kolei Wąskotorowych” w Gryficach** – wystawa powstała w 1993 r. z dawnego muzeum i skansenu kolei wąskotorowych Pomorza Zachodniego, funkcjonującego od 1973 r. W latach 1978-2009 była jednostką organizacyjną Muzeum Kolejnictwa w Warszawie, a od 1 kwietnia 2010 została włączona w struktury Muzeum Morskiego, oddziału Muzeum Narodowego w Szczecinie. Jest to wystawa modeli kolejowych i fotografii niemieckich (do 1945 r.) oraz polskich obrazujących historię kolei wąskotorowej i normalnotorowej na Pomorzu Zachodnim. Zbiory obejmują parowozy wąskotorowe, kilka innych pojazdów trakcyjnych i wagonów (parowozy, lokomotywa, wagony, transportery dla pojazdów normalnotorowych, pługi odśnieżne, drezyny) wyprodukowanych w latach 1909-1928 oraz polskie lokomotywy z lat 50. XX w. Na terenie muzeum znajduje się czynna obrotnica dla parowozów. Układ torowy ma łączność z torami Gryfickiej Kolei Wąskotorowej;
- **Muzeum i Galeria „Brama” w Gryficach** – prezentuje ekspozycję historyczną obrazującą dzieje miasta i okolic, m.in. dawne dokumenty, przedmioty codziennego użytku, militaria i eksponaty geologiczne;
- **Muzeum Multimedialne w Trzęsaczu** – za pomocą nowoczesnych technologii w muzeum można poznać historię Ruin Kościoła w Trzęsaczu, znaczenie 15. południka, na którym leży Trzęsacz, tajemniczą legendę Zielienicy, a także pokazujemy, jak na przestrzeni wieków toczyła się walka człowieka z żywiołem.

5.3.5. Zabytki archeologiczne¹³

Od końca lat 70. XX w. wdrażany jest program tzw. AZP (Archeologiczne Zdjęcie Polski) – podział terenu całej Polski na pola, na których prowadzi się badania powierzchniowe. Ma on na celu lokalizację stanowisk archeologicznych. Wszystkie zlokalizowane stanowiska powinny być ujęte w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego i uwzględnione w gminnych ewidencjach zabytków. Baza danych AZP jest bazą otwartą. Dołączane są do niej ciągle nowe informacje pochodzące z kolejnych badań i weryfikacji badań wcześniejszych. Baza stanowi źródło aktualnej wiedzy o terenie i stanowi podstawę kolejnych etapów badawczych: 1. kwerendy archiwalnej w muzeach, instytucjach publicznych i publikacjach, 2. badań powierzchniowych.

Wśród zabytków archeologicznych wyróżnić można dwa typy: ruchome i nieruchome. Zabytki ruchome to wszelkiego rodzaju przedmioty związane z działalnością człowieka w przeszłości, zarówno wytwory pracy ludzkiej, takie jak naczynia, narzędzia, ozdoby, broń itp., jak i tzw. ekofakty – występujące na stanowisku pozostałości organiczne i nieorganiczne pochodzące ze środowiska naturalnego.

Z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego szczególnie problem stwarzają nieruchome zabytki archeologiczne, czyli materialne pozostałości dawnego środowiska osadniczego. Ze względu na pełnione dawniej funkcje wyróżniamy ich różne rodzaje: grodziska – pozostałości grodów, cmentarzyska, pozostałości osad wiejskich, miast itd. Można je podzielić na zabytki niewidoczne w krajobrazie i widoczne –

¹³ Janowski A., Stan i perspektywy badań nad wczesnośredniowieczną przeszłością powiatu gryfickiego, w: Trzebiatów – spotkania pomorskie 2008, Pruszcz Gdański- Trzebiatów 2009, Internet: https://www.academia.edu/434517/Stan_i_perspektywy_bada%C5%84_nad_wczesno%C5%9Bredniowieczn%C4%85_przesz%C5%82o%C5%9Bci%C4%85_powiatu_gryfickiego (dostęp 20.10.2019 r.)

zabytki o własnej formie krajobrazowej: głównie są to pozostałości dawnych konstrukcji o różnorodnym przeznaczeniu, takich jak wały kamienne, ziemne, drewniano-ziemne, pozostałości infrastruktury osadniczej, mostów, dróg, grobli, a także ślady związane z kulturą symboliczną (niematerialną) w postaci pozostałości dawnych miejsc kultu, cmentarzy (nasypy kurhanów) itp. Stanowią one około 10% znanych stanowisk archeologicznych. One też zwykle są przedmiotem zainteresowania zarówno turystów, jak i geografów turystyki oraz służb konserwatorskich; podobnie jak stanowiska o wyraźnej, widocznej w terenie formie krajobrazowej. Dlatego grodziska są najczęściej wspominane w przewodnikach, jako miejsca atrakcyjne dla turystyki.

W powiecie gryfickim znajduje się 5437 zewidencjonowanych stanowisk archeologicznych ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków archeologicznych. Najcenniejsze wpisane są do rejestru zabytków. Są to przede wszystkim relikty związane z miejscem zamieszkania (ślady i punkty osadnicze, osady, grodziska) bądź pochówku (cmentarzyska różnego obrządku, w tym z grobami kurhanowymi, które podobnie jak grodziska posiadają czytelne w krajobrazie formy w postaci wyniesień, pagórków, kopców).

Jak wspomniano najciekawsze z turystycznego i edukacyjnego punktu widzenia są stanowiska o własnej formie krajobrazowej. Przykłady: Budziszcze, Wyszobór, Lubin, Prusinowo, Witno, Modlimowo, Gołańcz Pomorska, Trzebiatów, Przybiernowo, Ościecin, Barkowo, Mechowo, Wicimice, Budziszcze Słudwia, Starnin, Bielikowo (gm. Brojce)¹⁴ – grodziska w wczesnego średniowiecza oraz Płoty i Trzygłów – grodziska z wczesnego średniowiecza i zamek ze średniowiecza, a także późnośredniowieczne grodzisko w Śliwinie.

Część z nich znalazła się na terenie projektowanych obszarów Kulturowo-Krajobrazowych, np. OKK 12 „Dolina Regi”. Płoty – doskonale zachowane wczesnośredniowieczne grodzisko usytuowane na naturalnym wzniesieniu, w zakolu rzeki: czytelny czworokątny majdan i fosa od strony południowej. Lubin – na płn. od miejscowości, w zakolu Regi położone jest wczesnośredniowieczne grodzisko o podkowiastym kształcie, otoczone z trzech stron wałami. Bielikowo – wczesnośredniowieczne grodzisko położone na naturalnym wzgórzu w widłach Regi i Mostowej. Gąbin – na pld. od miejscowości, na płn. brzegu Regi na wzgórzach zlokalizowane jest cmentarzysko kurhanowe kultury łużyckiej.

Podobnie jak grodziska, czytelne w krajobrazie formy posiadają cmentarzyska z grobami kurhanowymi. Zlokalizowane zostały np. w Wicimicach, Cerkwicy. Lubieszewie, Otoku, Strzykocinie czy Mojszewie.

Stanowiska archeologiczne podlegają stałym zagrożeniom z powodu intensyfikacji działalności przemysłowej, rolniczej i urbanistycznej. Zgodnie z art. 6 pkt 3 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568 ze zmianami) wszystkie zabytki archeologiczne, bez względu na stan zachowania podlegają ochronie i opiece. Zasięg stanowisk na mapach, wyznaczony na podstawie badań powierzchniowych, winien być traktowany orientacyjnie, gdyż pozostałości osadnictwa mogą także wystąpić poza wytyczonymi ich granicami.

Najlepiej zachowane stanowiska archeologiczne występują na nieużytkach, terenach niezabudowanych oraz terenach zalesionych. Największym zagrożeniem dla nich są inwestycje przemysłowe i budowlane, przebudowy układów urbanistycznych, ruralistycznych, czy założeń pałacowych, folwarcznych i parkowych, gdyż prowadzą często do naruszenia średniowiecznych i nowożytnych nawarstwień kulturowych. Istotnym zagrożeniem jest także działalność rolnicza, zwłaszcza głęboka orka. Zagrożeniem mogą być także nielegalne eksploracje dokonywane przez samodzielnych poszukiwaczy, niszczące przede wszystkim cmentarzyska oraz pozostałości po I czy II wojnie światowej. Również rozwój turystyki, zwłaszcza nad jeziorami, rzekami i na obszarach leśnych, może stanowić zagrożenie dla zabytków archeologicznych. A właśnie te, atrakcyjne pod względem turystycznym, tereny zwykle były zagospodarowywane od epoki kamienia po czasy nowożytne.

¹⁴ Kuczkowski A. i J., Wczesnośredniowieczne grodzisko w Bielikowie, Internet: <http://www.ziemiagryfa.org.pl/wczesnosredniowieczne-grodzisko-w-bielikowie/> (dostęp 20.10.2019 r.)

5.4. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. formami ochrony zabytków są:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze powiatu gryfickiego nie występują pomniki historii, nie wpisano obiektów na Listę Skarbów Dziedzictwa, natomiast występują pozostałe formy ochrony zabytków.

5.4.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie powiatu gryfickiego znajduje się 207 zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, tym 21 stanowisk archeologicznych (Tabela nr 1). Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie powiatu. Obiekty te objęte są wszelkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim – rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z przepisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie działania podejmowane przy tego typu obiektach wymagają pisemnego pozwolenia właściwego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Liczba zabytków wpisanych w poszczególnych gminach powiatu kształtuje się następująco:

- gmina Brojce – 19, w tym 2 stanowiska archeologiczne,
- gmina Gryfice – 49, w tym 6 stanowisk archeologicznych,
- gmina Karnice – 24, w tym 3 stanowiska archeologiczne,
- gmina Płoty – 33, w tym 3 stanowiska archeologiczne,
- gmina Rewal – 12, w tym 31 stanowisko archeologiczne,
- gmina Trzebiatów – 69, w tym 5 stanowisk archeologicznych.

Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie powiatu gryfickiego

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	GMINA	OBIEKT	NUMER REJESTRU	DATA
1	Bielikowo	Brojce	kościół Chrystusa Króla	1125	2012-07-13
2	Bielikowo	Brojce	cmentarz przykościelny	1125	2012-07-13
3	Brojce	Brojce	kościół NSPJ	1100	1958-02-22
4	Brojce	Brojce	cmentarz przykościelny	1100	2012-07-13
5	Dargosław	Brojce	park dworski	67	1978-08-10
6	Dargosław	Brojce	pałac	67	2001-05-31
7	Kiełpino	Brojce	kościół śś. Piotra i Pawła Ap.	1103	1965-12-22
8	Kiełpino	Brojce	cmentarz przykościelny	1103	2012-07-13
9	Łatno	Brojce	dwór	1620	1989-05-17
10	Mołstowo	Brojce	park dworski	1624	1958-07-05
11	Pruszcz	Brojce	kościół Narodzenia NMP	1615	1963-12-05
12	Stołąż	Brojce	park dworski	1715	1980-11-15
13	Strzykocin	Brojce	park dworski	1625	1982-10-27

Powiatowy program opieki nad zabytkami Powiatu Gryfickiego na lata 2020-2023

14	Strzykocin	Brojce	dwór	1625	1989-05-17
15	Tapadły	Brojce	park dworski	1595	1982-10-27
16	Uniestowo	Brojce	dwór	1413	1984-09-28
17	Uniestowo	Brojce	park dworski	1413	1982-10-27
18	Barkowo	Gryfice	park dworski	1561	1979-09-26
19	Baszewice	Gryfice	kościół MB Różańcowej	1591	1956-11-17
20	Dziadowo	Gryfice	zagroda 10-10a z parcelą	1189	2013-07-22
21	Górzycza	Gryfice	kościół Niepokalanego Poczęcia NMP	641	2010-07-06
22	Górzycza	Gryfice	cmentarz przykościelny	641	2010-07-06
23	Gryfice	Gryfice	teren Starego Miasta	71	1955-10-29
24	Gryfice	Gryfice	kamieniczka, ul. Niepodległości 52	51	2000-08-28
25	Gryfice	Gryfice	linia kolei wąskotorowej GRYFICE-POPIELE wraz z obiektami inżynierskimi	1286	1995-05-11
26	Gryfice	Gryfice	zespół bud. stacji Gryfice Wąskotorowe	1286	1995-05-11
27	Gryfice	Gryfice	spichlerz, ul. Wałowa 11	1	1999-03-01
28	Gryfice	Gryfice	zespół szpitala z otoczeniem ob. D.P.S., ul. Kościuszki 71	20	2000-01-07
29	Gryfice	Gryfice	kamieniczka, ul. Kamienna Brama 1a	1592	1997-07-26
30	Gryfice	Gryfice	budynek mieszkalny, ul. Wysoka Brama 1	669	2010-08-23
31	Gryfice	Gryfice	poczta, ul. Dworcowa 20	1578	1994-01-03
32	Gryfice	Gryfice	kościół Wniebowzięcia NMP	1579	1956-05-04
33	Gryfice	Gryfice	kościół prawosławny NMP, ul. Nowy Świat 3	1088	1988-05-28
34	Gryfice	Gryfice	zespół budynków: kościół NSPJ, willa, ob. plebania, kaplica, budynek gospodarczy, ob. salka dla młodzieży wraz z otoczeniem	837	2011-07-15
35	Gryfice	Gryfice	budynek szkoleniowy/klub żołnierski w zespole wojskowym, ul. Nowy Świat 4	540	2010-02-05
36	Gryfice	Gryfice	obwarowania miejskie	52	1955-07-30
37	Gryfice	Gryfice	kaplica św. Jerzego	1577	1956-12-15
38	Gryfice	Gryfice	młyn /zespół/ ul. Młyńska 1 (otoczenie)	291	2006-12-07
39	Gryfice	Gryfice	dom, ul. ks. Ruta 2 (d. Niedziałkowskiego)	1576	1987-03-25
40	Kołomąc	Gryfice	park dworski	1590	1982-10-27
41	Ościęcín	Gryfice	kościół św. Stanisława Kostki (otoczenie)	350	2008-04-28
42	Otok	Gryfice	kościół Podwyższenia Krzyża	407	2009-07-23
43	Otok	Gryfice	cmentarz przykościelny	407	2009-07-23
44	Otok	Gryfice	stodoła nr 29 (d. 10)	1582	1974-10-29
45	Otok	Gryfice	pałac	908	1976-12-03
46	Otok	Gryfice	park dworski	908	1982-10-27
47	Popiele	Gryfice	linia kolei wąskotorowej GRYFICE-POPIELE wraz z obiektami inżynierskimi	1286	1995-05-11
48	Rotnowo	Gryfice	kościół MB Częstochowskiej	1585	1958-09-12
49	Rybokarty	Gryfice	pałac	1632	1974-05-10
50	Rybokarty	Gryfice	kościół św. Józefa	1581	1956-11-14
51	Rybokarty	Gryfice	park dworski	1632	1979-12-31
52	Rzęskowo	Gryfice	kościół (ruina)	1587	1956-11-15
53	Rzęskowo	Gryfice	cmentarz przykościelny	1587	1990-11-14
54	Świeszewo	Gryfice	kościół MB Częstochowskiej	1584	1963-12-05
55	Trzyglów	Gryfice	pałac	1627	1978-10-02
56	Trzyglów	Gryfice	kościół św. Marii Magdaleny (otoczenie)	351	2008-04-28
57	Trzyglów	Gryfice	park dworski	1627	1978-08-10
58	Witno	Gryfice	kościół św. Stanisława Kostki	1583	1958-01-23
59	Zielin	Gryfice	cmentarz przykościelny	1586	1990-10-01

Powiatowy program opieki nad zabytkami Powiatu Gryfickiego na lata 2020-2023

60	Zielin	Gryfice	kościół (ruina)	1586	1990-10-01
61	Cerkwica	Karnice	park dworski	1637	1980-11-26
62	Cerkwica	Karnice	kościół NSPJ	184	1958-03-06
63	Cerkwica	Karnice	dwór	1637	1989-05-17
64	Cerkwica	Karnice	studnia św. Ottona z Bambergu	184	2004-12-01
65	Cerkwica	Karnice	założenie upamiętniające żołnierzy poległych w czasie I wojny św.	184	2004-12-01
66	Cerkwica	Karnice	otoczenie kościoła	184	2004-12-01
67	Ciećmierz	Karnice	kościół Zwiastowania NMP	1618	1958-01-28
68	Dreżewo	Karnice	park dworski	867	1979-07-26
69	Dreżewo	Karnice	pałac	867	1984-09-25
70	Karnice	Karnice	park dworski	1589	1982-10-27
71	Karnice	Karnice	kaplica grobowa	755	2010-11-02
72	Karnice	Karnice	cmentarz przykościelny	755	2010-11-02
73	Karnice	Karnice	kościół św. Stanisława Kostki	755	1957-02-28
74	Konarzewo	Karnice	kościół Niepokalanego Poczęcia NMP	1803	2019-07-23
75	Konarzewo	Karnice	plebania z parcelą	1803	2019-07-23
76	Konarzewo	Karnice	cmentarz przykościelny	1803	2019-07-23
77	Lędzin	Karnice	wiatrak holenderski	1603	1965-12-22
78	Ninikowo	Karnice	park dworski	1619	1980-11-26
79	Paprotno	Karnice	stacja wąskotorowa	1286	1995-05-11
80	Paprotno	Karnice	park dworski	1621	1980-12-12
81	Paprotno	Karnice	pałac	1621	2019-06-14
82	Bądkowo	Płoty	kościół NSPJ (otoczenie)	333	2007-12-12
83	Czarne	Płoty	park dworski	1634	1982-10-27
84	Dąbie	Płoty	kościół św. Teresy od Dzieciątka Jezus (otoczenie)	52	2000-08-28
85	Dąbie	Płoty	park dworski	1629	1980-11-26
86	Gostyń Łobeski	Płoty	cmentarz przykościelny	1165	1990-11-09
87	Gostyń Łobeski	Płoty	kościół MB Różańcowej	1165	1990-11-09
88	Lisowo	Płoty	pałac (ruina)	1125	1990-05-17
89	Lisowo	Płoty	park dworski	902	1980-12-12
90	Mechowo	Płoty	kościół św. Andrzeja Boboli	1614	1957-10-25
91	Mechowo	Płoty	park dworski	1126	1980-11-27
92	Mechowo	Płoty	dwór	1126	1987-07-13
93	Modlimowo	Płoty	park dworski	1630	1980-11-27
94	Natolewice	Płoty	kościół Niepokalanego Serca NMP	1617	1965-12-22
95	Natolewice	Płoty	park dworski	1622	1980-12-04
96	Płoty	Płoty	park miejski (przy zamku Nowym)	281	1976-07-31
97	Płoty	Płoty	teren Starego Miasta	69	1955-10-29
98	Płoty	Płoty	budynek ul. Sienkiewicza 3c-3d	281	2006-11-20
99	Płoty	Płoty	budynek ul. Sienkiewicza 3a-3b	281	2006-11-20
100	Płoty	Płoty	zamek tzw. Nowy	281	1977-01-24
101	Płoty	Płoty	kościół Przemienienia Pańskiego (otoczenie)	332	2007-12-12
102	Płoty	Płoty	brama zamku Nowego	281	2006-11-20
103	Płoty	Płoty	poczta, ul. Jedności Narodowej 34	1604	1994-01-03
104	Płoty	Płoty	szkoła (dawna) z działką, ul. I Armii WP 15	1606	1991-09-17
105	Płoty	Płoty	zamek tzw. Stary	1605	1956-05-04
106	Płoty	Płoty	park zamkowy, ob. Park leśny i miejski	281	2016-11-30
107	Potuliniec	Płoty	kościół św. Michała Archanioła (otoczenie)	359	2008-07-21
108	Wicimice	Płoty	park dworski	904	1980-11-27
109	Wicimice	Płoty	pałac (ruina)	753	1974-02-25

Powiatowy program opieki nad zabytkami Powiatu Gryfickiego na lata 2020-2023

110	Wyszobór	Płoty	park dworski	1631	1980-11-27
111	Wyszogóra	Płoty	kościół MB Królowej Polski	1616	1966-01-17
112	Niechorze	Rewal	stacja wąskotorowa	1286	1995-05-11
113	Niechorze	Rewal	latarnia morska (zespół-stodoła, murywane ogrodzenie)	1608	1997-09-23
114	Niechorze	Rewal	ogród przy latarni morskiej	1608	1997-09-23
115	Niechorze	Rewal	zagroda : stodoła, bud. bramny, bud. inwent., ul. Ludna 2 (błędnie: Środkowa 7)	754	1974-02-28
116	Pogorzelica	Rewal	stacja wąskotorowa	1286	1995-05-11
117	Rewal	Rewal	stacja wąskotorowa	1286	1995-05-11
118	Trzęsacz	Rewal	pałac	1290	1995-07-26
119	Trzęsacz	Rewal	kościół gotycki (ruina)	1610	1958-09-12
120	Trzęsacz	Rewal	kościół neogotycki Miłosierdzia Bożego	1103	1989-06-26
121	Trzęsacz	Rewal	park dworski	281	1958-05-27
122	Trzęsacz	Rewal	cmentarz przykościelny (XIX w.)	1103	1989-06-26
123	Bieczyno	Trzebiatów	kościół Niepokalanego Poczęcia NMP (otoczenie)	792	2011-01-19
124	Gosław	Trzebiatów	zagroda nr 25 (chałupa, budynek bramny)	1552	1997-08-07
125	Gosław	Trzebiatów	kościół Chrystusa Króla	1547	1956-07-04
126	Kłodkowo	Trzebiatów	kościół MB Królowej Świata	947	1957-01-19
127	Kłodkowo	Trzebiatów	cmentarz przykościelny	947	2011-11-28
128	Mrzeżyno	Trzebiatów	chata rybacka, ul. Zabytkowa 4	1549	1970-06-16
129	Roby	Trzebiatów	kościół Niepokalanego Serca NMP	1550	1958-06-18
130	Rogowo	Trzebiatów	hangar lotniczy	1155	2013-03-19
131	Rogozina	Trzebiatów	stacja wąskotorowa	1286	1995-05-11
132	Sadlno	Trzebiatów	kościół MB Częstochowskiej	1551	1958-02-22
133	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, Rynek 25	38	2000-05-18
134	Trzebiatów	Trzebiatów	młyn (zespół), ul. Słowackiego 58-59	37	2000-05-18
135	Trzebiatów	Trzebiatów	stacja Trzebiatów Wąsk.(zespół)	1286	1995-05-11
136	Trzebiatów	Trzebiatów	linia kolei wąskotorowej POPIELE-TRZEBIATÓW wraz z obiektami inżynierskimi	1286	1995-05-11
137	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, ul. Witosza 7, oficyna, Kościuszki 38	153	2003-12-22
138	Trzebiatów	Trzebiatów	kościół Macierzyństwa NMP	1555	1956-09-29
139	Trzebiatów	Trzebiatów	kamieniczka, ul. Mostowa 12	152	2003-12-22
140	Trzebiatów	Trzebiatów	park miejski	1560	1982-10-27
141	Trzebiatów	Trzebiatów	elektrownia wodna (zespół), ul. Mostowa	1600	1996-06-17
142	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, Rynek 12	1570	1998-11-27
143	Trzebiatów	Trzebiatów	obwarowania miejskie	199	1957-02-01
144	Trzebiatów	Trzebiatów	dom wraz z oficynami, ul. Wojska Polskiego 59,59a	195	2004-12-14
145	Trzebiatów	Trzebiatów	dom ul. Wojska Polskiego 20	299	2007-02-16
146	Trzebiatów	Trzebiatów	koszary /zespół/ ul. Zagórska	242	2005-12-20
147	Trzebiatów	Trzebiatów	spichlerz, pl. Lipowy 28	234	2005-11-03
148	Trzebiatów	Trzebiatów	dom ul. Sienkiewicza 5	231	2005-10-10
149	Trzebiatów	Trzebiatów	dom ul. Sienkiewicza 4	230	2005-10-10
150	Trzebiatów	Trzebiatów	teren Starego Miasta	72	1955-10-29
151	Trzebiatów	Trzebiatów	dom ul. Sienkiewicza 2	228	2005-10-10
152	Trzebiatów	Trzebiatów	kaplica św. Gertrudy, ul. II Pułku Ułanów 26 (ob. cerkiew greckokatolicka)	1553	1957-02-01
153	Trzebiatów	Trzebiatów	dom wraz z oficyną, ul. Wojska Polskiego	194	2004-12-14

Powiatowy program opieki nad zabytkami Powiatu Gryfickiego na lata 2020-2023

			52,52a		
154	Trzebiatów	Trzebiatów	dom, ul. Wojska Polskiego 39	193	2004-12-14
155	Trzebiatów	Trzebiatów	dom, ul. Słowackiego 6	192	2004-12-14
156	Trzebiatów	Trzebiatów	zespół d. zakładu dla obłąkanych (Jaromin) (otoczenie)	169	2004-06-15
157	Trzebiatów	Trzebiatów	kamieniczka, ul. Słowackiego 10	155	2003-12-22
158	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, ul. Słowackiego 4-5	154	2003-12-22
159	Trzebiatów	Trzebiatów	dom ul. Sienkiewicza 3	229	2005-10-10
160	Trzebiatów	Trzebiatów	pałac /d. klasztor norbertanek/	1574	1957-02-25
161	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, Rynek 15	13	1999-09-23
162	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, Rynek 8	12	1999-09-23
163	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, Rynek 2	11	1999-09-23
164	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, ul. Wojska Polskiego 63	1633	1957-02-01
165	Trzebiatów	Trzebiatów	most drogowy nad rzeką Regą, ul. Dworcowa	1597	1994-03-04
166	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, ul. Wojska Polskiego 60	1598	1987-03-25
167	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, ul. Wojska Polskiego 64	1596	1965-12-22
168	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica z oficyną, ul. Słowackiego 1	1635	1965-12-22
169	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, Rynek 32	1565	1965-12-22
170	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, Rynek 30	1557	1965-12-22
171	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, Rynek 14	1572	1965-12-22
172	Trzebiatów	Trzebiatów	kaplica św. Ducha, ul. Wojska Polskiego	1602	1957-02-01
173	Trzebiatów	Trzebiatów	sgraffito na elewacji zew., Rynek 26	211	1957-02-01
174	Trzebiatów	Trzebiatów	ratusz, Rynek 1	1556	1957-02-01
175	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, ul. Wojska Polskiego 58	1601	1957-02-01
176	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, ul. Wojska Polskiego 62	1633	1957-02-01
177	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, ul. Słowackiego 54	1558	1957-02-01
178	Trzebiatów	Trzebiatów	kaplica św. Jerzego ob. dom ul. Kołobrzeska 6	1554	1957-02-01
179	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, Rynek 28	1563	1957-02-01
180	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, Rynek 27	1569	1957-02-01
181	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, Rynek 13	1573	1957-02-01
182	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, Rynek 5	1562	1957-02-01
183	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, Rynek 31	1564	1957-02-01
184	Trzebiatów	Trzebiatów	kamienica, Rynek 7	1571	1965-12-22
185	Trzebiatów	Trzebiatów	sala koncertowo-taneczna, ul. Wojska Polskiego 38	748	2010-10-27
186	Trzebusz	Trzebiatów	kościół św. Józefa	1548	1958-02-22
STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE					
187	Bielikowo	Brojce	grodzisko, AZP 18-13/26, nr stanowiska w miejscowości 1	689	1971-11-10
188	Przybiernowo	Brojce	grodzisko, AZP 20-13/25, nr stanowiska w miejscowości 1	692	1971-11-10
189	Lubieszowo	Gryfice	osada, AZP 20-12/36, nr stanowiska w miejscowości 2	565	1968-12-16
190	Lubin	Gryfice	grodzisko, AZP 21-12/8, nr stanowiska w miejscowości 1	650	1970-11-11
191	Ościęcín	Gryfice	grodzisko, AZP 22-10/47, nr stanowiska w miejscowości 2	666	1970-12-14
192	Trzygłów	Gryfice	grodzisko, AZP 21-11/25, nr stanowiska w miejscowości 1	667	1970-12-22
193	Witno	Gryfice	grodzisko, AZP 19-10/49, nr stanowiska w miejscowości 1	693	1971-11-10
194	Witno	Gryfice	osada, AZP 19-10/48, nr stanowiska	694	1971-11-10

Powiatowy program opieki nad zabytkami Powiatu Gryfickiego na lata 2020-2023

			w miejscowości 2		
195	Cerkwica	Karnice	kurhan, AZP 18-11/18, nr stanowiska w miejscowości 1	743	1972-12-15
196	Mojszewo	Karnice	kurhan, AZP 18-11/23, nr stanowiska w miejscowości 5	744	1972-12-15
197	Modlimowo	Karnice	grodzisko, AZP 19-10/23, nr stanowiska w miejscowości 1	691	1971-11-10
198	Skalno	Karnice	grodzisko, AZP 16-11/5, nr stanowiska w miejscowości 1	735	1972-10-02
199	Kocierz	Płoty	krąg kultowy, AZP 22-12/4, nr stanowiska w miejscowości 3	770	1976-04-16
200	Płoty	Płoty	grodzisko, AZP 22-12/23, nr stanowiska w miejscowości 2	651	1970-11-11
201	Wyszobór	Płoty	grodzisko, AZP 21-12/28, nr stanowiska w miejscowości 1	652	1970-11-12
202	Śliwin	Rewal	grodzisko, AZP 17-10/10, nr stanowiska w1 miejscowości 2	745	1972-12-15
203	Gąbin	Trzebiatów	cmentarzysko kurhanowe, AZP 18-12/11, nr stanowiska w miejscowości 1	1332	1997-02-06
204	Gołańcz Pomorska	Trzebiatów	grodzisko, AZP 17-14/11, nr stanowiska w miejscowości 1	733	1972-10-03
205	Trzebiatów	Trzebiatów	grodzisko, AZP 17-12/81, nr stanowiska w miejscowości 2	734	1972-10-02
206	Trzebiatów	Trzebiatów	cmentarzysko, AZP 17-12/83, nr stanowiska w miejscowości 3	750	1972-12-18
207	Trzebiatów	Trzebiatów	osada, cmentarzysko, miejsce kultowe, AZP 17-12/82, nr stanowiska w miejscowości 1	749	1972-12-18

5.4.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z art. 3 pkt 1 i 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek ruchomy to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.

Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków podlegają ochronie konserwatorskiej wynikającej z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Właściciel lub posiadacz zabytku ruchomego zobowiązany jest między innymi do:

- zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie,
- zapobiegania zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków,
- udaremniania niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków,
- przeciwdziałania kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę.
- kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków,
- uwzględnienia zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Jedną z podstawowych form ochrony ppoz. zabytków ruchomych jest ich wyposażenie w specjalistyczne urządzenia techniczne (np. systemy sygnalizacji pożaru, stałe czy półstałe instalacje gaśnicze,

Powiatowy program opieki nad zabytkami Powiatu Gryfickiego na lata 2020-2023

sieci hydrantowe). Szczególna rola przypada systemom sygnalizacji pożarowej, bowiem ich zadaniem jest wykrycie zagrożenia (pożaru) w jego wczesnej fazie. Dzięki temu możliwe jest szybkie podjęcie interwencji i zminimalizowanie strat.

Najcenniejsze zabytki ruchome z terenu powiatu gryfickiego wpisane są do rejestru zabytków ruchomych (Tabela nr 2). Stanowią one głównie wyposażenie i wystrój obiektów sakralnych. Jednak ze względów bezpieczeństwa nie publikuje się szczegółowych danych dotyczących tych obiektów.

Tabela nr 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie powiatu gryfickiego

LP.	GMINA	MIEJSCOWOŚĆ	MIEJSCE PRZECHOWYWANIA	ILOŚĆ (elementów wyposażenia i wystroju)	REJESTR ZABYTKÓW „B” - NOWY NUMER	DECYZJA NUMER	DATA WPISU
1	Brojce	Bielikowo	kościół Chrystusa Króla	1	166	Kl.3/5330/25/88	1988-09-26
2	Brojce	Brojce	kościół NSPJ	1	165	Kl.3-5330/24/88	1988-09-26
3				7	232	Kl-V-0/82/58	1958-09-14
4				5	247	Kl-V-0/17/58	1958-02-22
5	Brojce	Kielpino	kościół św. Apostołów Piotra i Pawła	2	152	Kl.3/5330/26/88	1988-10-24
6				1	153	Kl.3-5330/27/88	1988-10-24
7				1	192	Kl.I.5330/15/82	1982-11-15
8	Brojce	Kielpino	kościół św. Apostołów Piotra i Pawła	20	192	Kl.I.5330/15/82	1982-11-15
9	Gryfice	Gryfice	kościół Wniebowzięcia NMP	18	119	Kl-V-0/201/57	1957-01-19
10				25	253	Kl-V-0/193/56	1956-12-15
11	Gryfice	Łopianów	kościół Niepokalanego Serca Maryi	2	-	Kl-V-0/279/57	1957-10-25
12	Gryfice	Otok	kościół Krzyża Świętego	8	238	Kl-V-0/269/57	1957-10-25
13				3	552	Kl-V-0/270/57	1957-10-25
14	Gryfice	Rybokarty	kościół św. Józefa	19	266	Kl-V-0/78/56	1956-11-12
15	Gryfice	Świeszewo	kościół MB Częstochowskiej	17	47	ZR 4000/03/1-9/B/2005	2005-04-28
16	Gryfice	Witno	kościół św. Stanisława Kostki	29	248	Kl-V-0/20/58	1958-03-27
17	Karnice	Cerkwica	kościół NSPJ	24	243	Kl-V-0/21/58	1958-03-27
18	Karnice	Ciećmierz	kościół Zwiastowania NMP	22	250	Kl-V-0/4/58	1958-01-28
19	Karnice	Karnice	kościół św. Stanisława Kostki	7	254	Kl-V-0/240/57	1957-02-28
20	Karnice	Karnice	kościół św. Stanisława Kostki	5	59	ZR/4000/03/08/1-4/SŁ/2006	2006-05-22
21	Karnice	Konarzewo	kościół Niepokalanego Poczęcia NMP	13	181	Kl.3-5330/11/88	1988-09-14
22	Płoty	Natolewice	kościół Niepokalanego Serca NMP	1	61	ZR 4000/05/1-1/SŁ/2006	2006-07-08
23	Płoty	Mechowo	kościół św. Andrzeja Boboli	10	229	Kl/KZ/V-0/7/57	1959-08-17
24	Płoty	Płoty	kościół Przemienienia Pańskiego	2	384	KL-V-0/244/57	1957-02-28
25	Rewal	Trzęsacz	kościół Miłosierdzia Bożego	10	64	ZR4000/11/1-10/B/2007	2006-12-29
26	Trzebiatów	Trzebiatów	kościół Macierzyństwa NMP	2	110	PSOZ/Sz-n/5330/09/94	1994-11-18
27	Trzebiatów	Roby	kościół Niepokalanego Serca NMP	15	240	Kl-V-0/27/58	1958-02-18
28	Trzebiatów	Włodarka	kościół Podwyższenia Krzyża Świętego	11	241	Kl-V-0/28/58	1958-06-18
29	Trzebiatów	Sadlno	kościół MB Częstochowskiej	1	242	Kl-V-0/13/58	1958-02-18
30	Trzebiatów	Gosław	kościół Chrystusa Króla	2	245	Kl-V-0/11/58	1958-02-22
31	Trzebiatów	Trzebusz	kościół św. Józefa	8	246	Kl-V-0/15/58	1958-02-22

Powiatowy program opieki nad zabytkami Powiatu Gryfickiego na lata 2020-2023

32	Trzebiatów	Kłodkowo	kościół MB Królowej Świata	4	256	KI-V-0/200/57	1957-01-19
33	Trzebiatów	Trzebiatów	kościół Macierzyństwa NMP	10	267	KI-V-0/177/56	1956-10-02
34	Trzebiatów	Trzebiatów	ul. Kilińskiego 83	1	577	ZR.5131.02.2017.I W	2017-03-28

6.5. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa, które są uznane za część własnego dziedzictwa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki. Jest to rodzaj dziedzictwa, które jest przekazywane z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne obejmuje: tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako narzędzie przekazu, spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, także umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem.

Obowiązkiem władz samorządowych jest podjęcie działań mających na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie, wzmacnianie i przekazywanie, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną, jak również rewitalizację różnych aspektów tego dziedzictwa. Niestety dziedzictwo niematerialne stosunkowo od niedawna podlega ochronie prawnej, stąd z reguły, w większości regionów nie prowadzono nad nim szczegółowych badań.

Skomplikowana historia Ziemi Odzyskanych, na których zlokalizowany jest powiat gryficki i całkowita wymiana ludności po 1945 r., pozbawiła region ciągłości kulturowej. W ramach akcji osiedleńczej na jego terenie pojawili się przybysze głównie z Kresów Wschodnich i z Polski centralnej. Nowi mieszkańcy z trudem wrastali w obcy krajobraz, nie przyswajali obcego dziedzictwa kulturowego. Polonizacja, wspierana polityką propagandową państwa, oznaczała niszczenie wszelkich przejawów minionego dziedzictwa regionu, również usuwanie historycznych nazw miejscowych i geograficznych, jeśli nie miały słowiańskiego rodowodu. Zaginęły miejscowe tradycje, pojawiły się zwyczaje i tradycje przywiezione z miejsc rodzinnych nowych mieszkańców. W efekcie wymieszania obyczajów przywiezionych z różnych regionów II Rzeczypospolitej, z których żadne nie zdołało zdominować innych, powstał konglomerat kulturowy, który z biegiem czasu ulega coraz większej stabilizacji.

W wyniku zmian ustrojowych po 1989 r. nastąpił czytelny wzrost zainteresowania historią lokalną i szeroko pojętym dziedzictwem kulturowym, jako stanowiącymi elementy budowy tożsamości mieszkańców „małej ojczyzny”.

W zakresie ochrony dziedzictwa niematerialnego Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego podkreśla najistotniejszy przejaw tradycji niematerialnej z czasów książęcych – średniowieczny herb Pomorza Szczecińskiego: czerwony gryf na białym polu, przyjęty urzędowo dla całego obszaru Pomorza w 1881 r. Motyw gryfa, głęboko zakorzeniony w tożsamości kulturowej regionu, odnaleźć można również w herbach rodzin szlacheckich, niegdyś żyjących na Pomorzu, a także herbach miast również na terenie powiatu gryfickiego: Płoty, Gryfice i Trzebiatów.

Na historycznym pochodzeniu opiera się nazwa Gryfic. Najstarsze jej zapisy jej to: Griphemberch (1264), Gryphenberge (1277 r.) i ostateczna forma niemiecka Greifenberg (Gryfiogóra). Forma wywodzi się od niemieckiego wyrazu Greif, tj. gryf, z końcówką „berg” (góra) i wiąże się z herbem fundatora. Dzisiejsza nazwa jest nowa i została dostosowana do nazewnictwa polskiego. Powojenne nazwy przejściowe: Zagórze, Gryfów nad Regą. Z kolei historyczny herb nawiązuje do niemieckiej nazwy miasta i jego fundatora – księcia pomorskiego Warcisława III.

W wypadku Płotów nazwa miasta ma źródłosłów słowiański i wywodzi się od słowa *plot*, oznaczającego palisadę wokół miejsca warownego. Historyczne nazwy miejscowości to: „*Plota*”, „*Plot*”, „*Plote*”, „*Plate*”, „*Plathe*” – do 1945 r. Podobnie jak herb miasta, w którym na białej tarczy umieszczony jest pełnopostaciowy czerwony gryf – dziedzictwo to podlega ochronie.

Podobnie nazwa regionu: Pomorze, która wykracza swym zasięgiem poza granice Polski świadczą o wielonarodowym i wieloetnicznym charakterze dziedzictwa kulturowego. Historyczne Pomorze, zwane dawniej Hinterpommern, w swoich dziejach należało do Księstwa Pomorskiego, Brandenburgii, Szwecji, Prus i Polski, stąd np. pozostałości w nazewnictwie geograficznym i miejscowym.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami Województwa Zachodniopomorskiego zwraca uwagę również na miejsca historyczne, które z racji wydarzeń jakie się na nich rozegrały, winny być objęte opieką i ochroną. Spośród nich kilka obejmuje teren powiatu gryfickiego:

– Stargard – Szczecin – Chociwel – Swobnica – Gryfino – Trzebiatów – Kołobrzeg: wojny ze Szwecją w XVII i XVIII w.;

– Szczecin – Kołobrzeg – Stargard – Maszewo – Nowogard – Trzebiatów – Szczecinek – Miastko: wojny napoleońskie;

– Miejsca historycznie związane z postaciami historycznymi, które związane były z terenem powiatu. W Trzebiatowie byli to np.: święty Otton – biskup z Bambergu, misjonarz, inicjator budowy pierwszego kościoła w Kłodkowie; księżna Anastazja – córka księcia polskiego Mieszka III Starego, teolog Jan Bugenhagen – propagator nauk Lutera, Karl Friedrich Schinkel – wybitny architekt i malarz, który podczas pobytu w 1809 r. w Trzebiatowie wykonał szereg rysunków, zbierając materiał do panoramy miasta zleconej przez Fryderyka Wilhelma III, Lyonel Feininger (1871-1956) – malarz, zauroczony nadmorskim Mrzeżynem, gdzie bywał w latach 1924-1935.

Na to międzynarodowe dziedzictwo kulturowe odgrywające ogromną rolę w kształtowaniu materialnego wizerunku regionu, nałożyło się bogactwo tradycji przyniesionych przez powojennych migrantów. Współistnienie wielu kultur doprowadziło do powstania kultury współczesnej, co czytelne jest np. w języku całego regionu. Gwary osadników nawarstwiały się i mieszały się ze sobą. Doprowadziło to do integracji językowej, w wyniku której powstała polszczyzna ogólna z niewielkimi elementami gwarowymi różnej genezy, w zależności od pochodzenia jej użytkowników.

Podobnie jak na terenie całego kraju, przez mieszkańców i kościoły kultywowana jest tradycja oraz obrzędowość katolicka: uczestnictwo w świętach roku liturgicznego (Wielkanoc, Boże Ciało, Boże Narodzenie i wiele innych), dbałość o miejsca kultu: kościoły, kapliczki i krzyże przydrożne oraz nagrobki na cmentarzach, zwyczaj pielgrzymowania do sanktuariów. Z obrządkami kościelnymi wiążą się również uroczystości patriotyczne, które zwykle posiadają oprawę religijną. Drugim torem bieżą uroczystości związane z porami roku, często powiązane z uroczystościami kościelnymi, jak np. dożynki gminne.

Wydarzenia kulturalne odbywające się cyklicznie na terenie powiatu:

- Dni Gryfic,
- Dni Powiatu Gryfickiego – Krainy Gryfitów,
- Dni Trzebiatowa – Święto Kaszy w Trzebiatowie,
- Dni Wybrzeża Rewalskiego,
- Międzynarodowe Zawody Strażackie Sikawek Konnych w Trzebiatowie,
- Święto Ottona z Bambergi.

5.5. Gminne ewidencje zabytków i Gminne programy opieki nad zabytkami na terenie powiatu

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy (powiatu). Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jednostki samorządu terytorialnego mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie” oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków”. Do obowiązków nałożonych przez ustawę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”, czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., Nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające ww. rozporządzenie.

Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków planowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. Uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków w odniesieniu do ww. ustawy obiektów prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego (art. 53. ust. 4 pkt 2, art. 60 ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r.) oraz na etapie wydania decyzji o pozwoleniu na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego (art. 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane). Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

O zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty wójt (burmistrz, prezydent miasta) zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków. Ponadto Wójt (burmistrz, prezydent miasta) o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 8, 9 pkt. 1, 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru zabytków, a także jego nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna.

Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie innych ustaw (Dz. U. 2010 r. Nr 75, poz. 474) istotnie wzmacnia rangę gminnej ewidencji zabytków, poprzez między innymi obowiązek uzgadniania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków projektów decyzji o ustaleniu warunków zabudowy i zagospodarowania terenu (WZIZT) oraz projektów budowlanych dotyczących obiektów ujętych między innymi w gminnej ewidencji zabytków.

Podstawą do sporządzenia Gminnego programu opieki nad zabytkami jest opracowana gminna ewidencja zabytków.

Stan opracowania gminnych ewidencji zabytków oraz Gminnych programów opieki nad zabytkami jest bardzo zły. Cztery gminy mają opracowaną gminną ewidencję zabytków, jednak wymagają one aktualizacji, gdyż część obiektów mogła zostać wyburzona lub zmodernizowana, tracąc swoje walory. Natomiast jeśli chodzi o Gminne programy opieki nad zabytkami trzy gminy ma je opracowane, jednak wszystkie są już nieaktualne, w tym jedna gmina jest w trakcie aktualizacji. Taki stan nie jest korzystny dla ochrony i opieki nad zabytkami, a przede wszystkim dobrego zarządzania tym zabytkowym zasobem przez poszczególne gminy (Tabela nr 3).

Tabela nr 3. Stan opracowanych gminnych ewidencji zabytków oraz Gminnych programów opieki nad zabytkami na terenie powiatu gryfickiego

LP.	GMINA	GINNA EWIDENCJA ZABYTEKÓW	GINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTEKAMI
1	Brojce	BRAK	BRAK
2	Gryfice	opracowany w 2014 r.	nieaktualny – opracowany na lata 2014-2017
3	Karnice	BRAK	BRAK
4	Płoty	opracowany w 2014 r.	nieaktualny – opracowany na lata 2012-2016
5	Rewal	opracowany w 2013 r.	BRAK
6	Trzebiatów	opracowany w 2008 r.	opracowany na lata 2014-2018, w trakcie aktualizacji

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu – analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników, mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego – silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne – umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

Poniżej przedstawione zostały wyniki analizy SWOT (Tabela nr 4), skoncentrowanej wokół problematyki zarządzania zasobem dziedzictwa kulturowego powiatu gryfickiego. Analiza SWOT wykazuje duży potencjał zasobu zabytkowego powiatu gryfickiego. Ranga zabytków i ich stan poznania pozwalają na

podejmowanie szerokich działań promocyjnych. Stan zachowania i zagospodarowania obiektów wskazuje na konieczność planowego eliminowania zagrożeń. Charakter zagrożeń wynikających głównie z niedoboru środków, a zarazem z presji inwestycyjnej, pozwala na poszukiwanie działań pośrednich – angażowanie środków inwestycyjnych z poszanowaniem wartości dziedzictwa. Zagrożeniem, które należy wyeliminować w pierwszej kolejności, jest niewystarczająca świadomość wartości i potrzeby ochrony posiadanego zasobu dziedzictwa. Ponadregionalne znaczenie części zabytków może być magnesem przyciągającym turystów i inwestorów z zewnątrz, ożywiającym gospodarczo poszczególne obszary. Jednocześnie może być czynnikiem podnoszącym wartość zabytków w oczach społeczności miejscowych. Obiekty o znaczeniu regionalnym mogą być elementem integracji społeczności lokalnych. By nie przeważyły zagrożenia i słabe strony należy dążyć do wzmocnienia działań edukacyjnych i promocyjnych oraz podejmować inicjatywy i programy regionalne.

Dla wykorzystania potencjału gospodarczego i kulturowego zasobu zabytków regionu należy nie dopuszczać do utraty poszczególnych obiektów, przez właściwe gospodarowanie, zabezpieczanie i konsekwentne utrzymywanie nieruchomości. Władze Powiatu powinny tworzyć zachętę dla indywidualnych właścicieli obiektów zabytkowych. Rozbudowana, istniejąca bogata propozycja atrakcji kulturalnych i turystycznych (szlaki, muzea, obiekty do zwiedzania, tereny rekreacyjno-przyrodnicze) powinna być rozwijana komplementarnie, by poszczególne obiekty tworzyły sieć i „zatrzymywały” potencjalnego turystę w regionie. Jednocześnie funkcje obiektów powinny być formułowane również z myślą o społecznościach lokalnych, które w wyniku przekształceń stają się aktywnymi odbiorcami propozycji. Fundamentalne znaczenie ma współdziałanie w zakresie ochrony zabytków, ochrony środowiska naturalnego i krajobrazu. Priorytetem powinny być zintegrowane działania władz samorządowych i społecznych grup nacisku w celu podniesienia jakości przestrzeni publicznej i prywatnej, których integralnym składnikiem będzie dbałość o zachowanie oraz rewaloryzację zabytków i krajobrazu kulturowego regionu.

Tabela nr 6. Analiza SWOT

CZYNNIKI ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE MAJĄCE WPŁYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE POWIATU GRYFICKIEGO	
MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • różnorodny zasób zabytków wyróżniający region; • zachowane rejestrowe obiekty sakralne o wysokiej wartości kulturowej, dwory, pałace, zespoły pałacowo-parkowe oraz cmentarze; • dobry stan techniczny zespołów sakralnych - użytkowanych; • otwartość i przychylność władz samorządowych; • aktywnie działająca Lokalna Grupa Działania „Gryflandia”; • dobrze oznakowane szlaki turystyczne – rowerowe, piesze, wodne; • walory przyrodnicze powiatu – obszary objęte ochroną; • walory turystyczne regionu (tereny chronione, dziedzictwo historyczne); • aktywnie działające na terenie powiatu liczne instytucje, i organizacje zajmujące się promowaniem kultury oraz muzea; • bogata oferta imprez oraz wydarzeń o charakterze 	<ul style="list-style-type: none"> • ograniczona współpraca pomiędzy samorządami i powiatem (brak identyfikacji gmin z powiatem, brak wspólnej oferty promocyjno-turystycznej); • niedostateczny stan zachowania znacznej części obiektów zabytkowych i postępujący proces ich niszczenia; • brak wystarczających środków finansowych na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych; • migracja i związane z tym zatracenie więzi z regionem; • zniekształcenie zespołów zabudowy historycznej poprzez wprowadzenie nowej zabudowy, nieliczącej się z lokalną tradycją, architekturą i historycznymi uwarunkowaniami; • zły stan techniczny większości zespołów rezydencjonalno-parkowych i zespołów zabytkowej zieleni, zwłaszcza pozostałości parków krajobrazowych – niewłaściwe użytkowanie, niekontrolowana wycinka starodrzewu; • niewystarczające środki finansowe w budżecie

Powiatowy program opieki nad zabytkami Powiatu Gryfickiego na lata 2020-2023

<p>kulturalnym: koncerty, wystawy, przeglądy, plenery malarskie;</p> <ul style="list-style-type: none"> • dobra sieć połączeń kolejowych i autobusowych umożliwiająca dojazd; • istnienie turystycznych obszarów, jako podstawy do kreowania zintegrowanych produktów turystycznych. • Morze Bałtyckie na terenie powiatu. 	<p>powiatu na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego;</p> <ul style="list-style-type: none"> • niski stopień wykorzystania potencjału turystycznego do budowania produktów turystycznych – brak produktów turystycznych; • słabe wykorzystanie potencjału do rozwoju agroturystyki. • niewielka ilość opracowanych gminnych ewidencji zabytków i Gminnych programów opieki nad zabytkami; • brak uchwały w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.
<p>SZANSE</p>	<p>ZAGROŻENIA</p>
<ul style="list-style-type: none"> • wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo -budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych; • potencjał do rozwoju różnych form turystyki; • kreatywność inwestorów turystycznych; • poprawa dostępności do zabytków przez wprowadzanie nowoczesnych, bazujących na technologiach internetowych systemów informacji turystycznej; • nadmorskie położenie części powiatu jako atut przy zagospodarowaniu terenu; • potencjał dla rozwoju produktów regionalnych; • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej; • wykorzystanie walorów przyrodniczych i zasobów kulturowych dla rozwoju turystyki; • rozszerzenie i polepszenie bazy noclegowej i gastronomicznej; • rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa; • rozwój działalności gospodarczej o charakterze turystycznym na bazie dziedzictwa kulturowego; • zatrzymanie degradacji substancji zabytkowej i poprawa estetyki miejscowości; • zwiększenie technologicznych możliwości prezentowania i promowania oferty kulturalnej miasta w otoczeniu; 	<ul style="list-style-type: none"> • nadmierna komercjalizacja zabytków, która oddala je od społeczeństwa lokalnego; • presja inwestorów na przebudowę (często niewłaściwą ze stanowiska konserwatorskiego) i zmianę funkcji zespołów i obiektów zabytkowych; • zagrożenie dla budownictwa drewnianego(mieszkalnego i inwentarskiego) poprzez wyludnianie terenów wiejskich , migrację do nowych ośrodków mieszkaniowych ub wypieranie starych budynków nowym; • zanieczyszczenie środowiska związane ze zwiększoną liczbą pojazdów; • niewystarczający nadzór nad zabytkami ze strony instytucji do tego powołanych; • tworzenie strategii bez mechanizmów ich efektywnego wdrażania; • brak dostatecznych środków na skuteczną ochronę zabytków i zabezpieczenie zabytków oraz edukację w tej dziedzinie; • pogarszający się stan techniczny ze względu na wysokie koszty prac konserwatorskich; • niewłaściwe prowadzenie prac budowlanych, konserwatorskich, niezgodnie ze sztuką budowlaną.

<ul style="list-style-type: none"> • wzrost znaczenia regionalizmu, odrębności kulturowych, twórczości ludowej(swoistego rodzaju powrót do korzeni). 	
---	--

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami

PPOnZ służy ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w różnych dziedzinach życia społecznego powiatu. Realizacja wyznaczonych celów wymaga przede wszystkim zmiany w świadomości, szczególnie w obszarze odpowiedzialności, jednostki samorządu terytorialnego, podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych, które odpowiadają za ochronę środowiska kulturowego i naturalnego, za ład i zagospodarowanie przestrzenne, a także wyznaczone kierunki rozwoju miasta. Ważne jest także, aby właściciele zabytkowych obiektów zmienili swoje podejście, przyczyniając się w ten sposób do poprawy stanu zachowania wszelkich dóbr środowiska kulturowego i naturalnego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele PPOnZ, do których należą:

- włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
- zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

PPOnZ jest programem kierunkowym, uwzględniającym także założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu gryfickiego. Wyznacza w zamierzeniu cele, których realizacja powinna doprowadzić w przyszłości do zmiany wizerunku powiatu.

W PPOnZ wyznaczono dwa priorytety, kierunki działań oraz zadania. Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania PPOnZ. Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze powiatu sprawozdania z częściowego wykonania PPOnZ. Wykonanie takiego sprawozdania, powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji PPOnZ, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania PPOnZ oraz efektywność ich wykonania. Sposób weryfikacji zadań został ujęty w ostatniej kolumnie w Tabeli nr 7 i 8.

Realizacja zadań wyznaczonych w PPOnZ wymaga zaangażowania władz oraz pracowników samorządowych odpowiedzialnych za sprawy związane z ochroną i opieką nad zabytkami. W realizacji zadań z zakresu ochrony zabytków bardzo korzystne jest przekazanie kompetencji dotyczących opieki nad zabytkami określonym, odpowiedzialnym osobom, w każdej z gmin i w powiecie. Opracowanie ogólnych zasad współpracy na poziomie gmin i powiatu jest niezbędnym elementem dla sprawnego funkcjonowania ochrony zabytków na terenie powiatu.

W związku z wyznaczonymi celami głównymi samorząd w kwestii dziedzictwa kulturowego powinien kierować się następującymi priorytetami:

PRIORYTET I: Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego powiatu gryfickiego.

PRIORYTET II: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców powiatu gryfickiego.**Tabela nr 7. Kierunki działań i zadania w ramach Priorytetu nr I**

PRIORYTET I: Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego powiatu gryfickiego.		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.	Ustanawianie przez Starostę na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków społecznych opiekunów zabytków, prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków, wydawanie osobom fizycznym legitymacji społecznego opiekuna zabytków, wydawanie zaświadczeń osobom prawnym lub innym jednostkom organizacyjnym nieposiadającym osobowości prawnej, pełniącym funkcję społecznego opiekuna zabytków.	czy wyznaczono opiekunów, ilu, ilość wydanych zaświadczeń, czego dotyczyły
	Umieszczanie przez Starostę w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków na obiekcie zabytkowym nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków, znaku informującego o tym, że zabytek ten podlega ochronie.	czy umieszczono znaki, ile i gdzie
	Stały monitoring oraz aplikowanie o środki z programów wspierających rewitalizację obiektów zabytkowych oraz ochronę dziedzictwa kulturowego.	czy aplikowano o środki, na co, czy pozyskano fundusze i ile
	Opracowanie uchwały w sprawie udzielania dotacji na w sprawie zasad udzielania dotacji celowych na prace konserwatorskie i restauratorskie przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków.	ilość złożonych wniosków, ilość przekazanych środków, na jakie obiekty, zakres prac, czy uaktualniono uchwałę
	Zintensyfikowanie działań w kierunku znalezienia gospodarza dla obiektu zespołu pałacowego z parkiem w Płotach (tzw. Nowy Zamek) lub podjęcie prac w celu zagospodarowania unikatowego obiektu.	czy znaleziono gospodarza lub zagospodarowano teren, w jakiej formie, z kim współpracowano
	Prowadzenie okresowych kontroli stanu zachowania obiektów zabytkowych stanowiących własność powiatu (Tabela nr 7), w celu wytypowania najbardziej zagrożonych, wymagających niezbędnych remontów, na tej podstawie opracowanie planu remontów.	ile i jakie obiekty wytypowano do remontów/konserwacji, planowany zakres prac, jakie działania zrealizowano, z jakich funduszy, wartość poniesionych środków
	Utrzymanie obiektów zabytkowych we właściwym stanie technicznym i estetycznym oraz prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych, stanowiących własność powiatu.	
	Okresowa aktualizacja Planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.	czy Plan jest aktualizowany
Podjęcie działań mających na celu podniesienie atrakcyjności	Promowanie istniejących wartości krajobrazowych powiatu oraz atrakcyjnych przestrzeni widokowych, w tym ochrona historycznego tła krajobrazowego.	jakie zaplanowano/ podjęto/ zrealizowano zadania, ilość oznaczonych obiektów zabytkowych, dróg, tras

Powiatowy program opieki nad zabytkami Powiatu Gryfickiego na lata 2020-2023

krajobrazu kulturowego powiatu na potrzeby edukacyjne, społeczne i turystyczne.		turystycznych, z kim współpracowano, jakich obiektów dotyczyły działania, wartość poniesionych środków
	Współpraca z organizacjami turystycznymi w zakresie ustalenia potrzeb rozwoju bazy turystycznej i propagowania walorów powiatu oraz rozwinięcia informacji turystycznej w miejscach najliczniej uczęszczanych przez turystów.	jakie podjęto działania, z kim, czego dotyczyły, co zaplanowano, czy utworzono informację turystyczną, w jakiej formie
	Stały monitoring oraz aplikowanie o środki z programów wspierających rewitalizację obiektów zabytkowych oraz ochronę dziedzictwa kulturowego.	forma monitoringu, czy aplikowano o środki, czy udało się je pozyskać, czy procedura trwa
Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.	Podnoszenie poziomu wykształcenia pracowników Starostwa Powiatowego zatrudnionych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego, poprzez przeprowadzanie odpowiednich szkoleń.	ilość przeprowadzonych szkoleń dla pracowników, ilość osób uczestniczących, czego dotyczyły szkolenia

Tabela nr 8. Zadania w ramach Priorytetu nr II

PRIORYTET II: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców powiatu gryfickiego.		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	ZADANIA	SPOSÓB WERYFIKACJI
Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu.	Wydawanie materiałów, publikacji, folderów dotyczących zabytków w powiecie oraz wspieranie wydawania niekomercyjnych niskonakładowych wydawnictw (katalogów, przewodników, albumów, widokówek, kalendarzy i innych wydawnictw prezentujących środowisko kulturowe powiatu.	ilość wydanych materiałów, w jakiej postaci, czego dotyczyły, z kim współpracowano
	Upowszechnianie wiedzy o zasobach kulturowych i przyrodniczych powiatu, a także o jego walorach turystycznych na stronie internetowej powiatu oraz w innych dostępnych środkach masowego przekazu.	jak upowszechniano wiedzę, gdzie, czy i co zamieszczono na stronie www, ilość odsłon
	Opracowanie interaktywnej mapy powiatu z naniesioną lokalizacją obiektów zabytkowych, ułatwiającej dotarcie do wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego.	czy opracowano mapę, ilość poniesionych środków, ilość odsłon
	Opracowywanie sprawozdań z realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami przy ścisłej współpracy z gminami z terenu powiatu oraz udostępnianie sprawozdania do publicznej wiadomości.	czy i ile opracowano sprawozdań, czy uczestniczyły w tym gminy powiatu, które, czy udostępniono dokument, gdzie, ilość odsłon
Edukacja i popularyzowanie	Wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych	jakie wydano publikacje, foldery, przy jakich brano

Powiatowy program opieki nad zabytkami Powiatu Gryfickiego na lata 2020-2023

wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym powiatu.	problematyce dziedzictwa kulturowego powiatu.	udział w współtworzeniu, czego dotyczyły, ich nakład, gdzie się ukazały, wysokość poniesionych środków
	Wspieranie działalności edukacyjnej skierowanej do młodzieży szkolnej poprzez organizowanie dla niej konkursów szkolnych i odpowiednich zajęć popularyzujących historię powiatu oraz jej zabytki oraz wspieranie ich realizacji.	jakie podjęto działania, gdzie, czego dotyczyły, ilość osób biorących udział, jak wspierano realizację, wysokość poniesionych środków
	Wspieranie działań i ścisła współpraca z organizacjami pozarządowymi działającymi w sferze ochrony zabytków.	jakie działania podjęto, jakie zaplanowano, w jakim kierunku, z kim, wysokość poniesionych środków
	Aktywna współpraca z mediami w celu promocji zabytków oraz upowszechniania działań związanych z opieką na zabytkami.	jak wyglądała współpraca, z kim, w jakim zakresie, czego dotyczyła, czy będzie kontynuowana

8. Instrumentarium realizacji Powiatowego programu opieki nad zabytkami

PPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno-prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym PPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

• **instrumenty prawne**, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:

- wpis do rejestru zabytków,
- decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- ustawa o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw,
- ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
- ustawa Prawo budowlane,
- ustawa Prawo ochrony środowiska,
- ustawa o ochronie przyrody,
- ustawa o gospodarce nieruchomościami,
- ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
- ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

• **instrumenty finansowe:**

- finansowanie prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością powiatu,
- korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
- współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego” (PPP).

• **instrumenty społeczne:**

- prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego powiatu,
- edukacja kulturowa,
- pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego,
- współdziałanie z organizacjami społecznymi,
- działanie Społecznych opiekunów zabytków.

• **instrumenty koordynacji:**

- realizacja projektów i programów powiatu dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu (np. strategia rozwoju powiatu, plany rozwoju lokalnego, programy rozwoju infrastruktury powiatu, programy ochrony środowiska przyrodniczego, programy prac konserwatorskich, studia i analizy, koncepcje, plany rewitalizacji),
- współpraca z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego.

• **instrumenty kontrolne:**

- oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym powiatu,
- sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji PPOnZ oraz aktualizacja PPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania,
- monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego,
- prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji PPOnZ.

9. Źródła finansowania Powiatowego programu opieki nad zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega między innymi na zapewnieniu warunków do dokumentowania zabytku, popularyzacji wiedzy o nim, prowadzeniu prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych oraz utrzymaniu zabytku i jego otoczenia w jak najlepszym stanie. Finansowanie tych działań jest obowiązkiem nie tylko właściciela zabytku, lecz także każdego podmiotu mającego tytuł prawny do zabytku, a więc trwałych zarządców, użytkowników wieczystych. Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze powiatu z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów GPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

• **źródła krajowe:**

- dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- dotacje wojewódzkie, powiatowe,
- Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
- Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW),

- programy operacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- fundusze od fundacji,
- Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków,
- Fundusz Kościelny.

• **źródła zagraniczne:**

- źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych,
- źródła z programu Polska Cyfrowa PO PC 2014 – 2020,
- źródła pozaunijne – Mechanizm Norweski i Mechanizm Finansowy EOG.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
- zabezpieczenie, zachowanie i utwalenie substancji zabytku,
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych,
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

• **Dotacje Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków** – dla każdego obiektu położonego na terenie województwa zachodniopomorskiego, wpisanego do rejestru zabytków, możliwe jest udzielenie dotacji na prace remontowe i konserwatorskie, przez Zachodniopomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Dotacje pochodzą z budżetu państwa. Zagadnienia dotyczące udzielania dotacji ze środków publicznych reguluje ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. Nr 162 z 17 września 2003 r., ze zm.) o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz rozporządzenie Ministra Kultury w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. Nr 112 poz. 940 z 6 czerwca 2005 r. ze zm.).

• **Dotacje wojewódzkie i powiatowe**

Dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje Urzędu Marszałkowskiego Województwa Zachodniopomorskiego – Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego z budżetu Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego przyznawane są środki na dotacje celowe na mocy uchwały nr III/39/15 Sejmiku Województwa Zachodniopomorskiego z dnia 27 stycznia 2015 r. w sprawie określenia trybu i zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków położonym na obszarze województwa zachodniopomorskiego (Dz. Urz. Woj. Zachodniopomorskiego z dnia 12 lutego 2015 r., poz. 466 ze zm.).

• **Konkurs „Zabytek Zadbany”**

„Zabytek Zadbany” jest corocznym konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 r. podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Obiekty można zgłaszać w 6 kategoriach:

- 1) Utrwalenie wartości zabytkowej obiektu,
- 2) Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu (w tym założenia dworskie i pałacowe),
- 3) Adaptacja obiektów zabytkowych,
- 4) Architektura i budownictwo drewniane,

- 5) Architektura przemysłowa i budownictwo inżynierskie,
- 6) Kategoria specjalna: właściwe użytkowanie i stała opieka nad zabytkiem.

• **Fundusz Termomodernizacji i Remontów**

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię cieplną.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów obejmuje dwa główne moduły – wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

• **Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)**

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych. W oparciu o Wspólną Strategię działania Narodowego Funduszu i wojewódzkich funduszy ochrony środowiska i gospodarki wodnej na lata 2013 – 2016 z perspektywą do 2020 r., realizuje politykę ochrony środowiska w Polsce. Służą temu stabilne przychody, doświadczone kadry oraz wypracowane formy współpracy z beneficjentami.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i ciepłej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

• **Program Kultura – Interwencje**

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Jest on realizowany zgodnie z założeniami Paktu dla Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmocnienia tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

• **Finansowanie z fundacji**

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG, Fundację Orange.

• **Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków**

Dnia 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych

w miejsce grzywien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzone przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów od 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powódzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, czyli naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu będzie dysponował Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

• **Program „Niepodległa” na lata 2017-2021**

Program dotacyjny „Niepodległa”, skierowany do organizacji pozarządowych i samorządowych instytucji kultury, ma wspierać organizatorów obchodów stulecia odzyskania niepodległości, którzy planują przygotowanie wydarzeń lokalnych i regionalnych. Budżet na dofinansowanie działań w ramach tego programu wynosi 6 milionów zł, a pojedynczy wniosek może uzyskać dotację od 8 do 150 tys. zł. Od organizatorów wymagane jest zapewnienie 15% udziału własnego. Rodzaje kwalifikujących się zadań: festiwale, koncerty, spektakle, wytyczenie i oznakowanie szlaków tematycznych i historycznych, tworzenie archiwów historii mówionej i archiwów społecznych, projekty animacyjno-edukacyjne, oparte na interakcji i współdziałaniu, np.: warsztaty, gry terenowe, questy, wystawy wraz z katalogami i publikacje.

• **Fundusz dopłat z Banku Gospodarstwa Krajowego w Warszawie**

Celem rządowego programu bezzwrotnego finansowego wsparcia budownictwa jest zwiększenie zasobu lokali mieszkalnych oraz lokali i pomieszczeń z zakresu pomocy społecznej, służących zaspokajaniu potrzeb osób o niskich i przeciętnych dochodach.

• **Fundusz Kościelny**

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87, z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie.

Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA”, oraz w BIP MSWiA.

9.2. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

• **Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ochrona Zabytków**

Strategicznym celem Programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;

- 2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
- 3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
- 4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

• Program „Infrastruktura kultury”

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

• Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami:

- 1) niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentacja zasobów dziedzictwa archeologicznego z wykorzystaniem metod tradycyjnych i nowoczesnych, m.in. badań powierzchniowych, prospekcji podwodnej, badań geofizycznych, prospekcji lotniczej, skaningu laserowego;
- 2) opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

9.3. Środki europejskie

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

• Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej 2014-2020

Zostały opracowane trzy typy programów: transgranicznych, transnarodowych i międzyregionalnego na lata 2014 – 2020. Zasadniczą różnicą między trzema typami współpracy jest zakres terytorialny, w ramach którego można realizować wspólne przedsięwzięcia:

– obszary przylegające do granic państwowych, w przypadku programów współpracy transgranicznej. Programy transgraniczne służą przede wszystkim budowaniu więzi łączących społeczności po obu stronach granicy. Ich realizacja ma na celu wzmocnienie współpracy poprzez wzrost liczby wspólnych inicjatyw

dotyczących między innymi ochrony środowiska, rozbudowy infrastruktury, wymiany kulturalnej, czy wzajemnych kontaktów młodzieży,

– duże zgrupowania europejskich regionów z kilku lub kilkunastu państw w ramach programów współpracy transnarodowej,

– wszystkie regiony UE w zakresie współpracy międzyregionalnej. Projekty, oparte na współpracy z partnerami zagranicznymi, mogą dotyczyć między innymi kultury, sztuki, turystyki i promocji regionu.

• **Kreatywna Europa**

Kreatywna Europa to nowy program Unii Europejskiej oferujący wsparcie finansowe dla sektorów audiowizualnych, kultury i kreatywnych. Program ten jest realizowany w latach 2014-2020 i zawiera trzy komponenty: MEDIA, KULTURA i część międzysektorową z nowym instrumentem finansowym. Nowe priorytety, które pojawiają się w Kreatywnej Europie, wynikają z analizy obecnej sytuacji sektorów kultury w Europie i problemów, jakie napotykają europejscy artyści. Są to przede wszystkim: budowanie kompetencji sektorów kultury i kreatywnych do skutecznego działania na poziomie ponadnarodowym oraz strategiczne budowanie i rozwój publiczności dla odbioru europejskich dzieł i zwiększanie dostępu do kultury.

Komponent Kultura jest częścią programu Kreatywna Europa skierowaną do instytucji, organizacji i innych podmiotów działających w sektorach kultury i kreatywnych. Jego celem jest promocja europejskiej kultury i sztuki, zwiększanie mobilności artystów i dzieł europejskich, budowanie współpracy kulturalnej na poziomie ponadnarodowym, rozwijanie europejskiej publiczności oraz dostosowywanie sektorów kultury i kreatywnych do technologii cyfrowych i wdrażania innowacji.

• **Program Europa dla Obywateli 2014-2020**

Powyższy program jest kolejnym programem wspólnotowym skierowanym na realizację „miękkich” działań projektowych między innymi w tematyce dziedzictwa kulturowego, którego celem jest zwiększenie świadomości obywateli o historii i integracji europejskiej oraz pomoc w lepszym zrozumieniu polityki UE i jej wpływu na życie codzienne obywateli państw członkowskich.

Celami ogólnymi Programu są:

- rozwijanie obywatelstwa europejskiego przez umożliwienie współpracy i uczestnictwa w budowaniu demokratycznej, różnorodnej kulturowo, otwartej na świat Europy,
- rozwijanie poczucia tożsamości europejskiej opartej na wspólnych wartościach, historii i kulturze, umacnianie poczucia odpowiedzialności za UE wśród obywateli,
- pogłębianie tolerancji i wzajemnego zrozumienia między obywatelami Europy.

Cele ogólne realizowane są na poziomie ponadnarodowym za pomocą celów szczegółowych, do których należy:

- gromadzenie członków społeczności lokalnych z całej Europy w celu wymiany doświadczeń, opinii i wartości,
- wspieranie działań, debat i refleksji na temat obywatelstwa europejskiego i demokracji przy współpracy z europejskimi organizacjami społeczeństwa obywatelskiego,
- przybliżanie Europy obywatelom przez propagowanie europejskich wartości i osiągnięć z zachowaniem pamięci o jej historii,
- zachęcanie obywateli i organizacji obywatelskich we wszystkich krajach do wzajemnych kontaktów umacniających dialog międzykulturowy (jedność w różnorodności), budowanie więzi między „starymi” a nowymi członkami UE.

Program składa się z dwóch obszarów tematycznych: Pamięć i Obywatelstwo europejskie oraz Demokratyczne zaangażowanie i uczestnictwo obywatelskie, które są uzupełnione przez działanie horyzontalne nazwane „waloryzacją”, sprowadzające się do analizy, rozpowszechniania i wykorzystania wyników projektów dofinansowanych z Programu „Europa dla Obywateli”. Minimalna kwota dofinansowania projektu to 60 000 euro, maksymalna 600 000 euro. Wsparcie finansowe Unii nie może przekroczyć 70% całkowitego budżetu. Wnioski mogą składać organizacje badające europejską politykę publiczną (ośrodki analityczne) lub organizacje społeczeństwa obywatelskiego, które przez swoje stałe i regularnie prowadzone działania wnoszą

konkretny wkład w realizację celów programu Europa dla Obywateli, a ponadto spełniają wszystkie następujące wymagania:

- posiadają osobowość prawną co najmniej od czterech lat,
- działają na poziomie europejskim,
- nie są nastawione na zysk,
- mają siedzibę w jednym z krajów członkowskich UE, krajach EFTA i innych, jeśli podpisały one w 2014 r. protokół ustaleń z Komisją Europejską.

• Program operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2014-2020

Program Infrastruktura i Środowisko 2014-2020 to największy program finansowany z Funduszy Europejskich nie tylko w Polsce, ale i Unii Europejskiej. Główne obszary, na które zostaną przekazane środki, to: gospodarka niskoemisyjna, ochrona środowiska, przeciwdziałanie i adaptacja do zmian klimatu, transport i bezpieczeństwo energetyczne oraz ochrona zdrowia i dziedzictwo kulturowe. Budżet programu wynosi ponad 27,4 mld euro z Funduszy Europejskich (FE), czyli ok. 115 mld zł.

Priorytet nr 8. Ochrona dziedzictwa kulturowego i rozwój zasobów kultury – alokacja z FE 467,3 mln euro: inwestycje w ochronę i rozwój dziedzictwa kulturowego oraz zasobów kultury, np. instytucji kultury, szkół artystycznych.

• Polska Cyfrowa PO PC 2014-2020

Projekt programu operacyjnego Polska Cyfrowa przygotowały Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji oraz Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju. Program został przyjęty przez rząd dnia 8 stycznia 2014 r., dnia 5 grudnia 2014 r. przez Komisję Europejską. Celem tego programu jest wykorzystanie potencjału cyfrowego do poprawy jakości życia. Ministerstwo Administracji wychodzi z założenia, że pełne wykorzystanie potencjału nowoczesnych technologii wymaga nie tylko budowy infrastruktury i usług, ale także wspierania kompetencji cyfrowych Polaków.

W ramach programu planuje się realizację czterech osi priorytetowych:

Oś priorytetowa I. Powszechny dostęp do szybkiego Internetu – alokacja UE – 1 020 222 652 EUR.

Cel szczegółowy 1. Wyeliminowanie terytorialnych różnic w możliwości dostępu do szerokopasmowego Internetu o wysokich przepustowościach.

Oś priorytetowa II. E-administracja i otwarty rząd – alokacja UE 949 604 018 EUR.

Cel szczegółowy 2. Wysoka dostępność i jakość e-usług publicznych.

Cel szczegółowy 3. Cyfryzacja procesów back-office w administracji rządowej.

Cel szczegółowy 4. Cyfrowa dostępność i użyteczność informacji sektora publicznego.

Oś priorytetowa III. Cyfrowa aktywizacja społeczeństwa – alokacja UE 145 000 000 EUR.

Cel szczegółowy 5. Zwiększenie stopnia oraz poprawa umiejętności korzystania z Internetu, w tym e-usług publicznych.

Cel szczegółowy 6. Pobudzanie potencjału uzdolnionych programistów dla zwiększenia zastosowania rozwiązań cyfrowych w gospodarce i administracji.

Oś priorytetowa IV. Pomoc techniczna – alokacja UE 57 668 000 EUR.

Cel szczegółowy 7. Wsparcie procesu zarządzania i wdrażania programu.

Cel szczegółowy 8 Informacja, promocja i doradztwo.

• Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (Dz. U. z 2018 r. poz. 1398 z późn. zm.)

Głównym celem ustawy jest zapewnienie skuteczności i powszechnego charakteru działań rewitalizacyjnych, a także ich kompleksowości i wprowadzenia mechanizmów koordynacji. Ustawa określa programowanie, koordynację i tworzenie warunków do realizacji procesu rewitalizacji przez jej interesariuszy jako fakultatywne zadanie własne gminy/powiatu. Głównymi adresatami ustawy są organy samorządu terytorialnego oraz mieszkańcy gmin/powiatu, na terenie których znajdują się obszary zdegradowane i w których prowadzone będą działania rewitalizacyjne.

Obecnie ważnym źródłem finansowania działań rewitalizacji, pokrywającym się z pierwszym okresem obowiązywania ustawy, będą środki europejskich funduszy strukturalnych i inwestycyjnych (głównie EFS,

EFRR oraz dodatkowo środki FS). Umowa Partnerstwa, czyli główny dokument ustanawiający ramy wdrażania środków unijnych w perspektywie budżetowej 2014-2020, wskazuje „miasta i dzielnice miast wymagające rewitalizacji” jako jeden z pięciu tzw. obszarów strategicznej interwencji. Zgodnie z dokonanymi szacunkami, na działania rewitalizacyjne w ramach wybranych priorytetów inwestycyjnych przeznaczona zostanie co najmniej równowartość 25 mld zł. Środki te będą głównie dotyczyły regionalnych programów operacyjnych (RPO). Do tej kwoty należy także doliczyć wkład własny beneficjentów.

• Regionalny Program Operacyjny Województwa Zachodniopomorskiego na lata 2014-2020

Szczegółowy opis priorytetowych na lata 2014-2020 dostarcza informacji dotyczących planowanych źródeł finansowania na zabytki i dziedzictwo kulturowe.

W ramach ochrony dziedzictwa kulturowego wyznaczono priorytet – IV Priorytet: Naturalne otoczenie człowieka, Działanie: Dziedzictwo kulturowe.

Realizacja prac konserwatorskich i restauratorskich, które przez zachowanie historycznej substancji zabytkowej przyczynia się do dostosowania obiektów do celów użytkowych oraz do ich udostępnienia mieszkańcom regionu i turystom. Działanie nakierowane jest na ochronę rodzimego dziedzictwa Pomorza Zachodniego, mającego wysoką wartość historyczną i kulturową, służyć ma zwiększeniu potencjału turystycznego regionu, zwiększeniu miejsc pracy. Wspierane projekty z zakresu prac konserwatorskich i restauratorskich muszą stanowić element szerszej grupy – zespołu, w których poszczególne elementy łączy idea ochrony i popularyzacji rodzimego dziedzictwa kulturowego Pomorza Zachodniego.

Uprawnienie beneficjenci:

- jednostki samorządu terytorialnego, ich związki i stowarzyszenia oraz podmioty podległe jednostki;
- instytucje kultury,
- organizacje pozarządowe,
- kościoły i inne związki wyznaniowe,
- przedsiębiorcy,
- jednostki sektora finansów publicznych.

10. Realizacja i finansowanie z zakresu ochrony zabytków

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane, spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd powiatowy powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- 1) opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest powiat gryficki;
- 2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze powiatu gryfickiego.

Powiat gryficki jest właścicielem (posiada tytuł prawny) 3 obiektów wpisanych jest do rejestru zabytków. Wykaz został przedstawiony w tabeli poniżej (Tabela nr 7). Powiat jako właściciel tych zabytków jest ustawowo zobligowany do opieki nad tymi obiektami, utrzymywania w dobrym stanie technicznym, przeprowadzania remontów i bieżących konserwacji. Niezależnie od zapisów legislacyjnych władze powiatu powinny dołożyć wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów zachęcać do dłuższych pobytów.

Tabela nr 7. Obiekty wpisane do rejestru zabytków, których powiat gryficki jest właścicielem

OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW	
1	Płoty – Zespół zamkowy „nowy” (pałac i park)
2	Trzebiatów, Jaromin – Zespół Zakładu dla Obłąkanych, ob. Dom Pomocy Społecznej
3	Gryfice – Zespół szpitala powiatowego, ul. Kościuszki 71

11. Bibliografia

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
3. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach.
4. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.
5. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane.
6. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska.
7. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody.
8. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami;
9. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej.
10. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie.
11. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach.
12. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.
13. Ustawa z 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej.
14. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem.
15. Materiały udostępnione przez Starostwo Powiatowe w Gryficach.
16. Materiały udostępnione przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Szczecinie.
17. Więckiewicz B., Darzewo historia wsi i zabudowy folwarcznej, Internet: Portal Miłośników Historii Pomorza Zachodniego: <http://www.ziemiagryfa.org.pl/darzewo-historia-wsi-i-zabudowy-folwarcznej/>.
18. Rębkowski M., Biermann F., Klasztor premonstratensów w Białobokach. archeologia i historia. Szczecin 2015.
19. https://www.academia.edu/36985663/Klasztor_w_Bia%C5%82obokach_w_%C5%9Bwietle_archeologii_Das_Kloster_im_Lichte_archaeologischen_Forschungen.
20. Pilch J., Kowalski S., Leksykon zabytków Pomorza Zachodniego i ziemi lubuskiej, Arkady 2012.
21. Porzeziński A., Lubieszewo, gm. Gryfice - wczesnośredniowieczny kompleks osadniczy z VIII-XII wieku n.e., w: Materiały Zachodniopomorskie, Nowa Seriat. VI/VII: 2009/2010, z. 1: Archeologia, s. 123-166.
22. <http://www.mzp.muzeum.szczecin.pl/images/pdf/ns/arch/2009/10.pdf>.
23. Kuczkowski A. i J., Wczesnośredniowieczne grodzisko w Bielikowie.
24. <http://www.ziemiagryfa.org.pl/wczesnosredniowieczne-grodzisko-w-bielikowie/>.
25. Augustyn – Lenzion E., Średniowieczne miasta Pomorza Zachodniego – wynik wpływu różnorodnych czynników, Szczecin 2010.
26. <http://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-article-BPS1-0042-0074>.
27. Witek M., Witek W., Budownictwo folwarczne gminy Brojce, w: Trzebiatów – spotkania pomorskie 2011, Trzebiatów 2011.
28. http://www.bdz.szczecin.pl/images/stories/publikacje/budownictwo_folwarczne_gminy_brojce.pdf.
29. Witek M., Witek W., Charakterystyka budownictwa folwarcznego w gminie Gryfice (architektura niedoceniania , czy niedostrzegana?, Trzebiatów – spotkania pomorskie 2008, Pruszcz Gdański – Trzebiatów 2009 r., Internet: http://www.bdz.szczecin.pl/images/stories/publikacje/Publikacje_2008_-_Charakterystyka_budownictwa_folwarcznego_w_gminie_Gryfice._Architektura_niedoceniana_czy_niedostrzegana.pdf
30. Sikora D., Krajobraz rezydencjonalny – stan zachowania i zagrożenia, w: Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, Nr 32/2016:83-92.
31. <http://www.cultural-landscape.us.edu.pl/images/seria/32/6.sikora.pdf>

32. Korek R.T., Młyny nad Mołstową w powiecie gryfickim. Od pomysłu do przemysłu. Materiały opracowane z okazji obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa 2010 w województwie zachodniopomorskim, Szczecin 2010, s. 97-112.
33. <http://www.ziemiagryfa.org.pl/krotka-historia-mlynow-wodnych-nad-molstowa-w-gminie-brojce/>.
34. Sobisz Z., Parki wiejskie Gminy Brojce, Akademia Pomorska, Słupsk.
35. <http://www.ziemiagryfa.org.pl/parki-wiejskie-gminy-brojce/>.
36. Baranowski J., Cmentarze żydowskie w województwie szczecińskim, Warszawa 1963.
37. Kuczkowski A. i J., Dawne cmentarze i miejsca pamięci na terenie gminy Brojce (pow. gryficki).
38. <http://www.ziemiagryfa.org.pl/dawne-cmentarze-i-miejsca-pamieci-na-terenie-gminy-brojce-pow-gryficki/>
39. Janowski A., Stan i perspektywy badań nad wczesnośredniowieczną przeszłością powiatu gryfickiego, w: Trzebiatów – spotkania pomorskie 2008, Pruszcz Gdański – Trzebiatów 2009.
40. https://www.academia.edu/434517/Stan_i_perspektywy_bada%C5%84_nad_wczesno%C5%9Bredniowieczn%C4%85_przesz%C5%82o%C5%9Bci%C4%85_powiatu_gryfickiego.
41. Makowska B., Witek W., Raport o stanie zachowania zabytków w województwie zachodniopomorskim. Zabytki wpisane do rejestru zabytków (księgi rejestru A,C), red. prof. Rozbicka M, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2017.
42. Wojewódzki program opieki nad zabytkami województwa zachodniopomorskiego na lata 2017-2020, Szczecin 2017.
43. Gmina Trzebiatów. Gminny Program Opieki nad zabytkami na lata 2014-2018, Szczecin 2014.
44. Gminny Program opieki nad Zabytkami na lata 2014-2017 dla Gminy Gryfice, Gryfice 2014.
45. Gmina Płoty, woj. zachodniopomorskie. Gminny Program opieki nad Zabytkami na lata 2018-2022, Szczecin 2017.
46. Program ochrony Środowiska dla powiatu gryfickiego na lata 2014-2017 z uwzględnieniem lat 2018-2021, Warszawa 2014.
47. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Trzebiatów, tekst jednolity Studium – załącznik nr 1 do Uchwały Nr XXIV/191/12 Rady Miejskiej w Trzebiatowie z dnia 28 czerwca 2012 roku.
48. Zmiana studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Gryfice, Gryfice 2018.
49. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania miasta i gminy Płoty, Załącznik Nr 1 do Uchwały Nr XVIII / 117 / 2016 Rady Miejskiej w Płotach z dnia 26 kwietnia 2016 r.
50. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania gminy Rewal, Zmiana 2010, Uchwała Nr LVI/389/10.
51. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania gminy Karnice.
52. www.stat.gov.pl/gus.
53. www.isap.sejm.gov.pl.

12. Spis tabel

1. Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie powiatu gryfickiego.
2. Tabela nr 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie powiatu gryfickiego.
3. Tabela nr 3. Stan opracowanych gminnych ewidencji zabytków oraz Gminnych programów opieki nad zabytkami na terenie powiatu gryfickiego.
4. Tabela nr 4. Analiza SWOT.
5. Tabela nr 5. Kierunki działań i zadania w ramach Priorytetu nr I.
6. Tabela nr 6. Kierunki działań i zadania w ramach Priorytetu nr II.
7. Tabela nr 7. Obiekty wpisane do rejestru zabytków, których powiat gryficki jest właścicielem.